

Populismens tvetydighet

Politisk kommunikasjon og demokratisk deltakelse
i populismens tid

Thea K B Isaksen

Mastergradsoppgave i filosofi
Institutt for filosofi og førstesemesterstudier
Universitetet i Tromsø – Norges arktiske universitet
Høst 2017

Veileder: Erik Lundestad

Sammendrag

Det er ikke entydig hvilken effekt populisme har på demokratiet. Dagens populismedebatt har hatt overvekt av bidrag som fremhever hvordan populisme utgjør en trussel mot liberale demokratiers eksistens. Målet med denne oppgaven er å nyansere debatten ved å vise at populisme ikke utelukkende bør forstås som en destruktiv kraft, men også som et fenomen med viktige konstruktive sider. Med Chantal Mouffes konfliktorienterte demokratiteori kan vi forstå hvordan populisme kan fungere oppbyggende og fordypende på demokratiet. Populismeteorien til Mouffe forklarer hvordan det å fremheve kontraster og å aktivere følelser er nødvendig for at borgere skal kunne sette seg inn i hva som står på spill mellom politiske posisjoner. Demokratiet er derfor tjent med visse former for konflikt, lidenskap og kollektive identiteter i politikken. Ved at de forholder seg til konfrontasjoner og lidenskap kan populistiske bevegelser kanalisere underrepresenterte perspektiv inn i demokratiske politiske prosjekt. Derfor bærer populisme på positivt potensiale.

Forord

Først og fremst vil jeg takke veileder Erik Lundestad for solid oppfølging, og for alle veiledningstimene som alltid har tatt utgangspunkt i mine interesser og idéer. De konstruktive tilbakemeldingene har gjort at arbeidet hele veien har vært lærerikt og spennende.

Videre vil jeg takke Institutt for filosofi og førstesemesterstudier for økonomisk støtte til å delta på workshopen *Conceptual Engineering* ved Universitetet i Oslo juni 2016 og konferansen *Women in Philosophy: Philosophy in Action* ved Uppsala Universitet mai 2017.

Jeg har hatt en veldig fin tid på masterprogrammet i filosofi ved Universitetet i Tromsø. For det vil jeg takke medstudenter og ansatte ved instituttet for deres inkluderende faglige engasjement. Spesielt vil jeg takke Trine Antonsen for å ha bidratt med gode råd, tilbakemelding på tekst og verdifull støtte.

Jeg vil takke Ida Marie Myrstad Dahl for gjennomlesninger av utkast til oppgaven, for alle oppmuntringene og for de fine samtalene.

Takk også til Eivind Reibo for å ha illustrert omslaget til oppgaven.

Sist men ikke minst vil jeg gi uttrykk for min store takknemlighet for all støtte og omsorg jeg har fått fra tante Turid, og fra mamma Hilde og pappa Bjørn – som også har gitt nyttige tilbakemeldinger på flere av kapitlene i oppgaven.

Thea K B Isaksen

Tromsø, 1. november 2017

Innhold

Sammendrag.....	v
Forord.....	vii
Innledning.....	1
«Er jeg helt idiot?».....	2
Populismens tvetydighet.....	5
Oppgavens innhold og struktur.....	7
1 Hva er populisme?.....	9
Populisme som ideologi.....	9
Populisme som spesifikk indre logikk.....	10
Spesifikk indre logikk eller bare høyrepopulisme?.....	12
Populismens årsaker.....	14
Populisme som artikulasjonsmodus.....	18
Agonistisk pluralisme.....	21
Hegemonisk intervensjon.....	25
Konklusjon.....	30
2 Populisme og polarisering.....	33
Mill, Sunstein og Condorcet.....	34
Deliberativt demokrati og rasjonell konsensus.....	37
Ideell kommunikasjon.....	41
Kritikk av rasjonell konsensus som regulativ idé.....	42
Politikk, polarisering og populisme.....	45
Konklusjon.....	47
3 Populisme og kommunikasjon.....	49
Rimelig pluralisme og overlappende konsensus.....	49
Kritikk av overlappende konsensus.....	52
Nora Helmers kamp mot hegemoniet.....	54
Hegemoni og ordmening.....	57
Epistemisk urett og sosial mobilisering.....	60
Populisme og mothegemoni.....	63
Konklusjon.....	66
4 Populisme og demokrati.....	67
Demokratisering og avdemokratisering.....	67
Müllers kritikk av Mouffe.....	71
Relativismeutfordringen.....	73
Konklusjon.....	79
Litteratur.....	81

Innledning

Vi lever i en tid der etablerte politikere og politiske partier får hard medfart. «De representerer oss ikke» lyder et av slagordene til 15-M-bevegelsen i Spania, som i 2011 tar avstand fra politikerne fra landets største partier, PSOE og Partido Popular.¹ Under valgkampen i USA i 2016 drar presidentkandidat Donald Trump store fordeler av å portrettere motstander Hillary Clinton som et «skurkete» medlem av en korrumpert elite:

Se på tilstanden til verden akkurat nå. Det er et forferdelig rot, for å si det mildt. Det har aldri vært en mer farlig tid. Politikerne og særinteresser i Washington, DC er direkte ansvarlig for den situasjonen vi er i. Så hvorfor skal vi fortsette å bytte til dem??

Trump beskriver i boka *Hvordan gjøre USA «great again»: Å fikse en forkrøplet nasjon* hvordan de etablerte politikerne har hatt frie tøyler til å la egeninteresse overstyre det som er til beste for landets øvrige befolkning. I taler og i sosiale medier tegner han et bilde av inkompetente politikere som forsømmer sitt ansvar med svært kritiske konsekvenser.

15-M-bevegelsen, som dannet grunnlag for etableringen av partiet Podemos, tydeliggjorde hvordan mange opplevde et gap mellom etablerte politikere og en stor andel av Spanias innbyggere. «Kasten frykter ikke venstresiden, den frykter folket» gjentok Podemos-lederen Pablo Iglesias i partiets oppstartsfase.³ Med «kasten» henviste han til de regjerende partiene og de aktørene som dro fordeler av at korruperte politikere befant seg i sentrale maktposisjoner. I utsagnet hans ligger det en beskyldning om at de som styrer landet og tar politiske avgjørelser, gjør dette på tross av – og ikke i tråd med – befolkningens meninger og interesser. Folket – og ikke bare venstresiden – har ifølge Iglesias fått nok, og det er disse «kasten» frykter.

Det er ikke vanskelig å finne lignende eksempler på en grunnleggende skepsis til både enkeltpolitikere og til det politiske systemet som helhet. Slurv og uredelighet i håndtering av staters økonomi har skapt harme og følgelig grobunn for noen av de mest fremadstormende protestbevegelsene. På samme måte som oppslutningen rundt Podemos har økt etter hvert som avsløringer om korrupsjon og økonomisk uansvarlighet har kommet til, har Piratpartiet på Island i kjølvannet av økonomisk kollaps og påfølgende offentliggjøring av de såkalte Panama-dokumentene innhentet mange stemmer i løpet av kort tid.⁴ Sosial og økonomisk ulikhet, samt

¹ Elstad, *Den spanske sensasjonen Podemos*, 19.

² Trump, *Hvordan gjøre USA «great again»*, overs. Juul, på omslaget.

³ Elstad, *Den spanske sensasjonen Podemos*, 44.

⁴ Oktober 2016 fikk Piratpartiet med Wikileaks-aktivist Birgitta Jónsdóttir i spissen 10 av 63 mandater i alltinget.

opposisjon mot det som oppfattes som upålitelige politikere, har provosert fram lederløse protestbevegelser som Nuit Debout,⁵ Les Indignés,⁶ og Occupy Wall Street.⁷ Felles for disse bevegelsene er budskapet om at de ikke finner seg i å bli ledet av politikere som i samarbeid med finanseliter lar egeninteresse gå foran befolkningens behov.

Marine Le Pen, leder av partiet Front National, hevdet i forkant av det franske presidentvalget i 2017 at den nylige økningen i populistpartiers popularitet i Europa og USA vitner om en samlet protest. Både statsledere og representantene i FN og EU har ifølge Le Pens kritikk vært mest opptatt av sine særinteresser og har simpelthen glemt av folket. Dette mener hun er grunnen til at Donald Trump, Bernie Sanders og de populistiske bevegelsene i land som Danmark, Nederland og Ungarn har fått så stor oppslutning.⁸ En generell skepsis til overnasjonalt samarbeid slik det går for seg i FN og EU bidrar ifølge Le Pen til å forklare hvorfor for eksempel det nasjonalkonservative partiet Fidesz i Ungarn har flertall i parlamentet. Om vi følger Le Pens argumentasjon kan vi også gi en mulig forklaring på den høye oppslutningen til det sveitsiske folkepartiet SVP UDC, Sannfinnenes popularitet i Finland og det voksende engasjementet rundt det tyske partiet Alternative für Deutschland.

Alle de hittil nevnte politiske aktørene har til felles at de har fått tilnavnet *populister*. Denne gjennomgangen tyder på at opprøret mot det etablerte oppstår i begge ytterkantene av det politiske spekteret. Selv om det er kontraster mellom bevegelser på høyresiden og venstresiden, eksisterer det også noen markante likhetstrekk, som frustrasjonen over politikere og de politiske institusjonene, samt opplevelsen av å ikke være representert og inkludert i politikken.

«Er jeg helt idiot?»

Populister er indignerte over det etablerte, men akkurat hva og hvem er det de motsetter seg? I noen tilfeller uttrykkes det en skepsis mot innflytelsesrike idealer og trender som preger politikken som føres. Det finnes eksempelvis tilfeller der *multikulturalisme*, *globalisering*, *nyliberalisme* og *teknokrati* brukes som skjellsord.⁹ I andre sammenhenger er kritikken rettet direkte mot politikere, som blir anklaget for at de snarere enn å representere folket kun handler etter egoistiske motiver når de utøver makt. De styrende blir i slike sammenhenger forstått som en elitistisk gruppe av karrierepolitikere som hverken har hatt en vanlig jobb eller oppnådd forståelse for hvordan «folk

⁵ Fredelig protestbevegelse som startet mars 2016 i Frankrike mot nye som svekket arbeidernes rettigheter arbeidslover (også kjent som El-Khomri-loven).

⁶ Direkte oversatt "de indignerte". Bevegelse inspirert av Stéphane Hessels manifest *Bli sint! (Indignes-vous!)*. Se også Elstad, *Den spanske sensasjonen Podemos*, 15.

⁷ Judis, *The Populist Explosion*, 59-61.

⁸ BBC Hard Talk, «Marine Le Pen on Brexit, Frexit, and the future of Europe.»

⁹ Inglehart og Norris, «Trump, Brexit, and the Rise of Populism», 29.

flest» har det.¹⁰ I lys av denne beskrivelsen fremstår det som at det er en avstand mellom folket og politikerne, ikke bare økonomisk men også sosialt og kulturelt.

Dersom det stemmer at det er et omfattende gap mellom folket og de som styrer, i sosial bakgrunn, økonomi, erfaringsgrunnlag og syn på verden, øker også faren for at det blir færre berøringspunkter mellom politikere og ikke-politikere, noe som igjen påvirker hva som tas opp og hvordan ulike temaer snakkes om. At noen fremmedgjøres av det som ytres på politiske arenaer i dag er lett å skjønne. Jeg kjenner meg igjen i frustrasjonen stipendiat ved Universitetet i Bergen Magnus Hoem Iversen gir uttrykk for når han i *Bergens Tidende* spør hvordan det har seg at det er så vanskelig å forstå hva som foregår i norsk politisk debattsammenheng: «Etter all skolegangen, all diktanalysen så klarer jeg ikke skjønne hva politikerne snakker om. Er jeg helt idiot?»¹¹

I politiske debatter kan det være utfordrende å få tak på hva som står på spill, hva stridens kjerne er. Problemet er ofte at det verdimeslige grunnlaget for meninger ikke kommuniseres, i tillegg til at det ikke alltid kommer tydelig fram hva den sentrale uenigheten består i. Noe av problemet ligger også på det retoriske planet. Strategiske hensyn gjør at politikere eksempelvis føler de må ty til unnvikelsesmanøvrer i forskjellige former, usakligheter og «tåkeprat» når de konfronteres med spørsmål. Likevel kan ikke ubegripelig kommunikasjon i alle tilfeller forsvares. Da Jonas Gahr Støre i 2014 ble bedt om å ta stilling til om Norge skulle tatt sterkere til motmæle mot Kina og heller møtt Dalai Lama under hans Norgesbesøk svarte Støre:

Det er hypotetisk. Hvis jeg blir statsminister, skal jeg tenke gjennom det. Jeg vet at rundt slike spørsmål er det så mange spørsmål en regjering må ta stilling til og vurdere. Det er ikke noen automatikk i at man må gjøre det. Svaret kan være ja og svaret kan være nei.¹²

Selv om Støre muligens i større grad enn andre norske politikere er kjent for å formulere seg uklart, illustrerer denne hendelsen hvordan det forekommer at representanter for etablerte parti unnlater å ta stilling til politiske saker. Denne kommentaren fra Støre er med andre ord et godt eksempel på at etablerte politikere kan tillate seg å holde tilbake sitt synspunkt. Når slike uttalelser kommer til kan det virke som det er noen posisjoner som hverken trengs å forklares eller forsvares, og at enkelte politiske aktører følgelig tenker de ikke behøver å formidle hva de står for og hvilke tiltak de vil kjempe for.

Et enda større uttrykk for hvordan politikere i posisjon ikke føler seg forpliktet til å kommunisere på folkets premisser så vi da partileder for Det konservative parti Theresa May nektet

¹⁰ Se for eksempel *Dagens Næringsliv*, «De fleste regjeringsrådgivere har aldri hatt en vanlig jobb.»

¹¹ Iversen, «Nyanser av grøt.» *Bergens Tidende*.

¹² Brækhus, «Jonas Gahr Støre får pris for beste tåketale.» Støre har etter hvert blitt beryktet for å være notorisk uklar, og har derfor i flere sammenhenger fått tilnavnet *tåkefyrste*. I 2015 vant han prisen for beste tåketale av Geelmuyden Kiese for dette sitatet.

å stille opp i TV-formidlede partilederdebatteer under parlamentsvalget i Storbritannia i 2017.¹³ Denne unnlattelsen vekket reaksjoner blant flere. May på sin side mente hun hadde gode grunner til å heller prioritere annen type formidling: «I don't think people get much out of seeing politicians having a go at each other; I think people want to hear directly.»¹⁴ TV-formidlede debatter kan fort utvikle seg til å bli mer usaklige og rotete enn informative. Likevel ble opptrinnet, eller mangelen på sådant, av mange oppfattet som en unnvikelse som May tillot seg fordi hun regnet med å allerede ha nok støtte blant befolkningen. I det store og hele kan representanter fra de største partiene i sentrum i slike tilfeller fremstå som både utilgjengelige og mektige.

Populister blir derimot ofte oppfattet som unntak i så henseende. Retorikken deres er som regel tydelig og posisjoneringen klar. Mange gir uttrykk for at populistene henvender seg til velgere på «et språk folk forstår.»¹⁵ Tilhengere av populistiske aktører formidler opplevelsen av at det «politisk korrekte» er som en tvangstrøye, og at populistene kan fri dem fra denne. Nettopp dette ligger til grunn for idéen om at Trump kunne bidra til frigjøring av «den stille majoriteten».¹⁶ Denne opplevelsen kommer klart til uttrykk i boka *Strangers in Their Own Land: Anger and Mourning on the American Right*, hvor sosiologen Arlie Russell Hochschild skriver om amerikanske velgere i Louisiana. Blant mange av de Hochschild snakket med ble Donald Trumps inntreden i politikken omtalt som en etterlengtet hendelse.¹⁷ Ifølge disse opptrådte Trump med oppriktighet og troverdighet, og på en måte som gjorde at de følte seg sett. I tillegg hadde han en helt annen form på talene sine enn andre kandidater, noe som forsterket troen på at han faktisk kom til å være en annerledes politiker – en som kunne gjøre en forskjell.

Med hyperboler og enstavelser har Donald Trump engasjert store folkemengder. Populistenes meningsmotstandere har derimot reagert på hvor unyansert og lite artikulert populistene kan være. Da David Cameron i 2006 skulle beskrive medlemmene av United Kingdom Independence Party (UKIP), karakteriserte han dem som «a bunch of fruit cakes, loonies and closet racists».¹⁸ Som vi nå vet skulle det ti år senere vise seg at flertallet av Storbritannias befolkning sa seg enige med den samme gjengen av EU-skeptiske «tullinger, gærninger og skaprasister».¹⁹ Om utmeldingen fra unionen, som populært fikk tilnavnet Brexit, kunngjorde den franske politiske rådgiveren Alain Minc: «Denne folkeavstemmingen er ikke folkets seier over elitene, men de

¹³ BBC News, «BBC debate: Rivals attack Theresa May over absence.»

¹⁴ Arnold, «Why Theresa May is right to refuse a debate with Jeremy Corbyn.»

¹⁵ Se for eksempel Rein, «Om å skrive og snakke så folk forstår.»

¹⁶ Judis, *The Populist Explosion*, 72. Det var tidligere president Richard Nixon som først alminneliggjorde begrepet «silent majority» i 1969. «The silent majority is back, and it's not silent. It's aggressive», erlærte Trump da han besøkte Dallas under valgkampanjen. Se også Hochschild, *Strangers in Their Own Land*, 222.

¹⁷ Hochschild, *Strangers in Their Own Land*, 225.

¹⁸ Langberg, «Dette er velgerne som stemmer frem de radikale røstene.»

¹⁹ Ibid.

uopplystes seier over de utdannede».²⁰ Ikke bare oppfattes populistere som uartikulert – de anklages også for å være uvitende om både politikk og om verden generelt. Den eneste grunnen til at noen kunne stemme for å forlate EU måtte være kunnskapsmangel hevdet Minc, noe han ikke var alene om å mene.

Å innføre populisme i politikken innebærer ifølge Jonas Gahr Støre å «abdisere fra virkeligheten», ettersom det jages etter forenklinger som ikke stemmer overens med realitetene.²¹ Populisme er for Støre ensbetydende med å sette kunnskap til side for deretter å tegne et sort-hvitt-bilde av verden. Konsekvensen er, ifølge han, at vi ledes lengre og lengre inn i et «postfaktasamfunn». Og når politisk kommunikasjon ikke gjenspeiler kompleksiteten av verden - når kartet ikke har noe med terrenget å gjøre - da er vi på ville veier.

Populismens tvetydighet

Jeg har hittil forsøkt å beskrive en situasjon som kjennetegnes av lite forståelse mellom politiske leire, og mellom etablerte politiske kandidater og stemmeberettigede. Trump skjeller ut de andre politikerne i Washington, og intellektuelle advarer mot de primitive og utdannede.²² Folket har forakt for politikere, og politikere uttrykker forakt for folket, for massene. For meg virker det å være noe ekskluderende ved både høyrepopulistenes og den såkalte «elitens» retorikk. Høyrepopulister med sine definisjoner av folket som en homogen størrelse, og elitister med sin oppfatning om at folk ikke forstår sitt eget beste. I tillegg virker det som, slik vi så hos Theresa May, at det finnes en holdning om at de etablerte ikke trenger å begrunne sine meninger ovenfor folket. At politikk reduseres til gjensidig moralsk fordømmelse er en uheldig utvikling. Kan populisme fortelle oss noe om hvordan vi holder oss innenfor hva som er hensiktsmessig politisk praksis?

Statsviteren Jan-Werner Müller hevder at «populisme [er] et fenomen som tvinger oss til å tenke gjennom hva vi egentlig forventer av demokratiet, hva vi vil oppnå med det, og hvilke fiksjoner opplyste demokrater bør ta farvel med (...)»²³ Her kan vi lese inn en påstand om at det blant sentrale aktører foreligger noen forutinntattheter om hva et demokrati er, og som potensielt kan hindre forståelse av hva dagens politiske situasjon egentlig handler om. Dersom vi har urealistiske eller feilaktige forventninger til demokratiske praksiser og demokratiets borgere, da vil vi heller ikke kunne sette oss inn i den politiske utviklingen. Hvis dette er tilfelle så kan det være at

²⁰ Robert, «Kunsten å ignorere folket.»

²¹ Rambøl, «De er kunnskapsløse.»

²² Se for eksempel Nagle, «Folkefiendene.»

²³ Müller, *Hva er populisme?*, overs. Holm-Hansen, 100.

populisme, slik Müller hevder, er til hjelp for å kunne ta stilling til og revurdere noen av oppfatningene vi har om demokratiske prosesser.

Jeg deler noen av opplevelsene som populistiske aktører formidler. Til tider kjenner jeg meg igjen i populistenes skepsis til etablerte politikere. Alternativene jeg har å stemme på virker ikke så ulike, og jeg opplever ikke at det kommer fram hvilket verdimesig eller ideologisk fundament posisjonene trekker veksel på. Denne uoversiktligheten har fått meg til å tenke på hva det er som skal til for at jeg lettere kunne tatt stilling til det som tas opp i offentlige diskusjoner. Min første tanke om dette var at det mangler argumentativ stringens fra alle parter. I USA har flere organisasjoner og grupper oppfordret til å innføre sivilitetseder i politikken for å sikre konstruktive former for kommunikasjon.²⁴ Om rammene for debattene var tydeligere og det var nulltoleranse for tendensiøsitet, ville ikke da politikk bli mer forståelig? Og om vi var tydelige nok samtidig som debatten inkluderte alle relevante fakta og perspektiver, ville vi ikke da finne ut at vi faktisk var ganske enige?

På den andre siden later det til at populisme egentlig stiller oss ovenfor en litt annen problemstilling. Det kan virke som det offentlige rommet for politisk debatt har vært lukket for noen på grunn av barrierer som knytter seg nettopp til språk og kommunikasjon. Hvis vi kan forstå populisme som et opprør mot politikken slik vi kjenner den, og som protest på vegne av «folket» som ikke før har fått politisk utløp for sin forståelse av verden, innebærer ikke dette at det er de etablerte rammene som er problemet? Muligens er det slik at noen, til tross for tilstedeværelsen av demokratiske rettigheter og kanaler for å uttrykke seg, ikke egentlig har sluppet til. Den politiske utviklingen som knyttes til populisme har kommet som en overraskelse på mange. Hvorfor har ikke populistenes tilhengere før gitt seg til kjenne? Noen kritikere hevder at populisme illustrerer hvordan en spesifikk tolkning av hva som er «det fornuftige» blir brukt som middel for å ekskludere.²⁵ Fra dette perspektivet ser det ut til at noen føler seg utestengt fordi deres argumenter og opplevelser ikke anses som gyldige. Om dette stemmer vil innføringen av strengere rasjonalitetskrav i debatter antakelig bare bekrefte fornemmelsen av utestengelse og dermed fremme mer apati eller frustrasjon. For å forstå politikk, politikere og populisme vil det da heller ikke være tilstrekkelig å fordype seg i saklighetslære. Det står noe annet på spill i demokratisk politikk når ord, meninger og argumenter ikke når fram. Vi trenger derfor en annen analyse.

Fenomenet populisme later til å ligge i grenseland mellom lettsindighet og skarpsyn, uansvarlighet og demokratisk deltakelse, apati og sosial mobilisering, utestenging og inkludering, eliten og folket. På den ene siden er det helt klart problematiske trekk ved populistiske bevegelser.

²⁴ Haidt, *The Righteous Mind*, 362.

²⁵ Se for eksempel Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 100.

Noen eksempler på det er av vi blant populistene finner aktører som gir uttrykk for ekskluderende holdninger tilgrensende rasisme og ekstremisme, samt en stor skepsis mot etablerte kunnskapsformidlere. Dette fører igjen til anklager om «falske nyheter»²⁶ og normalisering av «alternative fakta».²⁷ På den andre siden virker det også som populisme leder oppmerksomheten vår mot noe viktig som vi bør ta på alvor. Hvis det er slik at populistene klarer å fremheve reelle demokratiske krav på vegne av grupper som ikke blir hørt, om de identifiserer strømninger som ikke tidligere har blitt fanget opp av politiske aktører, og om de bidrar til begripelig kommunikasjon og tydeliggjøring av ulike politiske posisjoner, så er jo dette akkurat hva moderne demokrati trenger.

Med utgangspunkt i at populisme ser ut til å romme både problematiske og konstruktive sider, vil de ulike delene av oppgaven på forskjellige måter ta for seg skjæringspunktet mellom populisme som trussel og populisme som ressurs. Disse ulike tolkningene av populismens effekt på demokratiet er det jeg kaller *populismens tvetydighet*.

Oppgavens innhold og struktur

Innenfor politisk teori finnes det ulike tolkninger av populisme. I kapittel 1 vil jeg i hovedsak legge fram to teorier. Den første teorien omfatter kun høyrepopulisme og er utarbeidet av Jan-Werner Müller. Müller definerer populisme som en *spesifikk indre logikk*. Den andre tilnærmingen er hentet fra Chantal Mouffes politiske teori og favner om både høyre- og venstrepopulisme. I henhold til Mouffes argumentasjon kan populisme defineres som en *artikulasjonsmodus*. Jeg argumenterer for at Mouffes populismeteorier har et rikere forklaringspotensiale enn andre populismeteorier, fordi gir oss verktøy til å forstå populismens tvetydige karakter.

Populisme ses tidvis i sammenheng med polarisering av politisk debatt, i betydningen at populisme bidrar til et mer splittet meningsspekter i det offentlige rom. Innebærer en slik polarisering at den offentlige samtalen forvrenges? I kapittel 2 skal jeg drøfte hvorvidt det økte konfliktnivået vi ser med populistenes deltakelse i seg selv utgjør en trussel mot demokratiet. Jeg nærmer meg spørsmålet om hvordan vi kan se på den offentlige samtalsens natur ved å sette Jürgen Habermas' *konsensusmodell* opp mot Mouffes *agonistiske pluralisme*. Jeg forsvarer at i undersøkelsen av populismens rolle vil en *konfliktmodell* ha større forklaringspotensiale enn *rasjonell konsensus*.

Hvilken rolle spiller språket idet noen befinner seg i opposisjon til det etablerte? Et aspekt som ifølge Mouffe kjennetegner populisme er at kommunikasjonen bærer preg av en aktiv bruk av politiske identitetsmarkører. I kapittel 3 går jeg nærmere inn på forholdet mellom ord og identitet i Mouffes teori, og greier ut om funksjonen dette forholdet har for politisk deltakelse og

²⁶ *Falske nyheter* eller *fake news* brukes ofte for å referere til journalistikk preget av propaganda eller løgn. Begrepet er mye brukt av Donald Trump for å betegne flere av de største nyhetsformidlerne i USA.

²⁷ «Alternative fakta» ble først tatt i bruk av Donald Trumps rådgiver Kellyanne Conway januar 2017.

opplevelsen av tilhørighet og samhörighet i politikken. Jeg begynner med å gjengi teorien om *overlappende konsensus* slik den presenteres i John Rawls' politiske filosofi. Overlappende konsensus involverer kriterier for hvilke innspill som skal få komme til i politisk debatt. I teoriene til Robert Talisse, Stanley Cavell og Miranda Fricker finner jeg støtte til å underbygger Mouffes kritikk av Rawls' teori. Kritikken viser hvordan det etablerte aldri vil kunne ta høyde for alles perspektiv. Evnen til å skape demokratiske posisjoner utgjør en viktig konstruktiv side ved populisme. Jeg forsvarer derfor at populisme har et tydelig positivt potensiale, fordi det innebærer å kanalisere underrepresenterte perspektiv inn i nye politiske prosjekt.

I kapittel 4 drøfter jeg på en mer direkte måte forholdet mellom demokrati og populisme. Her vil jeg argumentere for at populisme kan spille en positiv rolle for prosesser som angår *demokratisering* av politiske system – både i autoritære regimer og i liberale demokrati. Videre tar jeg opp innvendinger mot Mouffes posisjon. Først tilbakeviser jeg to kritikker Müller retter mot hennes teori. Deretter tar jeg opp en innvending – *relativismeutfordringen* – som rammer den teoretiske posisjonen til Mouffe på en mer alvorlig måte. Her forsvarer jeg at selv om vi i Mouffes teori ikke finner tilstrekkelig argumentasjon til å imøtegå relativismeutfordringen, har teorien fortsatt et stort forklaringspotensiale for å forstå rollen populisme spiller i moderne demokrati.

1 Hva er populisme?

I 1967 ble det holdt en konferanse ved London School of Economics hvor formålet var å bli enige om en definisjon av begrepet *populisme*. Etter flere dager med diskusjon måtte deltakerne innse at de ikke hadde kommet fram til en definisjon som alle kunne si seg fornøyd med.²⁸ Enkelte ville knytte det til maoisme, andre mente populismens forholdsvis lange historiske tilknytning til bondebevegelsen i USA burde spille en fremtredende rolle for begrepsavklaringen. I kjølvannet av konferansen ble det utgitt en bok, *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, redigert av Ghita Ionescu og Ernest Gellner. Der kan vi lese at populisme blir forstått som så forskjellige ting som et spektrum, en ideologi, en type bevegelse, en form for «politisk psykologi» og til og med et syndrom. Det vil komme fram av dette kapitlet at det heller ikke i ettertid har blitt fremmet et forslag som har fått allmenn oppslutning. I vår samtid er det stadig påfallende lite samsvar mellom hvordan begrepet anvendes i ulike kontekster. Ordet *populisme* benyttes likevel hyppig, og har et nedslagsfelt som spenner fra revolusjonære bevegelser i Sør-Amerika til Geert Wilders i Nederland. For noen er det en hedersbetegnelse, for andre oppfattes det som et skjellsord som tas i bruk for å avskrive politiske motstandere.

Den retoriske situasjonen er med andre ord uavklart. I dette kapitlet skal jeg ta for meg to ulike tilnærminger som i nyere tid har fått oppmerksomhet. Den første tilnærmingen tilhører statsviterne Cas Mudde og Jan-Werner Müller, som begge forfekter definisjoner som legger vekt på populismens slektskap til antipluralisme. Deres teorier om populisme gjør at vi bare vil kunne finne populistere på høyresiden av det politiske spekteret. Den andre tilnærmingen finner vi i Chantal Mouffes politiske teori og innebærer at populisme er en måte å artikulere krav på. Jeg skal argumentere for at Mouffes alternative forklaring på populismens rolle og natur er en mer dekkende teori fordi den tilbyr flere verktøy for å behandle populismens tvetydige karakter.

Populisme som ideologi

Ordet *populisme* har latinske røtter og stammer fra *populus* som betyr folk. Overordnet kan vi slå fast at det dreier seg om et politisk fenomen som appellerer til folket og folkets interesser. Populisme ses videre i sammenheng med en forestilling om at det finnes et skille mellom dette folket og en utgruppe som oppfattes å motarbeide folkets interesser. Ofte, om ikke alltid, omfatter denne gruppen *eliten*, som betegner de som sitter med den mest betydelige andelen av politisk, økonomisk og sosial makt. Som vi skal se er det allment akseptert at populisme innebærer at det

²⁸ Ionescu og Gellner (red.), *Populism: Its National Characteristics*.

tas i bruk et narrativ om «folket» som setter seg opp mot «eliten». Utover disse trekkene varierer oppfatningene om populismens egentlige natur. Anders Ravik Jupskås presenterer i Store Norske Leksikon tre alternative fortolkninger av fenomenet. Jupskås skriver at når en snakker om populisme kan det dreie seg både om en (tynn) ideologi, en strategi for å mobilisere, samt en bestemt form for kommunikasjon.²⁹ Jeg skal her først ta for meg hvordan populisme kan ses på som en ideologi. Deretter trekker jeg inn teorien til Jan-Werner Müller, der vi skal se hvordan han definerer populisme som en indre logikk.

En av de som har behandlet populisme som en ideologi er statsviteren Cas Mudde. I «The Populist Zeitgeist» vektlegger han spesielt det tankemessige innholdet som enkelte populistiske politiske bevegelser har til felles. Mudde definerer populisme på følgende vis:

*an ideology that considers society to be ultimately separated into two homogeneous and antagonistic groups, 'the pure people' versus 'the corrupt elite', and which argues that politics should be an expression of the volonté générale (general will) of the people.*³⁰

I Muddes definisjon av populisme er det både en moralsk dimensjon (noen er rene, andre er korrupte) og et krav om unik representasjon (politikken bør være uttrykk for det rene folkets vilje). Det finnes dermed ifølge Mudde en substans ved populistiske bevegelsers verdensanskuelse som gjør at vi kan identifisere populisme som en ideologi. Jeg mener derimot at vi kommer til kort om vi skal vurdere populisme gjennom denne definisjonen. Om vi forstår ideologi som et omfattende idésystem som forteller oss noe om hvordan verden er satt sammen og hvordan menneskene burde organisere seg i den, vil jeg hevde at populisme, slik Mudde definerer det, har et for tynt grunnlag for å bli forstått som en ideologi. Det å påstå at (en del av) folket har for lite makt, eliten for mye og at dette må gjøres noe med, er en vurdering veldig mange politiske bevegelser deler. I tillegg er dette idéer som går på tvers av andre ideologier. Sammenlignet med liberalisme, sosialisme og konservatisme, virker det derfor ikke som vi i Muddes definisjon av populisme finner et godt nok grunnlag for å stable på beina et utkast til en ideologi.

Populisme som spesifikk indre logikk

Jan-Werner Müller på sin side presenterer en definisjon som tilsynelatende går noe utenfor skjemaet som vi finner hos Jupskås og Store Norske Leksikon. Müller, som i 2016 utga essayet *Hva er populisme?*, hevder at populisme ikke lar seg fastsette i en bestemt ideologi, men heller i en «spesifikk og identifiserbar indre logikk».³¹ Denne indre logikken forstår jeg som en formmessig

²⁹ Jupskås, «Populisme.»

³⁰ Mudde, «The Populist Zeitgeist», 562. Kursiv invertert.

³¹ Müller, *Hva er populisme?*, overs. Holm-Hansen, 97.

oppbygning som tar utgangspunkt i skillet mellom folket og «ikke-folket», og som videreføres i et karakteristisk mønster av normative slutninger. Mens Mudde mener det finnes et bestemt tankemessig innhold som gjør at vi kan forstå populisme som en ideologi, legger Müller vekt på at det er en distinkt form eller struktur som populistiske bevegelser deler. Selv om Mudde og Müller definerer populisme forskjellig, vil jeg argumentere for at deres teorier i relevante henseender er mer lik enn ulik.³² Aller først skal jeg legge fram strukturen av idéer som Müller hevder tillater oss å identifisere det rent populistiske.

«Vi er folket» uttalte Tyrkias statsminister Recep Tayyip Erdoğan i nasjonalforsamlingen, før han snudde seg mot opposisjonen og spurte «hvem er dere?».³³ Denne hendelsen mener Müller fanger populisters tankegang i et nøtteskall.³⁴ For det første viser det til en forståelse av folket som innehavere av en moralsk essens som alle de sanne medlemmene deler. Det er ikke en selvfølge at *folket* refererer til menneskene som befinner seg innenfor landets grenser, ei heller de administrativt innlemmede statsborgerne. Det er heller rettet mot det «virkelige» folket, som populistene hevder de har utelukkende krav på å representere. I denne framstillingen finnes det altså ett folk med én vilje som kan representeres på én måte. På grunn av dette mener Müller at populisme dypest sett er antipluralistisk i sin natur.³⁵

At populisters selvoppfatning er tuftet på en moralsk bedømmelse preger videre hvordan de forstår sine motstanderne. «Ingen populisme uten en moralsk ladet polarisering», skriver Müller.³⁶ Dette innebærer at politikken ikke først og fremst ses i lys av en høyre-venstre-dimensjon, men ut fra hva som er rett og galt, godt og ondt. Motparten kan da ikke være en likeverdig politisk motstander, men vil i stedet alltid representere et moralsk galt og følgelig politisk illegitimt hinder. Når Erdoğan spør opposisjonen hvem de er, så er det et uttrykk for at det i virkeligheten ikke finnes legitim opposisjon. Om populistene derimot *ikke* sitter i en maktposisjon, vil de hevde at det skyldes at noe er galt. Hvis det er slik at «den stille majoriteten» ikke blir hørt må det være noe feil med de politiske institusjonene.³⁷

For bare ett tiår siden kunne det se ut til at de høyrepopulistiske bevegelsene i Europa ikke ville ha evne til å fortsette som populistere idet de fikk styringsmakt.³⁸ Det forelå en oppfatning om at populistbevegelser utelukkende er protestbevegelser, og følgelig at populisme kun kan eksistere blant de som er i opposisjon. Ifølge Müller stemmer ikke dette. Slik vi har sett med Erdoğan kan

³² Müller skriver i en fotnote: «Jeg er i hovedsak enig i Cas Muddes svært innflytelsesrike «ideologiske» ansats.» Müller, *Hva er populisme?*, overs. Holm-Hansen, 107.

³³ Ibid., 39.

³⁴ Ekern, «Myten om folk flest.»

³⁵ Müller, *Hva er populisme?*, overs. Holm-Hansen, 32.

³⁶ Ibid., 97.

³⁷ Ibid.

³⁸ Mouffe, «The ‘End of Politics’ and the Challenge of Right-wing Populism», 70.

den populistiske logikken fortsette også blant de som sitter med makten. Selv i posisjon kan de se på seg selv som forsvarerne av den rene folkeviljen og forfekte et verdensbilde som fremstiller de politiske motstanderne som fiender av folket.

Pia Kjærsgaard, som var med på å stifte Dansk Folkeparti i 1995, forklarte i 2012 hva partiet grunnleggende sett dreide seg om: «Det er indbygget i DF», skrev Kjærsgaard «– ja, jeg vil kalde det en slags DNA for DF – at beskæftige sig med det, der opptager folk».³⁹ Påstanden kan først virke intetsigende – hvilke politiske parti er det som ikke bryr seg om folkets interesser? Men sett i sammenheng med Müllers analyse begynner vi å ane konturene av hva det vil si å vise sin lojalitet til «folket». Det dreier seg om en politikk som sikter seg inn mot en forestilling om en spesifikk gruppe med en samlet vilje. På grunn av den monolittiske karakteren av denne viljen kan folket derfor representeres av ett parti. I lys av Müllers beskrivelse av populistiske og suverenitetssøkende blir det også tydelig hvordan både multikulturalisme og overnasjonale organisasjoner kan anses som onder. Når det bare finnes ett virkelig folk med én sann vilje, blir minoriteters særrettigheter og påtvungne direktiver fra eksempelvis EU og FN en trussel mot folkets suverenitet. Dette fordi de representerer krefter som går mot interessene til den samlede autonome folkeviljen.

I Müllers definisjon av populisme gjennomsyrrer antipluralisme alle nivåer. Selv om populistiske ofte krever mer demokrati, vil vi oppdage at om vi går kravene etter i sømmene sier de ikke «vi vil også bli hørt», men heller at «det er bare vi som fortjener å bli hørt». Populisme er derfor ifølge Müller ikke ensbetydende med ønsket om mer direkte demokrati. Selv om mange populistiske krever mer innflytelse, for eksempel i form av folkeavstemninger, er ikke alles jevnbyrdige deltakelse det egentlige målet. Et populistisk regime kan sågar ha en autoritær form. Som konsekvens av denne kollektive viljens singularitet trengs kun én representant – ettersom alle vil det samme kan makten like gjerne ligge i én persons hender. Det fremste populistiske kravet handler om at det finnes en unik og genuin måte å representere folket på. For å oppnå dette trenger vi ikke et mangfold blant representantene.⁴⁰

Spesifikk indre logikk eller bare høyrepopulisme?

Det er viktig å forstå hvilke mekanismer som ligger bak de tilfellene der politiske aktører appellerer til ett homogent folk. Med Mudde og Müllers teorier kan vi blant annet sette oss inn i hvordan en spesifikk bruk av ordet *folket* kan være svært ekskluderende. Videre får vi innsikt i hva

³⁹ Jupskås, *Ekstreme Europa*, 53.

⁴⁰ Akkurat hvilken innvirkning populisme har på demokratiet er et tema jeg skal komme tilbake til i kapittel 4, hvor også Mudde og Müller sine teorier vil tas opp på nytt. I kapittel 2 og 3 legger jeg deres forståelse av populisme midlertidig til side.

vi bør være oppmerksom på når det kommer til utsagn som later til å stå i et motsetningsforhold til grunnleggende demokratiske prinsipp. Men blir dagens politiske situasjon klarere med Müllers utredning? Når jeg i innledningen skrev at det er noe ved populisme som på meg virker tiltalende var det slettes ikke idéen om den enhetlige og rene folkeviljen jeg siktet til. Populisme virker å romme mer enn det Müller beskriver. Hva dette er vil komme fram av argumentasjonen i denne oppgaven.

En ytterligere grunn til at Müllers definisjon av populisme som en spesifikk logikk blir mangelfull er at beskrivelsen hans ikke får fram det som venstre- og høyrepopulistiske bevegelser har felles. Faktisk blir begrepet venstrepopulisme langs denne logikken et inkongruent konsept, ettersom populisme for Müller innebærer en utestengelse på bakgrunn av moralske og essensbaserte kriterier. Venstreorienterte og venstreradikale bevegelser har som regel en inkluderende innstilling til mangfoldet av kulturer og etnisiteter som måtte finnes i befolkningen. En kan heller ikke se tydelige tendenser til at dagens populistere på venstresiden har som formål å motarbeide representativt demokrati.⁴¹ I Müllers begrepsverden kan derfor ikke venstresiden og populisme overlappe. Teorien hans er riktignok anvendelig for å forstå hvilke idéer som ligger til grunn for mange høyrepopulistiske bevegelser. Jeg foreslår derfor at både Mudde og Müller belyser det som heller kan kalles for *høyrepopulisme*, *radikal høyrepopulisme* eller *nypopulisme*.⁴²

Hvis en derimot er interessert i trekkene vi finner hos de nye politiske bevegelsene på begge sider av det politiske spektret, blir det mindre interessant å se på populisme som en antipluralistisk ideologi.⁴³ Bernie Sanders og Jeremy Corbyn er eksempler på politikere fra venstresiden som har skapt stort engasjement i henholdsvis USA og Storbritannia. Jeg tror at om vi ikke tenker på aktører som Sanders og Corbyn som del av noe som også omfatter Donald Trump og UKIPs Nigel Farage, får vi ikke samme inngang til å forstå hvilken kritikk venstre- og høyrepopulistene samlet sett retter mot de politiske institusjonene. Et eksempel på at det kan være noe annet enn det ideologiske fundamentet som er med på å fange befolkningens tilslutning er målinger som har vist at tidligere velgere av Parti Communiste i Frankrike senere har gått over til å stemme på Front National.⁴⁴ På lignende vis hevder John Judis i boka *The Populist Explosion* at vi heller ikke kan forklare Trumps og Sanders suksess kun med fokus på deres ideologiske bakgrunn:

⁴¹ For eksempel har hverken Zyriza eller Podemos gitt uttrykk for at de vil bygge ned de demokratiske institusjonene.

⁴² For mer om nypopulisme se Griffin "En slags idiotveiledning" og Canovan, «Populism for political theorists?», 242.

⁴³ Jeg mener det heller ikke er fruktbart å lete etter definisjoner som ensrettet tar utgangspunkt i rasisme, propaganda, karismatisk lederskap eller kunnskapsmangel. Disse fenomenene har vi allerede begreper for og mulighet til å identifisere gjennom den forståelsen vi har av disse. Populisme er noe annet og noe eget, derfor trenger vi en annen definisjon.

⁴⁴ Pelinka, «Right-Wing Populism: Concept and Typology», 10.

What's missing from these explanations is the way Trump's and Sanders's political messages have resonated with large parts of the electorate. From the right and left, respectively, Trump and Sanders were taking aim at the neoliberal consensus, to which many voters, without naming or identifying it as such, have become hostile, particularly in the wake of the Great Recession.⁴⁵

Judis trekker her fram at finanskrisa som rammet USA og en rekke Europeiske land fra slutten av 2007 bidrar til å forklare både Trumps og Sanders' popularitet. De som sluttet opp under kampanjene til Trump og Sanders delte ifølge Judis en frustrasjon over et rigid politisk sentrum som hegnet om en «neoliberal konsensus». Det etablerte, «the establishment», framsto for disse velgerne som korrump og lite handlekraftig.

Den amerikanske filosofen Michael Sandel argumenterer for at Trump og Sanders hovedsakelig har flere fellestrekk enn forskjeller, til tross for at de stilte til valg med klart adskilte ideologisk utgangspunkt. Sandel skriver at vi derfor trenger å se på fellestrekene for det som ligger til grunn for deres suksess: «Both speak to Americans' sense of disempowerment in the face of big money and unaccountable power.»⁴⁶ Følelsen av maktesløshet er en viktig forklaringsfaktor for utviklingen i amerikansk politikk. Både Trump og Sanders har tatt tak i en frustrasjon som mange deler, tilbydd en beskrivelse av problemet og en løsning som vekker håp om at det i framtiden kan bli annerledes. Det er altså ikke bare misnøye som kjennetegner Trumps og Sanders' valgkampanjer – det er også deres evne til å omgjøre misnøye til engasjement. I lys av dette ser venstre- og høyrepopulister ut til å dele noe som er å finne i selve formen på deres politiske praksis. I det som er igjen av dette kapitlet skal jeg gå nærmere inn på en populismeteorologi som nettopp tar høyde for at det finnes sentrale likhetstrekk ved disse bevegelsene. Det vil komme fram av den følgende delen hvordan en samlet reaksjon på urettferdige praksiser kan motivere til kollektiv handling, og at populisme er en kanal for en slik form for politisk kamp.

Populismens årsaker

Chantal Mouffe har en teori om populisme som på noen sentrale punkter skiller seg fra den vi har sett hos både Mudde og Müller. Selv om de begge mener vi ikke kan forstå populisme kun som proto-nasjonalisme, demagogi eller en ny type ideologi, har Mouffe en teori som legger til grunn at populisme er å finne både på høyre- og venstresiden i politikken. Fenomenet begrenser seg med andre ord ikke til den moralsk ladede antipluralismen som Mudde og Müller presenterer. Ifølge Mouffe er det slik at den økende forekomsten av høyrepopulistiske parti vitner om et

⁴⁵ Judis, *The Populist Explosion*, 63-64.

⁴⁶ Sandel, «Bernie Sanders and Donald Trump look like saviours to voters who feel left out of the American Dream.»

problem ved demokratiet slik det tar form i dag.⁴⁷ For å forstå populisme trenger vi derfor å undersøke hvilke mekanismer som fremprovoserer utviklingen av slike bevegelser. Etter å ha lagt fram Mouffes teori om høyrepopulismens årsaker og hvordan hun mener den bør imøtegås, går jeg nærmere inn på selve populismebegrepet og dets betydning. Mouffes behandling av populisme er på flere måter vanskelig å skille fra hennes øvrige politiske teori. Jeg skal derfor sette populismebegrepet i sammenheng med andre relevante deler av hennes arbeid. På sentrale punkter henger dette tett sammen med en kritikk både av samtidens liberale demokrati og fremtredende perspektiver innenfor politisk teori.⁴⁸

I flere verk starter Mouffe med å kritisere en forståelse av populisme som tar utgangspunkt i høyrepopulistenes eventuelle forbindelser til rasediskriminerende ideologier.⁴⁹ Slike kontaktflater finnes – Mouffe behandler for eksempel FPÖs Jörg Haider og Front National slik partiet framsto da Jean-Marie Le Pen var leder.⁵⁰ Begge var de kjent for sine hatefulle ytringer rettet mot minoriteter. I dag kan vi se lignende opptredener blant politikere som anses for å være populistiske. Et eksempel er Geert Wilders, som i forkant av parlamentsvalget i Nederland i 2017 refererte til marokkanere som avskum.⁵¹ Slike tilfeller der populistiske aktører åpenlyst formidler fremmedfiendtlige holdninger har ført til at enkelte ser populisme i direkte sammenheng med rasisme (som skjules med større eller mindre hell – derav benevnelsen ”skaprasister”). I boka *Om det politiske* retter Mouffe en kritikk mot de som mener vi kan forstå høyrepopulisme ved å vise til et ubearbeidet forhold til egen historie. Mouffe identifiserer her en oppfatning som tilsier at høyrepopulisme kommer til der man ikke helt har klart å ta et oppgjør med en fortid som på et tidspunkt har vært dominert av nazistisk ideologi. Denne antakelsen mener hun er feilaktig. Det er hverken ondskap eller sosiale patologier som gjør at folk trekkes mot høyrepopulistiske bevegelser. Vi vil derfor komme til kort dersom vi ser på dette innholdet og karakteriserer populisme som «et spøkelse fra fortiden»⁵² eller som en «brun pest».⁵³

Det kan være utfordrende å skjelne mellom høyrepopulisme og høyreekstremisme. Dette kan igjen føre til en forvirring som ifølge Jupskås er å finne både i og utenfor akademien.⁵⁴ Mouffe

⁴⁷ Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 82-83.

⁴⁸ Mouffe definerer mye av stoffet sitt negativt ved å kritisere teoretikere som John Rawls, Jürgen Habermas, Ulrich Beck og Anthony Giddens. Noen av disse kontrastene kommer fram senere i oppgaven.

⁴⁹ Se for eksempel Mouffe, «The ‘End of Politics’ and the Challenge of Right-wing Populism», 50-71 og Mouffe, *Om det politiske*, 76-80.

⁵⁰ Mouffe, «The ‘End of Politics’ and the Challenge of Right-wing Populism», 50-71.

⁵¹ McKie, “Far-right leader Geert Wilders calls Moroccan migrants ‘scum’.”

⁵² Mouffe, «The ‘end of politics’ and the challenge of right-wing populism», 50.

⁵³ Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 84.

⁵⁴ Jupskås, *Ekstreme Europa*, 37-38. «Delvis skyldes det uenighet om hvordan vi best mulig kan definere disse begrepene, og delvis skyldes det uenigheter om de faktiske forhold: Hva står partiene for? Er de rasistiske eller ikke? Er de preget av voldsromantikk eller står de trygt plassert på demokratiets verdigrunnlag?»

understreker ikke desto mindre at høyrepopulisme ikke bare kan avskrives som dårlig skjult høyreekstremisme; en slik tolkning beror på en misoppfatning av hva populisme egentlig er en reaksjon på. I likhet med Müller tar altså Mouffe avstand fra definisjoner av populisme som fokuserer på (rase)ideologi. Men til forskjell fra Müller gjør hun dette med utgangspunkt i et annet teoretisk ståsted og i forbindelse med en kritikk av både demokratisk praksis og sentrale liberale politiske teorier. I stedet for å se høyrepopulisme i lys av gjenoppståtte ideologiske strømninger mener Mouffe at vi bør vende oss mot den bestående praksisen innenfor de politiske institusjonene for å undersøke hvordan denne kan ha bidratt til misnøyen som finnes blant populistenes tilhengere. Høyrepopulisme kan med andre ord si oss noe viktig om tilstanden moderne liberale demokrati er i.

Ved å gå nærmere inn på hvordan politikk forstås og praktiseres i dag, vil vi i tillegg kunne se hvordan høyrepopulisme også er en reaksjon på et fravær av reelle alternativ innenfor politikken. Mouffe hevder at et fellestrekk ved de liberale statene som har opplevd en nylig oppblomstring av høyrepopulisme er at forskjellen mellom de mest betydningsfulle partiene på høyre- og venstresiden har avtatt.⁵⁵ Hun mener denne utviklingen kan settes i direkte sammenheng med høyrepopulismens stigende popularitet. Mouffe skriver at «[h]øyrepopulismen har alltid vokst når forskjellene mellom de tradisjonelle demokratiske partiene har blitt mye mindre enn før».⁵⁶ Vi har i moderne tid sett en utvikling der distinkte politiske prosjekt, som markerte en tydelig avstand mellom høyresiden og venstresiden, har konverget til sentrumsposisjoner. De ideologiske utgangspunktene gjør ikke at det utvikles steile motsetninger mellom partiene. I stedet har liberale demokrati sett en konvergens mellom partier som før var i utpreget kontrast til hverandre.

Denne forskyvningen mot sentrum har konsekvenser for den politiske debatten. Når stridighetene ikke omhandler betydningsfulle veivalg blir politisk debatt en arena hvor tekniske detaljer diskuteres snarere enn at vi stilles ovenfor potensielt samfunnsendrende alternativer. Mouffe hevder at mangelen på klart adskilte alternativ har direkte innvirkning på mulighetsbetingelsene for høyrepopulistenes appell. Dette gir en delvis forklaring på høyrepopulismens fremvekst.⁵⁷ Politikkenes sentraliserte karakter har gitt høyrepopulister anledning til å utnytte at det ikke har vært klare politisk skillelinjer mellom de etablerte partiene.

Det politiske feltet bør ifølge Mouffe representere en spennvidde av meninger som tillater mennesker å identifisere seg med en tydelig adskilt politisk posisjon. Om det derimot ikke finnes

⁵⁵ Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 78.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Mouffe skriver ikke at det er eneste forklaring, men hevder det er et aspekt som er oversett i litteraturen og som utgjør et avgjørende forhold når det kommer til høyrepopulismens fremvekst. Mouffe, «The 'end of politics' and the challenge of right-wing populism», 68-69.

slike kontraster, vil en miste grunnlag for å engasjere seg politisk. Likevel vil behovet for å inngå i et kollektivt prosjekt vedvare. Fraværet av demokratiske posisjoner som en kan kjenne seg igjen i og skape tilhørighet til kan derfor føre til at disse behovene dekkes i andre former:

When there is a lack of democratic political struggle with which to identify, their place is taken by other forms of identification, of ethnic, nationalist or religious nature, and the opponent cannot be perceived as an adversary to contend with, but only as an enemy to be destroyed.⁵⁸

Følgene av å ikke favne om lidenskapene politisk er at folk søker mot andre former der disse behovene kan dekkes. Ikke bare vil populariteten til høyrepopulistiske bevegelser stige. Mouffe mener at mangelen på slike utløp innenfor politikken har forårsaket økningen i religiøs, moralsk og etnisk fundamentalisme.⁵⁹ Både høyrepopulistiske og mer ekstreme bevegelser er eksempler på grupper som kan tiltrekke seg medlemmer på grunnlag av manglende identifisering med mer anerkjente politiske prosjekt. Mouffe slutter ut i fra dette at dersom det hadde eksistert legitime politiske uttrykksformer som hadde rommet lidenskap og gruppetilhørighet ville vi ikke bare kunne unngått mye av både høyrepopulisme og ekstremisme, men også organiseringen av terrorgrupper på internasjonalt nivå.⁶⁰

Mouffe hevder at sentraliseringen av det politiske spekteret fører til at folk ikke lenger finner aktører innenfor politikken som taler deres sak. Dette fører igjen til at borgere mister tillit til de etablerte institusjonene. Hvis folk ikke synes noen av partiene kan representere deres vilje, vil de vende seg mot det politiske systemet og politikere i viktige maktposisjoner. I stedet for å se hvordan de kan skape endring innenfor det etablerte systemet vil de ty til utmelding, til «exit». Mouffe gjør oss oppmerksom på at også høyrepopulister har legitime politiske krav, og at å ikke ta disse på alvor står i motsetning til demokratiske idealer:

Det er på høy tid å innse at de høyrepopulistiske partienes suksess i stor grad skyldes at de artikulterer, riktignok på en svært problematisk måte, reelle demokratiske krav som de tradisjonelle partiene ikke tar høyde for. De gir dessuten folk et visst håp, fordi de gir inntrykk av at ting kunne vært annerledes.⁶¹

Ettersom følelsen av tilhørighet til et kollektivt prosjekt spiller en viktig rolle i menneskers liv, vil grupperinger ta nye former dersom de opplever at deres behov ikke rommes innenfor de eksisterende politiske institusjoner. Et fellestrekk ved disse grupperingene er at de tilbyr et klart svar på spørsmålet «hvem er vi?» og gir dermed ifølge Mouffe folk en «positiv idé om hvem de selv

⁵⁸ Mouffe, *The Return of the Political*, 6.

⁵⁹ Mouffe, *The Democratic Paradox*, 96. ”The growth of various religious, moral and ethnic fundamentalisms is, in my view, the direct consequence of the democratic deficit which characterizes most liberal-democratic societies.”

⁶⁰ Mouffe argumenterer for en multipolar verdensorden (se for eksempel Mouffe, *Agonistics*, 19-42.) Jeg skal ikke gå inn på denne tematikken her.

⁶¹ Mouffe, *Om det politiske*, 83.

er». ⁶² For at en skal kunne danne en slik identitetsrelasjon til et kollektivt prosjekt må det være noe som står på spill. Uten motsetning og kamp («struggle») vil ikke de rette betingelsene være tilstede for at politisk selvforståelse og samhold skal oppstå. Slik jeg forstår det handler det ikke bare om identitet, men også om håp. Det tydelige alternativet i ytterkanten av det politiske spektret gjør at velgere får tro på at situasjonen deres kan bli en annen i fremtiden.

Det vi i første rekke kan trekke ut fra Mouffes teori er at utfordringene som høyrepopulismen stiller oss ovenfor ikke er utfordringer som er primært iboende i høyrepopulismen selv. Blikket vårt bør vendes utover, eller – dersom en vil utfordre verdensbildet til høyrepopulistene – mot en selv. For Mouffe representerer høyrepopulisme et symptom på en mangel ved den politiske praksisen i liberale demokrati. Men samtidig som hun beskriver høyrepopulisme som et problem hevder hun at det nettopp er populisme som er løsningen på det samme problemet. Dette kan forklares med at ettersom fremveksten av de populistiske bevegelsene er en reaksjon på altfor konsensusorientert politikk, er det hverken ekskludering eller rasjonell dialog som kan skape balanse. Populister på høyre- og venstresiden deler en tilnærming til politiske anliggender og derfor gir det ifølge Mouffe mening å snakke om en *symmetri* mellom høyre- og venstrepopulisme. Det som trengs for å møte høyrepopulisme er venstrepopulisme.

Populisme som artikulasjonsmodus

Fra Mouffes bøker kommer det fram at hun ikke kun er ute etter å identifisere populismebegrepets egentlige betydning – hun er interessert i fenomenet for så vidt som det sier noe om tilstanden til dagens demokrati. Vi har sett at Mouffe mener høyrepopulismens fremvekst er en bekreftelse av hennes samfunnsdiagnose, samt at måten å møte høyrepopulisme på er å stable på beina en motpol i form av venstrepopulisme. Men vi har enda ikke kommet fram til noen definisjon: Hva *er* populisme ifølge Mouffe?

For å svare på dette spørsmålet behøver vi en innramming. I 1985 skrev Mouffe verket *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (heretter *HSS*) sammen med den argentinske filosofen Ernesto Laclau. Laclau og Mouffe har begge viet senere deler av sin akademiske karriere til fenomenet populisme. De deler i stor grad teoretisk fundament og overlapper i sine teorier vedrørende populistiske bevegelser. Særlig når jeg skal prøve å tydeliggjøre hvordan Mouffe definerer populisme må jeg, som hun også gjør, henvise til Laclaus arbeid. Fra Laclau lærer vi at populisme hverken skal ses i sammenheng med spesifikke situasjoner, tidsperioder eller steder. Det er et fenomen som er knyttet til at «folket» utfordrer en gitt orden som oppleves som urettferdig:

⁶² Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 32.

Populism is not an ideology or a political regime, and cannot be attributed to a specific programmatic content. It is compatible with different forms of government. It is a way of doing politics which can take various forms, depending on the periods and the places. It emerges when one aims at building a new subject of collective action –the people– capable of reconfiguring a social order lived as unfair.⁶³

Som vi allerede har sett kan ikke populisme forstås med henvisning til et bestemt innhold. Det vi må se etter er hvordan populistene oppretter et skille mellom hovedsakelig to aktører. I likhet med Laclau vil Mouffe knytte populisme til et narrativ om «underdog» og «upperdog».⁶⁴ Dette kjenner vi igjen i populistenes parole når de snakker om folket og eliten, der sistnevnte sitter med makt og førstnevnte er ufordelaktig stilt på grunn av dette. Populistisk kommunikasjon omfatter altså for det første en formulering av *folket* og for det andre følger en inndeling der det tydeliggjøres hvem dette folket *ikke* er. I tillegg kommer det fram hvordan disse to står i et motsetningsforhold til hverandre. Videre viser dette skillet til at det finnes urettferdige praksiser som ikke gagnar folket, men snarere stiller dem i en ufordelaktig posisjon. Laclau og Mouffe fremhever begge at vi finner populisme der en gruppe med mennesker utfordrer det etablerte ved hjelp av formuleringer som viser til at den gjeldende politiske ordenen er urettferdig. Populisme oppstår dermed potensielt når en gruppes interesser ikke blir ivaretatt. For å illustrere hvordan populisme skiller seg fra annen politisk praksis skal jeg her inkludere et eksempel som Laclau bruker for å tydeliggjøre hvordan populisme er ulik andre former for kollektiv politisk aktivitet.

Det engelske ordet *demand* kan oversettes til både krav og etterspørsel. Sistnevnte betydning mener Laclau passer godt til politisk aktivitet blant en gruppe mennesker som ikke setter i tvil de gjeldende politiske institusjonenes legitimitet.⁶⁵ Eksempelet hans på dette handler om en gruppe mennesker som bor i et nabolag med dårlige bussforbindelser mellom hjem og arbeid, skole osv. Denne samlingen av mennesker deler et behov og trenger hjelp for å få politisk gjennomslag for forbedringer i transportforbindelsene. Forespørselen deres er konkret, i betydningen at det ikke anses som en symbolsak som utgjør toppen av et isfjell tettpakket med uuttalte og uinnfridde sosiale krav. De setter heller ikke spørsmålsteget ved makthavernes autoritet ettersom de har et behov som kan behandles gjennom administrative prosedyrer innenfor de gjeldende politiske rammene.

Beskrivelsen ovenfor av menneskene i dette nabolaget viser ikke til en populistisk struktur. Gruppen etterspør tiltak som kan utløses politisk gjennom helt ordinære demokratiske kanaler. Det som derimot kjennetegner et populistisk initiativ er at det settes fram en *sammenheng* av krav.⁶⁶ Sett at samme nabolag opplevde en økende sosial frustrasjon på grunn av at en lang rekke av behov

⁶³ Mouffe, «The populist moment.» Overs. Sastre.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Laclau, «Populism: What's in a Name?», 36.

⁶⁶ Ibid., 37.

ikke ble imøtekommet av politikere. Beboerne i nabolaget, som føler at de som styrer fører en urettferdig politikk, utvikler et solidarisk forhold til andre nabolag som opplever det på samme måte. I et slikt tilfelle ligger forholdene til rette for at et populistisk initiativ kan oppstå. For at vi skal kunne gjenkjenne dette som en populistisk bevegelse må følgende elementer være på plass: Gruppen må fremme en sammenheng av forskjellige krav, som har sitt grunnlag i en opplevelse av en urettferdig orden. Dette er krav som de ikke lenger ser for seg kan bli ivaretatt innenfor det gjeldende politiske rammeverket. Politikerne som styrer har dermed mistet tilliten fra denne delen av befolkningen, og blir ikke lenger ansett som legitime representanter og maktinnehavere. Samtidig har denne befolkningsgruppen da uttrykt et skille mellom dem selv og politikerne, mellom «power» og «underdog».⁶⁷ Det populistiske gjør er å utarbeide en identitet hvorpå de reiser politiske krav om endring. På denne måten kjennetegnes populisme også ved hvordan en bevegelses evne til å samle mennesker om et politisk prosjekt.

Det kan rettes innvendinger mot det å benytte seg av en populismeteorologi som er såpass generell at den risikerer å overlappes fullstendig med aktivisme på den ene siden og ordinær partipolitikk på den andre. Overgangene mellom disse begrepene er glidende, men jeg tror likevel det finnes forskjeller. Populisme, slik Mouffe og Laclau forstår det, likner på politisk aktivisme fordi begge går ut på å mobilisere mennesker for å kjempe fram en sak. Aktivisme trenger derimot ikke å innebære at det settes spørsmålsteget ved den etablerte ordenen som helhet. Det kan ta form slik det gjorde i Laclaus første eksempel med nabolaget som offentlig etterspør et gitt politisk enkelttiltak gjennom de politiske kanalene som allerede foreligger. Aktivister kan altså jobbe for å skape oppmerksomhet og oppslutning rundt en sak, uten at de nødvendigvis er populistiske av den grunn.

Det er ikke uvanlig at et parti gir seg ut for å representere folket eller «folk flest». Noen har til og med ordet i partinavnet, som for eksempel det norske Kristelig Folkeparti. Mouffe og Laclaus tolkning av populisme kan ha likhetstrekk med ordinær forståelse av politiske parti ved at partipolitikere stadig formulerer seg som om de ytrer seg på vegne av hele eller storparten av folket. På den andre siden finnes det politiske parti som ikke aspirerer mot omfattende representasjon i utgangspunktet. Politisk parti har dessuten ikke nødvendigvis et narrativ om å være en «underdog» og det trenger heller ikke være slik at de stiller spørsmål ved den etablerte ordenen. Det eksisterer eksempelvis både partier med særinteresser som bare angår en begrenset gruppe mennesker. Det finnes også separatistiske partibevegelser. Ut fra dette kan vi slutte at populismebegrepet dekker

⁶⁷ Laclau, «Populism: What's in a Name?», 37.

noe annet enn begrepene *aktivisme* og *partipolitikk*. Populister har en distinkt måte å formulere krav på, derfor bør vi se på populisme som en *artikulasjonsmodus*.⁶⁸

Laclau og Mouffes definisjon av populisme skiller seg fra Müller og Muddes definisjoner på to viktige punkter. Laclau og Mouffe baserer sin definisjon på premisset at populister ikke trenger å stå for en «moralsk ladet polarisering», slik Müller forutsetter. Populisme som konsept har ingen iboende betingelser for hvem som får være med og slutte opp under bevegelsen, ei heller har det som forutsetning at det kreves unik representasjon. Selv om det blant populister tas i bruk en retorikk om «folket» og deres ønsker og krav, er det ikke implisert en påstand om at de som er uenige har illegitime meninger.

At en del aldri kan stå for en helhet når det kommer til representativt demokrati er grunnen til at Mouffe utviser skepsis mot de som går for langt denne veien med sin retorikk. Dette gjelder for eksempel Occupy-bevegelsen, som også kalles 99% community. Mouffe er kritisk til denne bevegelsens formulering fordi den forsøker å markere noe absolutt. Den indikerer at om de bare klarer å fjerne de 1%, vil vi oppnå en lik og samlet gruppe, altså 100%. Det er «illusorisk», sier Mouffe, å tenke at noe slik er oppnåelig.⁶⁹ Populisme som sådan bærer ikke med seg slikt antipluralistisk innhold. Som vi skal se nedenfor er kravene som har en slik formulering om «folket» heller et uttrykk for at noen prøver å skaffe seg hegemonisk status.

Agonistisk pluralisme

For å beskrive det konfliktfylte ved mellommenneskelige relasjoner henter Mouffe inspirasjon fra den tyske juristen og politiske filosofen Carl Schmitt (1888-1985).⁷⁰ I verket *Begrepet om det politiske* hevder Schmitt at det finnes begrepspar som viser til den spesifikke distinksjonen innenfor en gitt disiplin. Med dette mener han at vi kan forutsette at det finnes saksområder innenfor hvilke det eksisterer konstituerende skiller:

*La oss anta at den grunnleggende distinksjonen på det moralske område er den mellom godt og ondt; på det estetiske skjønt og beslig; på det økonomiske nyttig og skadelig eller eksempelvis rentabel og ikke-rentabel.*⁷¹

Schmitt hevder at moral, estetikk og økonomi er eksempler på «selvstendige saksområder for menneskelig handling»,⁷² og at vi kan forstå dem gjennom den distinksjonen som utgjør forutsetningen for den aktuelle disiplinen. Skillet forteller oss også noe om hva vi grunnleggende

⁶⁸ Laclau, «Populism: What's in a Name?», 34.

⁶⁹ Faure og Vécirin, «Obtenir un consensus en politique est par principe impossible.»

⁷⁰ Jeg er kjent med at Carl Schmitt i noen sammenhenger blir ansett som en kontroversiell teoretiker i kraft av hans forbindelser til Det tredje riket. Jeg mener i likhet med Mouffe at vi kan benytte elementer fra Schmitts argumentasjon uten at det i utgangspunktet er problematisk.

⁷¹ Schmitt, *Begrepet om det politiske*, overs. Dokset, 42.

⁷² *Ibid.*, 41.

sett behandler idet vi gjør vurderinger. Det fundamentale skillet innenfor et område kan ikke reduseres til andre dyperegående skiller eller tema – de er helt grunnleggende og konstituerende for sakens natur. For eksempel foreslår Schmitt at skillet mellom godt og ondt er tema for det moralske området, ettersom det er det vi dypest sett snakker om når vi diskuterer etikk og forhandler om moralske posisjoner. Distinksjonen utgjør grunnlaget og er mulighetsbetingelsen for disiplinen. Det moralske området ville ikke ha eksistert uten dette skillet mellom godt og ondt.

Hva er så den grunnleggende distinksjonen for det politiske? Schmitt argumenterer for at når det kommer til det politiske viser det elementære tema for disiplinen til skillet mellom venn og fiende. Det er dermed venn-fiende-skillet som konstituerer det politiske. Dette forholdet har et spesifikt innhold:

Distinksjonen mellom venn og fiende skal betegne den mest intense form for forbindelse eller adskillelse, assosiasjon eller dissosiasjon; den kan bestå i praksis, uten at de moralske, estetiske eller økonomiske distinksjonene må komme til anvendelse. Den politiske fiende må ikke nødvendigvis være moralsk ond; han må ikke være estetisk beslig; han må ikke opptre som økonomisk konkurrent, og det kan til og med synes fordelaktig å drive forretninger med ham. Han er nettopp Den andre, Den fremmede, (...).⁷³

I det politiske knytter vi oss an til de vi anser som allierte, som venner. På den andre siden forholder vi oss også til en motpart, til fienden. Forholdet mellom politiske motstandere bærer preg av en distinkt form for fiendskap på den måten at det er en relasjon som ikke kan forklares med moralske eller økonomiske kategorier. Det politiske er dermed i og for seg adskilt fra de andre områdene. Det som er mellom fiender i det politiske er, som Schmitt skriver, «den mest intense form for (...) adskillelse». Dette betyr ikke at vi til enhver tid er ute etter å knuse fienden. Det dreier seg snarere om at det er denne aktøren vi konfronteres med idet vi går inn i det politiske. Fienden truer virkeliggjøring av ens egne interesser. Selv om relasjonen mellom politiske fiender kan ta en fredelig form, kan dette fiendskapet alltid potensielt eskalere til et scenario der partene også truer hverandres identitet. Derfor innebærer det politiske at vi alltid står ovenfor en risiko for å havne i krig. Denne betingelsen er nødvendig – dersom en fjerner denne muligheten for krig, så har en også tatt bort det politiske.

Mouffe er enig med Schmitt i at strid og fiendskap preger det mellommenneskelige – *det politiske* betegner også i Mouffes terminologi en tilstand som er fylt av makt og konflikt. Et annet begrep Mouffe bruker om dette er *antagonisme*. Antagonisme innebærer at mennesker har uforenelige perspektiver og vil derfor være tilbøyelige til å anse hverandre som fiender som bør nedkjempes. *Antagonisme* beskriver samfunnet slik det tar form forut for innrammingen av politiske

⁷³ Schmitt, *Begrepet om det politiske*, overs. Dokset, 42.

praksiser, og karakteriseres av lidenskapelige uttrykk. Lidenskapene (*passions*) er hos Mouffe følelser som samlet får et politisk uttrykk og defineres som «de ulike affektive kreftene som er opphavet til kollektive identifikasjonsformer».⁷⁴ Ikke bare har lidenskapene en sentral og naturlig plass innenfor politikken, de er sågar «en av de viktigste drivkreftene innenfor det politiske feltet».⁷⁵ På grunn av den sentrale rollen følelsene spiller er vi ifølge Mouffe helt nødt til å ivareta dem innenfor politikken. Snarere enn å skulle dempe alt som finnes av affektive impulser, er lidenskapene derfor noe politiske institusjoner må forholde seg til.

Mouffe tar med videre fra Schmitts teori at politikk er konflikt, og at det finnes et grunnleggende skille innenfor det politiske. Men i stedet for å akseptere at vi bare må forholde oss til at politikk kun dreier seg om intenst fiendskap og antagonisme, mener Mouffe det finnes et annet lag hvor det kan skapes rom for fredelig politisk forhandling. Der handler det ikke lenger om venn og fiende. Antagonismen kan ifølge Mouffe kanaliseres inn i en tilsvarende dikotomi der skillet i stedet går mellom «vi» og «dem». Denne relasjonen kaller Mouffe for *agonisme*:

*Antagonisme er en vi/dem-relasjon hvor de to sidene er fiender uten en felles grunn, mens agonisme er en vi/dem-relasjon hvor konfliktpartene riktignok innser at det ikke finnes noen rasjonell løsning på konflikten, men hvor de samtidig anerkjenner motstanderen som legitim.*⁷⁶

Ordet *agonisme* er hentet fra det greske begrepet *agon* som betyr strid. Men dette er en type strid som skiller seg fra Schmitts begrep om det politiske. Skillet mellom «vi» og «dem» er et grunnelement og en grunnholdning. I og med agonismen er en ikke lenger stilt ovenfor en fiende som skal ødelegges, men en motstander (*adversary*) ovenfor hvem en har respekt for vedkommendes legitime rett til å hevde sitt standpunkt. Dermed er vi ikke lenger kun posisjonert innenfor det politiske, vi forholder oss til *politikk*. Mouffe definerer *politikk* som «det settet av praksiser og institusjoner som sørger for at det opprettes en orden hvor mennesker kan eksistere sammen innenfor en kontekst av konflikter som blir skapt av det politiske».⁷⁷ I denne konteksten får «vi» og «dem» en form som er forenelig med både demokratiske idealer som pluralisme og lik mulighet til ikke-voldelig deltakelse. Denne politiske teorien gir Mouffe navnet *agonistisk pluralisme*.

Antagonisme og agonisme er tett forbundet. Det agonistiske er ikke til for å undertrykke eller eliminere de antagonistiske kreftene, men snarere skal agonismen kanalisere lidenskapene inn i demokratiske former. Agonistisk pluralisme er ikke et forsøk på å fjerne disse lidenskapene, men heller å «mobilize those passions towards a democratic design».⁷⁸ Dette gjør man ikke ved å dempe

⁷⁴ Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 31.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid., 27.

⁷⁷ Ibid., 15.

⁷⁸ Mouffe, *The Democratic Paradox*, 103.

konfliktene, men heller ved å la de få et uttrykk som anerkjenner lidenskapene og de kollektive identitetenes rolle:

Mobilisering krever politisering, men politisering skjer ikke uten at man skaper en konfliktorientert representasjon av verden – med motstående leire som folk kan identifisere seg med slik at de kan mobilisere lidenskaper politisk innenfor spekteret av demokratiske prosesser.⁷⁹

Konflikt og lidenskap utgjør en forutsetning for politisk engasjement. Gitt at antagonismene skal få en plass innenfor politikken bør de innføres i en form som gjør at politiske motstandere ikke vil tilintetgjøre hverandre fordi de anser hverandre som illegitime aktører. Da trengs en innstilling som gjør at én parts politiske identitet ikke utgjør en trussel mot en annen parts eksistens. I et intervju har Mouffe uttalt at denne innstillingen kan sammenlignes med den vi inntar i det vi skal se en fotballkamp.⁸⁰ De som møter opp er partiske fordi de har valgt en side som de identifiserer seg med. Vi går med andre ord ikke inn på en fotballarena for å forholde oss objektivt til lagene – da forsvinner den viktigste grunnen til at vi deltar. Kanskje kan vi trekke analogien videre til hvordan lidenskap kan rommes på fredelig vis. Under fotballkamper har også følelsesladet engasjement en naturlig plass. Fotballarenaen er et rom som tillater at folks sympatier med det ene eller det andre laget kan få et lidenskapelig uttrykk, som igjen skaper motivasjon til å engasjere seg. Ifølge Mouffe har disse tilbøyelighetene også en naturlig plass i politikken.

Mouffes forsvar av agonsistisk pluralisme kommer med en tydelig brodd mot liberal politisk teori. Hun mener det hun kaller *det politiske* utgjør liberalismens blindsoner fordi denne tanketradisjonen forutsettes at det kan eksistere en harmonisk form for pluralisme hvor enkeltindivider kan komme til en felles enighet. Mouffe hevder at vi i stedet bør ta inn over oss at vi er delt mellom «vi» og «dem», og at dette er politikken eksistensbetingelse. Hun skriver at «[i] den grad liberalismen er basert på individualisme og rasjonalisme, er dens blindhet for den antagonistiske dimensjonen ved det politiske (...) ikke en ren empirisk forsømmelse, men en helt grunnleggende utelatelse».⁸¹ Som vi har sett henter hun fra Schmitt idéen om at det politiske grunnleggende sett dreier seg om skillet mellom venn og fiende. Men der Schmitt på sin side tenker at dette skillet umuliggjør opprettholdelsen av liberalt demokrati, mener Mouffe at vi kan kanalisere dette fiendskapet inn i en demokratisk utforming. Dette innebærer ikke at vi må utslette antagonismen. Det er viktig å innse at konfliktene er integrerende fordi de gjør at vi kan «tilby politiske former for kollektiv identifikasjon rundt klart differensierte demokratiske posisjoner».⁸²

⁷⁹ Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 32.

⁸⁰ Hauxner, «Intet demokrati uden lidenskap», 252.

⁸¹ Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 18.

⁸² *Ibid.*, 39.

Uten disse identifikasjonsformene vil en ikke kunne skjelne mellom «vi» og «dem», og da vil en heller ikke politikk kunne eksistere.

Hegemonisk intervensjon

Vi er nå kommet til en del av teorien til Laclau og Mouffe som er sterkt påvirket av den italienske filosofen Antonio Gramsci (1891-1937) og hans kritikk av økonomismen i marxismen. Karl Marx er inspirert av G.W.F. Hegels dialektikk og bruker den til å si noe om historiens utvikling. Men der Hegel først og fremst befatter seg med den idémessige utviklingen, har Marx fokus på de materielle forholdene i samfunnet. I tradisjonell marxistisk teori blir basis – produksjonsforhold og produktivkrefter – forstått som bestemmende for samfunnets utvikling. På den andre siden er overbygningen – politikk, kultur, meningsproduksjon osv. – oppfattet som sekundært, fordi overbygningen supervenerer på de materielle forholdene. Den historiske materialismen vektlegger med andre ord i stor grad de økonomiske og konkrete materielle samfunnsforholdene som drivkraft i historiens gang.

Antakelsen om at vi i det store og det hele er prisgitt basisens struktur er noe Gramsci stiller spørsmål ved. For hvor blir det av arbeiderklassens tankefrihet og handlingsrom hvis all utvikling avhenger av kapitalismens indre dynamikk? Gramsci bruker hegemonibegrepet for å argumentere for at det er mulig å skape et slikt politisk handlingsrom.⁸³ For å selv bli en historisk aktør må en danne grunnlag for utbredt tilslutning til sitt prosjekt, men til det trengs en form for appell med et innhold som kan fange opp et mangfold av posisjoner. Hvis arbeiderklassen kan formulere sine interesser på en måte som knytter meningsinnhold fra andre ideologier og politiske prosjekt opp mot sin egen verdensanskuelse, da vil en kunne ha et grunnlag for å prege meningshorisonten til samfunnet som helhet. Dermed er det mulig å også integrere andre idésammenhenger inn i sin egen. Slik kan det formes et grunnlag for en bred kollektiv vilje. Gramsci mener at arbeiderklassen på denne måten kan lage en framstilling som gjør at deres politiske prosjekt overbeviser om å være i hele samfunnets interesse.⁸⁴

Laclau og Mouffe viderefører Gramscis kritikk av marxismen enda et steg. Ved å koble sitt postmarxistiske utgangspunkt med poststrukturalisme radikaliserer de ytterligere statusen til det kontingente ved politisk meningsdannelse. Teorien deres innebærer at mennesker er frie og meningsskapende aktører, ikke bare i henhold til de materielle forholdene som omgir oss, vi er heller ikke bundet opp til noen forutbestemte sosiale klasser. Fra poststrukturalismen henter de inn et perspektiv på kommunikasjon og meningsproduksjon som tilsier at språket er fundamentalt

⁸³ Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, red. og overs. Hoare og Smith, 377

⁸⁴ Clausen et al., «Diskursteorier, radikalt og pluralt demokrati», 16.

ustabilt. Mens strukturalismen, slik den forsvares hos Ferdinand de Saussure, viser hvordan tegn har mening ved å stå i et regelbundet forhold til andre tegn, forfekter poststrukturalismen en språkforståelse som tilsier at ordenes betydning er resultat av uforutsigbare prosesser.⁸⁵ Ordmening er fortsatt knyttet til en relasjonell struktur mellom tegn, men måten på hvilken ord får mening er kontingent, i betydning av at det ikke er noen forutbestemte svar på hva et tegn skal bety. I likhet med språket er også de sosiale praksisene diskursive. Hvordan vi innordner oss kan derfor ikke utledes av noen forhåndsdefinerte standarder.

Det er likevel ikke tilfeldig hvordan språket formes – det henger tett sammen med maktstrukturene i det gjeldende språkfelleskapet. Laclau og Mouffe hevder at alle sosiale praksiser er diskursive.⁸⁶ En konsekvens av dette er at det sosiale alltid kunne ha vært annerledes. Det er ikke forhåndsbestemt eller determinert hvordan en gitt orden skal se ut. Fra Laclau og Mouffes behandling av Gramsci ser vi at deres diskursteori tar utgangspunkt i at meningsproduksjon i politikk og samfunnsliv ikke er sekundært i forhold til forutsetninger i materielle livsbetingelser og sosiale klasser. Det tankemessige innholdet i sosiale prosjekt er ikke nødvendig, hverken i henhold til en bestemt tid, gitte samfunnsmessige forhold eller en bestemt klasse.

Men hva er hegemoni ifølge Laclau og Mouffe? I *HSS* finner vi på den første siden en definisjon som forteller oss at kampen om hegemoni er mulighetsbetingelsen for å kunne gi mening til det som før manglet en tolkning:

*'Hegemony' will allude to an absent totality, and to the diverse attempts at recomposition and rearticulation which, in overcoming this original absence, made it possible for struggles to be given a meaning and for historical forces to be endowed with full positivity.*⁸⁷

Lengre ut i boka skriver de videre at «[h]egemony is, quite simply, a political type of relation, a form, if one wishes, of politics; but not a determinable location within a topography of the social.»⁸⁸ Om en ikke er godt kjent med Laclau og Mouffes fagsjargong, og heller ikke er vel bevandret i den poststrukturalistiske tradisjonen de befinner seg i, er det ikke sikkert en i første omgang vil akseptere at hegemonibegrepet her legges fram «quite simply». Jeg skal derfor vie plass til å utdype hvordan vi kan forstå Laclau og Mouffe sitt hegemonibegrep.

Hva innebærer det mer presist at makt og dominansforhold spiller en rolle i samspillet mellom samfunnsaktører? Fredrik Engelstad konkretiserer hegemonibegrepet ved å liste opp fem komponenter som gjør seg relevant når det kommer til en gruppe (A) sitt hegemoni over en annen gruppe (B):

⁸⁵ Jørgensen og Phillips, *Diskursanalyse som teori og metode*, 35.

⁸⁶ Laclau og Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, 94.

⁸⁷ *Ibid.*, 1.

⁸⁸ *Ibid.*, 125.

- *A forvalter en definisjon av situasjonen som får sterkere gjennomslag enn hva Bs får.*
- *A er bedre i stand enn B til å formulere sine interesser.*
- *A har en systematisk begrunnelse, en doktrine – forståelsesform, teologi, teori – som har større troverdighet enn Bs doktrine.*
- *A har bedre muligheter enn B til å gjøre sine synspunkter kjent og akseptert, gjennom myter og fortellinger, i avisene, på Internett eller på annen måte.*
- *A har støttegrupper som viser tydelig at de finner As synspunkter mer interessante, viktige, appellerende enn Bs.⁸⁹*

Disse eksemplene på manifesteringer av hegemoni er forenelig med Laclau og Mouffes teori. Hegemoni kan forstås som en type makt som omfatter personer og grupper av personer sine fortolkninger, trosoppfatninger og posisjoner. Teorien bygger på en antakelse om at de som har konkret makt også har et stramt grep om det sosiale, altså om hvordan andre aktører oppfatter verden. Følgelig er det slik at det vi anser som gyldig og sant ikke kan skilles fra maktstrukturene i samfunnet vi lever i. Såkalte ”etablerte sannheter” er ifølge denne fremleggningen først og fremst et uttrykk for en gitt hegemonisk orden, ettersom sosial objektivitet skapes gjennom makthandlinger (*acts of power*).⁹⁰ Dette er grunnen til at Laclau og Mouffe mener hegemoni er å finne der makt og objektivitet sammenfaller.

Punktene til Engelstad viser hvordan noens hegemoniske overtak over andre kan være så å si altomfattende. På grunn av disse fordelene hva gjelder fortolkning vil de med makt (gruppe A) også kunne videreføre sine interesser uten større motstand. Dette skjer gjennom det Mouffe kaller for *hegemoniske praksiser*. Hegemoniske praksiser er «[d]e artikulasjonspraksisene som etablerer en bestemt orden og som fastlegger de sosiale institusjonenes mening (...)».⁹¹ Men selv om de utenfor hegemoniet er ufordelaktig stilt er det ikke umulig å utfordre den etablerte ordenen. Et slikt forsøk kaller Laclau og Mouffe for en *hegemonisk intervensjon*, og inntreffer der en gitt orden utfordres av en annen. Populistiske prosjekt er nettopp slike forsøk på hegemonisk intervensjon.

Kampen om hegemoni er en mulighetsbetingelse for at et fellesskap kan dannes rundt politiske ståsted. Et krav, en felles interesse, er noe som forener mennesker. Hannah Arendt forklarer deres funksjonen ved å vise at handling og tale som gir uttrykk for interesser, også viser hvem vi selv er. Følgelig skapes det en «vev av relasjoner»: «Disse interessene er i ordets opprinnelige betydning det som *inter-est*, som ligger imellom og skaper relasjoner, det som på samme tid både forbinder og skiller menneskene.»⁹² Interessene ligger altså i rommet mellom

⁸⁹ Engelstad, *Maktens uttrykk*, 86-87.

⁹⁰ Mouffe, “Politics and Passion: the Stakes of Democracy”, 147.

⁹¹ Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 25.

⁹² Arendt, *Vita Activa – Det virksomme liv*, overs. Janss, 185.

menneskene og er avgjørende for relasjonene oss imellom, fordi det viser hva vi har felles og hva som deler oss. *Demands*, krav, er således det som i politikken både skiller og samler oss. Gramscis poeng er i forlengelsen av dette at måten interessene formuleres på ikke er forutbestemt. Vi kan derfor med rett formulering forene ulike interesser og skape nye relasjoner og gruppeidentiteter.

En samlet kollektiv identitet gir først og fremst svaret på spørsmålet «Hvem er vi?». Både hos Schmitt og Mouffe ser vi at interesser henger tett sammen med identitet. Uten å tilby en klar forståelsesramme for ens egen rolle og situasjon vil en ikke på samme måte klare å samle mennesker til å delta i et felles politisk prosjekt. For å illustrere dette poenget kan vi bruke et eksempel fra en kollektiv identitet som tok form i Frankrike på slutten av 1700-tallet. I det franske stendersamfunnet var det svært skjev fordeling av ressurser og politisk makt mellom stendene. Det var geistligheten, og særlig adelen, som hadde desidert størst innflytelse på samfunnsutviklingen. I forkant av Den franske revolusjon publiserte Emmanuel-Joseph Sieyès pamfletten *Hva er tredjestanden?*. Her tilbyr Sieyès både en ny selvforståelse, idet han demonstrerer hvor stor rolle de laverestående samfunnslagene egentlig spilte for landets økonomi, og hvilke politiske krav de derfor burde forvente å få innfridd:

Vi har tre spørsmål å stille oss:

1. *Hva er tredjestanden? –ALT.*
2. *Hva har den hittil vært i det politiske system? –INTET.*
3. *Hva krever den? –Å VÆRE NOE.⁹³*

Tredjestanden er ifølge Sieyès «alt» på den måten at den står for matproduksjonen, jordbruk og handel – egentlig alt av samfunnsnytte.⁹⁴ Samtidig satt adelen i de øverste stillingene og hadde store privilegier. Denne pamfletten ble grunnlaget for en ny identitet blant det som kaltes *tredjestanden*. Sieyès krever at stemmegivningen må foregå på en måte som gjør at hver enkeltrepresentant får én stemme ved at «generalstendene ikke stemmer per stand, men per hode».⁹⁵ På denne måten lykkes Sieyès i å skape en ny selvforståelse fordi han, ifølge historiker Kai Østberg «definerer en stor del av befolkningen i kontrast til adelen.»⁹⁶

I de påfølgende kapitlene av pamfletten tilbyr han videre en handlingsplan for tredjestanden. Dette skriver han under følgende overskrifter:

⁹³ Sieyès, *Hva er tredjestanden?*, overs. Uvsløkk, 21.

⁹⁴ Tønnesson, «Innledning», 16.

⁹⁵ Sieyès, *Hva er tredjestanden?*, overs. Uvsløkk, 48.

⁹⁶ Larsen, «Langet ut mot adelen.»

4. *Hva ministrene har forsøkt å gjøre, og hva de privilegerte selv foreslår å gjøre til fordel for tredjestanden.*
5. *Hva man burde ha gjort.*
6. *Og til sist, hva som gjenstår å gjøre for at tredjestanden skal kunne ta den plassen som tilkommer den.*⁹⁷

Med sine klare krav på vegne av folket klarte Sieyès å engasjere en stor andel av de 25 millioner franskmenn som var underrepresentert i stenderforsamlingen. Forslaget hans tilbyr tredjestanden en identitet og et verdensbilde, og forsyner dem samtidig med en handlingsplan. Sieyès pamflett illustrerer sentrale deler av det jeg hittil har lagt fram om både populisme og hegemonisk intervensjon. I pamfletten listes opp en sammenheng av krav om å få rettet opp i en urettferdig orden. Disse kravene opprettes på vegne av en kollektiv identitet som tar utgangspunkt i et skille mellom «vi» (tredjestanden) og «dem» (adelen). Sieyès igangsetter dermed et politisk prosjekt som bærer budskapet om at en ny orden bedre vil ivareta folks interesse. Slik danner han også grunnlaget for å utfordre hegemoniet til de privilegerte klassene.

Sammenlignet med Müllers definisjon av populisme har Mouffe både et videre konsept og en mer avansert forståelse av populisme. Der Müller påpeker at populistar tar utgangspunkt i et homogent «vi», viser Mouffe at «vi» konstrueres fortløpende uten at noen av den grunn trenger å avvise hverken pluralisme eller opponenteres legitime rett til å fremme et alternativt prosjekt. Mouffes teori er mer avansert fordi populisme som artikulasjonsmodus belyser kompleksiteten av det som utspiller seg idet et politisk prosjekt tar form. En annen grunn til å se til Mouffes populismeteorologi er at den gjør rede for hvordan opprettelsen av politiske identiteter skjer på dynamisk vis. I Müllers utlegning om populismens underliggende logikk finnes kun et statisk nettverk av slutninger som til sammen skal vise oss populismens egentlige natur. Det er et skjema som angivelig gjør at vi på forhånd kan vite hvilket samfunn en populistisk bevegelse ønsker seg. Mouffe opererer ikke med en slikt forutbestemt oppfatning av hvordan populismen utarter seg. I kapittel 4 vil vi komme tilbake til spenningen mellom de to populismeteorologiene i forbindelse med at jeg tar opp til vurdering to kritikker Müller retter mot Mouffe.

Gitt antagonismens faktum er det mellommenneskelige rommet preget av kryssende konflikter. Så lenge det finnes politikk, vil det også være en kamp om hegemoni. Innsikten om at vi ikke kommer oss unna hegemonisk praksis er ifølge Mouffe helt nødvendig for å forstå hva populisme er:

*The refusal to acknowledge the political in its antagonistic dimension, and the concomitant incapacity to grasp the central role of passions in the constitution of collective identities, are in my view at the root of political theory's failure to come to terms with the phenomenon of populism.*⁹⁸

⁹⁷ Sieyès, *Hva er tredjestanden?*, overs. Uvsløkk, 21. Kursiv invertert.

⁹⁸ Mouffe, «The 'end of politics' and the challenge of right-wing populism», 51.

Populister bidrar til et bredere spektrum i politikken fordi de utfordrer hegemoniet. Populisme blir med dette en anerkjennelse av en sentral del ved det Mouffe presenterer som det distinkt politiske. Politikk bør ikke omgjøres til en konkurranse om stemmer uten at det står på spill å forandre på det dominerende hegemoniet eller å omgjøre maktbalansen.⁹⁹ Gitt mer populisme, der ytterkantene igjen forsterkes, vil det også eksistere en reell kamp om hegemoniet. Populister har derfor en politisk praksis som ligger nærmest til det Mouffe hevder at politikk egentlig handler om.

I stedet for å ta utgangspunkt i individet og forutsette at det i enerom og ved bruk av sine fornuftsevner resonnerer seg fram til det mest rasjonelle politiske standpunktet, forutsetter Mouffe at en politisk stillingtaken fordrer at også andre sider ved mennesket aktiveres. Hun legger vekt på at vi er sosiale vesener som forstår oss selv ut ifra hvordan vi forstår andre. Kollektive identiteter er så viktig for oss at vi uten dem ikke helt klarer å ta stilling til saksforhold. Det samme gjelder beveggrunnene inni oss. Uten at aktører innenfor politikken på genuint vis vekker menneskers lidenskaper og får et «et reelt grep på folks begjær og fantasi»¹⁰⁰ vil de ikke klare å forholde seg til det som foregår på det politiske feltet. Mouffe mener at demokratisk politikk er helt nødt til å også mobilisere disse sidene ved borgerne. Derfor trenger vi populisme.

Konklusjon

Vi har i dette kapittelet i hovedsak sett på to ulike tilnærminger til populisme. Den første teorien tilhører Jan-Werner Müller og legger vekt på hvordan populister konstruerer forestillingen om et enhetlig folk, for så å trekke påfølgende slutninger om hvem som kan tilhøre «det sanne folket», samt hvordan deres vilje kan fremmes. I henhold til denne teorien er populisme både ekskluderende i kraft av sin antipluralisme og moralsk ladet fordi argumentene til syvende og sist handler om hva som er moralsk rett og galt.

Den andre teorien om populisme som jeg har trukket fram er utformet av Chantal Mouffe. I stedet for å legge vekt på et bestemt innhold, det vil si en gitt samling av idéer som populister deler, foreslår Mouffe å se populisme i lys av rollen den spiller i demokratiet. Selv om Mouffe i likhet med Müller identifiserer populisme i kraft av noen strukturelle kjennetegn, tolker Mouffe fenomenet innenfor en ramme som gjør at populisme kan fungere inkluderende og oppbyggende. Mouffes teori fanger i større grad opp elementer ved det jeg i innledningen karakteriserte som populismens tvetydige karakter, fordi den tar tak i flere av de spenningene som ligger mellom populisme og demokrati.

⁹⁹ Mouffe, *Agonistics*, 8-9.

¹⁰⁰ Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 12.

Gjennom dette kapitlet har vi sett påstander som knytter seg til populisme og politisk teori. I de tre gjenværende kapitlene av oppgaven vil jeg ta med noen av disse påstandene og diskutere deres relevans. Vi begynner med å vurdere rollen konflikt og polarisering spiller for politisk kommunikasjon.

2 Populisme og polarisering

*People, I just want to say, you know, can we all get along? (...) Please, we can get along here. We all can get along. I mean, we're all stuck here for a while. Let's try to work it out.*¹⁰¹

I innledningen bekjente jeg at politikk på meg kan virke som ganske utilgjengelig, og at jeg tidvis har problemer med å skille ut ulike politiske posisjoner. Det kan rett og slett være vanskelig å skjønne hvem som står bak hvilke meninger, og på hvilke måter ett politisk ståsted er ulikt de andre politiske ståstedene. I forrige kapittel knyttet jeg populisme til en reaksjon på en politisk utvikling der partier på både høyre- og venstresiden har beveget seg nærmere sentrum, og følgelig hverandre, i betydningen av at deres politiske programmer har blitt likere. Det ser ut til at de nye populistiske bevegelsene representerer en *motsatt* utvikling av denne sentraliseringen av politikken, nettopp fordi de klart skiller seg fra de etablerte partiene. *Polarisering* er derfor et begrep som ofte dukker opp i debatter som omhandler populisme og populistiske bevegelser.

I leksikalsk sammenheng presenteres polarisering i politisk kontekst som en «betegnelse på en prosess hvor avstanden mellom de viktigste aktørene i et politisk system, for eksempel partiene, øker, eller hvor aktører (partier) som står langt fra hverandre, styrkes.»¹⁰² Med «avstand» kan vi forstå at det deskriptive og/eller normative innholdet i de ulike partienes politiske programmer i liten grad overlapper og at sannsynligheten for å finne forslag til vedtak som alle kan akseptere er mindre. Et polarisert politisk rom er med andre ord en tilstand preget av stor uenighet mellom (betydningsfulle) politiske aktører.

En mulig konsekvens av polarisering er at uenigheten eskalerer til fiendtlighet, hat og vold. Et eksempel på en slik destruktiv utvikling er masseopprøret i Los Angeles i 1992. Sitatet ovenfor er et utdrag fra Rodney Kings ytring idet han innstendig ber om at opptøyene, som kostet 53 mennesker livet, skulle opphøre. Den voldelige protesten ble igangsatt etter offentliggjøringen av en video der King selv ble utsatt for grov politivold hvor han nesten mistet livet. Omstendighetene rundt hendelsen bar preg av en svært dikotomisert offentlighet, der forholdet mellom svarte og hvite allerede var anspent. Dette er en type polarisering som åpenbart ikke er ønskelig.

Men er polarisering i politikken i seg selv et onde uavhengig av hva stridighetene dreier seg om? Når uenigheten er stor kan det bli mer utfordrende å skape gjensidig forståelse og å fatte felles beslutninger. Dersom vi ser en sammenheng mellom populisme og polarisering, er det dermed slik

¹⁰¹ Rodney King sitert i Haidt, *The Righteous Mind*, XI-XII.

¹⁰² Berg, «Polarisering – politikk.»

at populistene nå bidrar til å ødelegge den offentlige samtalen? For å nærme meg dette temaet trekker jeg først inn perspektiver som legger til grunn at målet med å la oppopperende posisjoner få komme til, er å oppnå enighet om sanne påstander. Videre gjør jeg rede for hvordan Jürgen Habermas viser at vi kan tilstrebe betingelser for hvordan vi diskuterer, som kan legge til rette for at vi lar oss lede av kraften i de bedre argumenter. Habermas legger til grunn at konsensus er et iboende mål i kommunikativ samhandling. I den siste delen av kapittelet skal jeg, med henvisning til Mouffe og Albrecht Wellmer, argumentere mot at vi får en god forståelse av politisk kommunikasjon gjennom teorien om rasjonell konsensus som regulativ idé. For å forstå politisk debatt, og dermed også populisme, hevder jeg at Mouffes konfliktmodell har klare fordeler sammenlignet med Habermas' teori.

Mill, Sunstein og Condorcet

Konflikt er en naturlig konsekvens av pluralistisk demokrati. Der det finnes diversitet i verdensanskuelse og i normative standpunkt vil det også eksistere meninger som går på tvers av hverandre. Dette kan resultere i mistro og fiendtlighet, men også i oppbyggende utvekslinger. Dissens er på ingen måte utelukkende problematisk og derfor kan det å åpenlyst gi uttrykk for uenighet ha en konstruktiv effekt på samfunnet som helhet. Et klassisk argument for å slippe til eventuelle kritiske røster finner vi hos John Stuart Mill. I *Om friheten* gir han et forsvar for at uenighet er noe som kan hjelpe oss å se verden i et klarere lys. Videre skriver han at det å undertrykke en mening er en berøvelse fra hele menneskeheten:

Hvis den undertrykte meningen er riktig, berøves de anledningen til å erstatte villfarelsen med sannheten; er den gal, mister de noe som er nesten like verdifullt, det klarere og mer levende uttrykk for sannheten som fremgår av dens kamp mot løgnen.¹⁰³

Mill hevder her at idet noen gir uttrykk for sine motforestillinger står vi ovenfor en vinn-vinn-situasjon. Enten vil en få sjansen til å rette opp i egne vrangforestillinger, eller i motsatt tilfelle – der det en trodde faktisk stemte – så vil en få et sterkere og tydeligere forhold til egne sanne oppfatninger. Mill skriver også at det å hindre en person fra å gi uttrykk for et gitt syn er ikke bare å gjøre dette individet urett. Faktisk vil det å berøve noen friheten til å ytre en mening være uheldig for alle involverte. En slik berøvelse er ifølge Mill sågar mer urett ovenfor dem som er uenig enn de som er enige. For alt en vet kan meningsmotstanderen sitte på relevant informasjon og vi kan få mulighet til å lære. Dessuten er det slik at dersom den som bestrider et saksforhold viste seg å ta feil vil vi uansett få bedre forståelse for hvor det aktuelle ståstedet har sitt utspring. De som ikke

¹⁰³ Mill, *Om friheten*, overs. Foss, 26.

aksepterer å forholde seg til kritiske røster unndrar både seg selv og andre muligheten til rett innsikt. Dette er en grunn til at det er viktig å lytte til de som har andre syn enn en selv.

Konsekvensene av å ikke bevare ytringsfriheten og opprettholde forum der avvikende røster beskyttes kan være alvorlige. Mill skriver at det å ikke bli konfrontert med andre oppfatninger enn de en selv har, gjør at en ikke forholder seg aktivt til egne meninger: «Tilhengerne blir sløve og slappe i sin tilslutning, som om det å anta læren i god tro fritar dem for nødvendigheten av å gjennomarbeide den bevisst og etterprøve den gjennom personlig erfaring.»¹⁰⁴ Uten utfordringer av eget syn vil en kanskje heller ikke sette egen posisjon under lupen for å se om en virkelig kan stå for det en mener. Videre kan det være slik at om det ikke åpnes for et reelt rom der de som er uenige kan fremme sitt syn, kan et helt samfunn risikere å ende opp med det Cass Sunstein kaller for en «forkrøplet epistemologi».¹⁰⁵ Et av fenomenene som truer grupper av mennesker er gruppepolarisering. En slik tilstand er et resultat av å bli utsatt for et innskrenket informasjonsgrunnlag, og som igjen utvikler seg i ytterliggående retninger.¹⁰⁶ Scott Aikin og Robert Talisse karakteriserer gruppepolarisering på følgende vis: «When one exchanges reasons about an issue only with those who agree, one's beliefs regarding that issue imperceptibly shift to more extreme versions of themselves.»¹⁰⁷ Når alt innenfor samtalesituasjonen drar motstandsløst i samme retning er det ikke noe som holder tilbake for at vi kun finner bekreftelser for et gitt idésystem. I slike situasjoner kan virkelighetsoppfatninger og idésystemer utvikle seg i tiltakende ekstreme utgaver. Både i politikken og generelt er vi derfor tjent med at folk opponerer.

Mennesker som opptre i grupper risikerer å falle inn i dynamikker som forringer deres tilgang til sannheten. Det er ikke dermed slik at beslutningen til en mengde med mennesker nødvendigvis blir feil. Et litt annet argument for at flere perspektiver skal få innpass i forløpet av en avgjørelse kan vi finne hos den franske matematikeren Nicolas de Condorcet. I det som kalles juryteoremet viser han matematisk hvordan det lønner seg at flere meninger får komme til uttrykk. David Estlund forklarer teoremet på følgende vis:

*(...) if the members of a group, faced with a binary choice (such as «yes/no» or «true/false») for which there is a correct or better answer, are individually more likely than chance to choose the right answer, then the group under majority rule can perform much better than any of the individuals. Large groups could be virtually infallible even if individuals are only slightly better than chance.*¹⁰⁸

¹⁰⁴ Mill, *Om friheten*, overs. Foss, 26.

¹⁰⁵ Sunstein, *Why Societies Need Dissent*, 144.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 12.

¹⁰⁷ Aikin og Talisse, *Why We Argue*, 26.

¹⁰⁸ Estlund, «Introduction: Epistemic Approaches to Democracy», 2.

Det Estlund her poengterer er at der en gruppe stilles ovenfor to alternativer, der ett av dem faktisk er bedre eller sant, så vil gruppen som helhet ha bedre sjanser for å finne det rette svaret, forutsatt at deltakerne er individuelt mer tilbøyelig til å velge det beste alternativet enn om det skulle avgjøres ved tilfeldig trekning.¹⁰⁹ Fra dette følger det at dersom vi har å gjøre med individer som har marginalt større sannsynlighet for å gjøre en bedre vurdering enn om de skulle kastet en mynt for å bestemme seg, da vil den samlede vurderingen til en slik jury være korrekt. For at dette skal stemme må tre kriterier oppfylles: 1) stemmegiverne må være bedre til å vurdere enn om en bare skulle gjort et tilfeldig valg, 2) de som stemmer må gjøre dette uavhengig av hverandre og 3) vurderingen må være oppriktig.¹¹⁰ Dersom det er mange nok deltakere til å utjevne eventuelle feilmarginer, vil gruppen av mennesker som gir uttrykk for sine selvstendige vurderinger samlet sett oppnå rett utfall. Jo flere som deltar, jo bedre kan vi predikere at beslutningene vil være gode. Ikke bare kan vi korrigere hverandre slik Mill beskriver det. Ut fra dette teoremet ser det også ut til at det finnes epistemiske fordeler ved å være mange, fordi gruppen tar bedre beslutninger enn enkeltindividet. Gitt at vi med rett prosedyre trekker ut informasjon av alles enkeltvurderinger, så har Condorcet vist at dette matematisk sett vil resultere i de beste svarene.¹¹¹

Juryteoremet forteller oss noe om hvordan vi kan dra fordeler av at flere mennesker er med på å foreta beslutninger, men hva får oss til å ville lytte til andre og ta stilling til ytringer som vi i første omgang ikke har tro på at kan ha noe for seg? Ett syn på dette legger vekt på at vi alle er interessert i å tro det som er sant og forkaste det som er usant – ingen ønsker å gå rundt med falske oppfatninger. Når vi inntar et standpunkt, antar vi derfor at vi ikke har blitt ført bak lyset av oss selv eller andre. Denne affiniteten til sannhet har også en kollektiv dimensjon. Vi har motivasjon til å sammen søke for å finne de beste argumentene fordi vi har som mål å forfølge det Aikin og Talisse kaller «the social aspiration to have our collective lives managed according to our best reasons.»¹¹² Det er ikke sikkert vi klarer å få til en argumentasjonsprosess som genererer gode utfall, men målet om å oppnå slike omstendigheter ligger til grunn for at prosessen i det hele tatt finner sted: «(...) we all have a deep aspiration to be individually and collectively rational. In this respect, we are all idealists about argument and about democracy.»¹¹³ Tilbøyeligheten til å ønske å få til et best mulig samfunn basert på de beste argumentene har ifølge Aikin og Talisse innvirkning (i hvert fall bør det ha innvirkning) på hvordan vi forholder oss til argumentasjon og til demokrati.

¹⁰⁹ Estlund, *Democratic Authority: A Philosophical Framework*, 15.

¹¹⁰ Landemore, «Collective Wisdom: Old and New», 11.

¹¹¹ Juryteoremet blir ofte brukt til å forklare deler av grunnlaget for epistemisk demokrati. Epistemisk demokratiteori er en retning innenfor politisk filosofi som tar utgangspunkt i at vi kan dra fordeler av å sette sammen folks ulike perspektiver på en måte som gir oss best mulige helhetsvurderinger.

¹¹² Aikin og Talisse, *Why we argue*, 29.

¹¹³ *Ibid.*, 36.

Mill og Sunstein argumenterer for at dersom det finnes kritiske innvendinger til en påstand så bør det få komme fram. I tillegg har de vist oss at et visst spenn i meninger kan ha nytteverdi. Om vi godtar deres argumenter betyr det at en argumentasjonsprosess bør inkludere ulike posisjoner og at det vi er uenige om bør synliggjøres, slik at vi kan starte på en prosess for å bli enige om sanne påstander. Men hva skjer idet vi går inn for å diskutere oss fram til en felles avgjørelse? Dette spørsmålet gir Habermas et grundig svar på når han beskriver hva det er som foregår idet vi tar stilling til hverandres utsagn. I det følgende skal jeg presentere hvordan han viser til at den sosiale aspirasjonen om å finne de beste grunnene, slik Aikin og Talisse beskrev det ovenfor, er nedfelt i språket selv. Med dette tydeliggjøres verdien av å la ulike syn få komme til. Habermas har en forklaring på hvordan et utgangspunkt i uenighet ved hjelp av deliberasjon ideelt sett omformes til enighet. Og da er vi ikke bare enige om en konklusjon – vi vil også ha de samme grunnene til å konkludere slik vi gjør.

Deliberativt demokrati og rasjonell konsensus

Habermas er en av de fremste forsvarerne av, og viktigste bidragsytere til, den grenen innenfor politisk teori som kalles deliberativt demokrati. Denne retningen av demokratiteori kommer i forskjellige versjoner, men disse har ifølge Jon Elster en felles kjerne av teoretiske forpliktelser. I henhold til Elsters vurdering av fellestrekkene springer det demokratiske ved deliberativt demokrati ut av at berørte parter av et vedtak selv deltar eller blir representert i kollektive beslutningstakinger. I tillegg skjer de kollektive avgjørelsene ved at argumenter tilbys til og av deltakerne som selv forplikter seg til verdiene rasjonalitet og upartiskhet. Denne siste beskrivelsen av de involverte personenes innstilling og adferd er det som gjør den politiske kommunikasjonen deliberativ.¹¹⁴ Den deliberative demokratiforståelsen vektlegger i denne fremstillingen transformasjonen av borgere sine synspunkter og ønsker inn i de formelle institusjonene der politiske beslutninger tas.¹¹⁵ Transformasjonen skjer via en prosedyre som gjør at befolkningens vilje kommer fram til maktsentrum ved hjelp av kommunikasjon.

I denne delen tar jeg utgangspunkt i Habermas' versjon av deliberativt demokrati. En av de grunnleggende forutsetningene for hans politiske teori omhandler hvordan mennesker kommuniserer med hverandre. For å vise hva som skjer idet vi utveksler ord og argumenter trekker Habermas veksler på talehandlingsteori. Talehandlingsteori er en gren innenfor språkfilosofi som har røtter tilbake til J.L. Austin. Med dette utgangspunktet får vi inngang til å se på hva det er vi

¹¹⁴ Elster, «Introduction», 8.

¹¹⁵ Ibid., 1.

gjør når vi bruker språket. Jeg skal først legge fram hva Habermas mener det er vi gjør når vi tar stilling til hverandres ytringer.

I en argumentasjonsprosess bringes det på bane tre typer gyldighetskrav som tilhøreren tar stilling til når hen vurderer innholdet i en ytring.¹¹⁶ Habermas skriver at det i kommunikasjonssituasjonen foreligger krav om «*sannhet for utsagn eller eksistenspresupposisjoner, riktighet for legitimt regulerte handlinger og deres normative kontekst og oppriktighet for meddelelsen av subjektive opplevelser.*»¹¹⁷ Med dette mener han at vi vurderer utsagn opp mot bestemte kriterier for gyldighet som korresponderer med den typen pretensjon utsagnet peker mot. Jeg skal i det følgende bruke et eksempel på en forhandlingssituasjon for å gjøre det tydeligere hvordan Habermas ser for seg at kommunikativ samhandling fungerer.

I sommer var jeg på kanotur med noen venner hvor vi utpå kvelden måtte velge oss ut et sted vi kunne stoppe for å sette opp teltene våre. Da vi kom til en plass som så ut til å være aktuell var noen av oss motiverte for å stoppe der for natta, mens andre kunne tenke seg å finne et sted lengre nede langs elva. Vi var uenige om hva vi skulle gjøre og måtte prøve å finne en løsning på situasjonen ved å diskutere. Det vi gjorde da var å tilby hverandre grunner med henvisning til relevante faktorer som hvorvidt marka var flat nok for telting, om det fantes nok bålved og sannsynlighetene for å finne et bedre sted senere. Det kom fram av samtalen at et par av oss var både gjennomvåte og utslitte. Kanoen deres hadde kantret i et stryk tidligere på dagen, derfor hadde de ingen tørre klær å skifte til. På bakgrunn av argumentene som ble lagt fram ble alle derfor enige om å slå leir der vi var. Særlig kunne samtlige akseptere at om noen var så kalde og utkjørte at det ikke var forsvarlig å fortsette, var det bedre om vi avsluttet padlingen for dagen.

Hva kan vi si om denne situasjonen der vi tok stilling til argumentet om at vi burde stoppe av hensyn til de to deltakerne som ikke ville fortsette? Jo, for det første vurderte vi sannhetsverdien av det som ble sagt, det Habermas kaller «sannhet for utsagn eller eksistenspresupposisjoner». Her spør en seg hvorvidt det som sies bygger på en korrekt beskrivelse av verden. I diskusjonen angående teltovernattingen var vi for eksempel nødt til å ta stilling til påstanden om at det faktisk var forhold for å sette opp teltet på underlaget der vi var. Vi spurte dermed oss selv om vi kunne si oss enig i sannhetsgehalten i de påståtte fakta som det ble vist til. Det andre gyldighetskravet Habermas legger fram omhandler riktighet, det vil si at en tar stilling til om den som ytrer, med hjemmel i gjeldende normer, har rett til å hevde det en hevder. Er det en generell forventning i vårt turfellesskap om at vi tar vare på de som har størst vanskeligheter med å komme seg videre? Tilsier

¹¹⁶ Habermas, «Diskursetikk- notater til et begrunnelsesprogram», overs. Smith og Smith, 105.

¹¹⁷ Habermas, «Verdensrelasjoner og rasjonalitetsaspekter ved handling i fire sosiologiske handlingsbegreper», overs. Smith og Smith, 57-58. Min kursiv.

normene at noen har en rett til å be om at vi tar ekstra hensyn til de som egentlig ikke orker å padle til et sted lengre ned langs elva? Endelig vil mottakeren av informasjon bedømme avsenderens oppriktighet for å bestemme om en faktisk er genuint innstilt til det som blir sagt; mener ytreren virkelig det hen sier? Kan vi stole på at de virkelig er så slitne, kalde og våte som de sier at de er? Dette er vurderinger vi gjør uten at vi nødvendigvis er oss dem bevisst, i den forstand at vi bestemmer oss for å ta stilling til ytringen i henhold til gyldighetskravene. Prosessene er med andre ord en naturlig del av hvordan vi kommuniserer med hverandre.

Alle disse vurderingene finner automatisk sted i prosessen for å oppnå innbyrdes forståelse. Men i henhold til hva er det vi gjør disse vurderingene? Habermas hevder at det mellom oss finnes implisitt kunnskap om blant annet identitet, normativitet og kultur som tas for gitt. Dette kaller han for *livsverden*. På dette fundamentet er det vi bygger vår kommunikasjon, gjennom utveksling av talehandlinger i et gjensidig forsøk på forståelse. Når vi oppdager at vi på et gitt punkt ikke har samme forståelse av et saksforhold, rettes fokuset på det vi ikke er samstemt om. Ved uenighet må partene derfor hente opp det aspektet fra livsverden som skurrer, og de blir seg bevisst hva de må ta tak i. Dette oppgjøret om et element mellom oss som fremmer uenighet er det Habermas kaller *diskurs*.

Dissens er en del av normaltilstanden. Motstridende posisjoner er å finne overalt, og er ikke noe vi kan unnsnippe. Likevel er det ikke slik at vi i kraft av uenigheten havner i en kaotisk situasjon der konsensusen er permanent brutt. Livsverden fungerer også som en bakgrunnsenighet som virker stabiliserende, og som vi støtter oss til i det vi vurderer hverandres gyldighetskrav. På bakgrunn av denne kan vi i en diskurs gjenopprette enighet ved å diskutere oss fram til en felles forståelse. Med den stabiliserende fellesforståelsen som bakteppe har vi mulighet til å finne fram til samstemt forståelse på nytt. Dette innebærer at vi atter oppnår intersubjektiv konsensus, og på denne måten reproduseres også livsverden.¹¹⁸

Følgende fire forutsetninger er de som Habermas regner som viktigst for kommunikasjon, og som han mener er idealiseringer som ligger til grunn for hvordan vi faktisk forholder oss til språklig samhandling:

(...) (a) Ingen som ville kunne levere et relevant bidrag, får utelukkes fra deltakelse; (b) alle skal gis samme mulighet til å bidra; (c) deltakerne må mene det de sier; (d) kommunikasjonen må være fri for ytre og indre tvang, slik at ja/nei-stillingtaking til kritiserbare gyldighetsfordringer bare er motivert av overbevisningskraften i de bedre grunner.¹¹⁹

¹¹⁸ Habermas, «Verdensrelasjoner og rasjonalitetsaspekter ved handling i fire sosiologiske handlingsbegreper», overs. Smith og Smith, 58.

¹¹⁹ Habermas, «En genealogisk undersøkelse av moralens kognitive gehalt», overs. Eriksen, 211.

En språklig handling har gjensidig forståelse som mål. Talehandlinger er for Habermas «kritiserbare gyldighetsfordringer, utformet med sikte på intersubjektiv anerkjennelse.»¹²⁰ Det er altså på bakgrunn av argumentets kritiserbarhet at det fremtrer som rasjonelt eller ikke. Derfor er det viktig for ytringer at de har et innhold som lar seg møte med motargumenter. Og når vi da prøver å skape konsensus om et saksforhold, søker vi også etter å ha de samme grunnene til å godta det. Derfor er det så viktig å komme med argumenter som gir mening for flere enn en selv. Om det fremsettes en påstand med en tilhørende begrunnelse som en ikke kan ta stilling til med sin fornuft, er det følgelig noe galt med argumentet. Veien til en slik samstemt forståelse går gjennom grunner. En kan ikke presse andre til å godta hverken ens egen begrunnelse eller konklusjon og derfor må en prosess mot enighet skje uten tvang.

Den argumentative prosessen som borgerne aktivt deltar i for å nå fram til gode kollektive beslutninger er det som sikrer legitimiteten til de politiske beslutningene.¹²¹ Det er ikke innholdet i det man kommer fram til som i denne sammenhengen avgjør hvorvidt noe har legitimitet eller ikke. For Habermas er det slik at «[t]he *democratic process* bears the entire burden of legitimation.»¹²² Videre definerer han det han kaller demokratisprinsippet som sier at «(...) only those statutes may claim legitimacy that can meet with the assent (*Zustimmung*) of all citizens in a discursive process of legislation that in turn has been legally constituted.»¹²³ Moralsk begrunnede normer som skal regulere kollektiv samhandling kan ikke være partiske, det vil si i kun enkelte individers særinteresse. Derfor må alle borgere kunne godta utfallet av prosessen.

Som allerede nevnt vedgår Habermas at den normale situasjonen er en tilstand av uenighet, av dissens. Men hele hensikten bak diskusjon er å nå fram til enighet, hva gjelder de tre gyldighetskravene som en ytring bringer med seg. Kommunikativ handling vil derfor være en «handling rettet inn mot felles forståelse eller konsensus».¹²⁴ Når vi skal legge til rette for velfungerende politiske institusjoner blir det viktig å ta hensyn til vilkårene for en fri offentlig samtale, som igjen kan få deltakerne til å la seg lede av kraften i det bedre argument og følgelig oppnå enighet. Den offentlige samtalen begrenser seg imidlertid ikke til debatter innenfor statlige institusjoner. Politisk kommunikasjon utfolder seg på et mangfold av arenaer. Den kollektive prosessen av menings- og viljesdannelse er dermed kontinuerlig til stede i hele spekteret av sfærene som berøres av det politiske. For å kunne ha et fungerende demokrati er det viktig at det også foregår en velfungerende interaksjon og kommunikasjon mellom disse.¹²⁵ Deliberasjonen omfatter

¹²⁰ Habermas, «Handlinger, talehandlinger, språklig formidlet samhandling og livsverden», overs. Eriksen, 143.

¹²¹ Pedersen, «Innledning – den politiske teoriens aktualitet», 17.

¹²² Habermas, *Between facts and norms*, overs. Rehg, 450.

¹²³ *Ibid.*, 110.

¹²⁴ Pedersen, «Jürgen Habermas – offentlighetens teoretiker», 121.

¹²⁵ Habermas, «Det sivile samfunn og rettsstaten», overs. Eriksen, 77.

på den måten systemet som helhet fordi det består av institusjoner som til sammen fungerer konstruktivt for at vi skal kunne ta politiske avgjørelser i fellesskap.

Ideell kommunikasjon

Habermas ser ut til å forutsette at for at utveksling av argumenter i det hele tatt skal gi noen mening, må vi legge til grunn at det finnes en objektiv sannhet som vi helt eller delvis har tilgang til. Dersom en ikke betinger at noe slikt finnes, er det vanskelig å ikke havne i en eller annen form for relativisme. I så tilfelle mister man den kritiske standarden som kan brukes som målestokk for kvaliteten av hverandres ytringer. Det kan endatil være utfordrende å forestille seg hva en kan forvente seg av en samtalsituasjon der vi ikke forutsetter en slik målestokk. Som medlem av en gruppe kanopadlere blir det vanskelig å eksempelvis kommunisere et argument om at noen veivalg faktisk vil være mer risikable enn andre om vi ikke alle aksepterer at det finnes en sannhet om forholdene det refereres til.

Når jeg sier noe som jeg holder for å være en gyldig påstand, har jeg forventninger om at også andre har grunn til å akseptere påstandens gyldighet. Om en motpart derimot skulle komme med gode grunner til å ikke holde min posisjon som gyldig eller sann, er det formålstjenlig at jeg revurderer holdbarheten til det jeg påsto. Slik kan mennesker sammen vurdere hvordan vi skal forholde oss til det vi har av tilgjengelig informasjon, og ved nye innspill revurdere gyldigheten til hverandres utsagn.¹²⁶ Denne beskrivelsen av budskapsformidling later til å være dekkende for både hvordan kommunikasjon ofte faktisk foregår, men også for hvordan det ideelt sett burde være. Om vi ikke lytter til hverandre eller nekter å revurdere egne oppfatninger vil vi neppe komme fram til kollektive løsninger som alle kan godta, hverken i dagligdags samhandling eller i demokratiske prosesser. Og som vi allerede har sett i Mills argumentasjon kan en slik lukket innstilling til andres innspill og kritikk føre til at man går rundt med trosoppfatninger om verden som vil føre en galt av sted.

Dersom noen utestenges fra dialogen, kan vi både gå glipp av informasjon samt at den utelatte ikke har fått fremmet sine interesser. Både i henhold til de forventningene vi har til samtaler generelt og sett i lys av de fleste definisjoner av demokrati, vil en slik ekskluderende innstilling til kommunikasjon fortone seg som uheldig. Om vi derimot tilstreber en ideell form for kommunikasjon i politiske sammenhenger, kan vi forvente utfall som i størst mulig grad bærer preg av å være upartiske, rasjonelle og legitime. Upartiske, fordi det ikke er uttrykk for én parts særinteresser, rasjonelle, fordi det vi enes om er de mest fornuftige forslagene, og legitime, ettersom prosessen har foregått på riktig vis der alle har fått mulighet til å gi uttrykk for sin mening.

¹²⁶ Wellemer, *Endgames*, Overs. Midgley, 137.

For å i størst mulig grad overkomme faktorene som hindrer oss i å komme til enighet om påstander, må vi tilstrebe de vilkårene som skal til for å få tilgang til gyldige slutninger. En kan lett forestille seg at utilbørlig press, manipulering og et lemfeldig forhold til fakta kan ha en negativ effekt på et ordskifte som har som mål å finne fram til løsninger som både er fornuftige og som alle kan stille seg bak. Habermas oppfordrer derfor til å, så langt det lar seg gjøre, sørge for at ingen tvang eller annen form for makt påvirker tanker og talehandlinger. Deltakerne bør med andre ord være frie og like. Det burde også i størst mulig grad være en situasjon av full åpenhet, i betydningen av at alle som har et relevant bidrag kan få delta og at informasjonen deles uhindret. På denne måten kan vi skape gjensidig forståelse og danne grunnlag for konstruktiv offentlig deliberasjon.

Kritikk av rasjonell konsensus som regulativ idé

Populister blir anklaget for å i større grad enn andre politiske aktører komme med ytringer som skaper splittelse og danner fiendebilder. De lager provoserende neologismer og forfekter alternative virkelighetsbeskrivelser. Som følge av den ukonvensjonelle retorikken vekker populister i mange sammenhenger reaksjoner, fordi de ikke forholder seg til kommunikasjon slik det oppfattes at den burde være. De har ifølge denne kritikken løsrevet seg fra spillereglene for saklig debatt. Og når en ikke innretter seg etter spillereglene kan en se for seg at betingelsene for å oppnå enighet også forringes.

For å kunne ta stilling til om denne kritikken av populister er berettiget burde man ha det klart for seg hva det er vi holder på med når vi diskuterer politikk – hva er det vi gjør når vi bruker ord og formuleringer i politiske sammenhenger? Prøver vi å nå enighet, eller prøver vi å være respektfullt uenige samtidig som vi fremmer egne synspunkter? Svaret på disse spørsmålene fordrer både innsikt i hva det er vi gjør når vi kommuniserer med ord generelt, og av hva politikk handler om. I det som er igjen av dette kapittelet skal jeg utfordre noen av premissene som ligger til grunn for Habermas' deliberative demokratimodell.

Habermas' formalpragmatikk viser hvordan språket bærer med seg normative føringer, og han argumenterer for at målet med kommunikativ handling er å oppnå konsensus. Når Habermas fremmer det han kaller rasjonell konsensus som regulativ idé er det en ideell talesituasjon han hevder vi strekker oss etter. Idealiseringen er nemlig innbakt i all kommunikasjon som finner sted. Dette betyr at vi antar at det finnes en sannhet om saksforhold og moralske anliggender, og at dersom vi ikke befant oss under betingelser som forhindrer vår umiddelbare tilgang til denne, ville vi oppnådd rasjonell enighet om sanne og gyldige påstander. Men hva vil det egentlig si å forholde seg til en regulativ idé? En ideell talesituasjon kan sies å være et kontrafaktisk utgangspunkt. Idealet beskriver omstendigheter vi ville hatt dersom vi befant oss i en tilstand med fullkommen tilgang til informasjon og der ingen benytter seg av maktmidler for å vinne fram med sitt syn. Det viser til en

form for kommunikasjon som ville funnet sted, gitt innfrielsen av visse kriterier som viser til betingelser det i virkeligheten er vanskelig, eller umulig, å etablere.

Synet om at en regulativ idé, slik Habermas presenterer den, byr på konseptuelle utfordringer, finner vi blant annet hos den tyske filosofen Albrecht Wellmer. Som vi har sett mener Habermas at vi bør strekke oss etter å oppnå ideelle forhold for politisk kommunikasjon. Vi trenger derfor å sikre oss at vi så langt som mulig prøver å nærme oss ideelle epistemiske forhold og en uforkludret kommunikasjon. Wellmer bemerker derimot at denne antagelsen om målet for kommunikasjon fremstår som paradoksal:

(...) insofar as the idea of an ideal communication community implies a negation of the conditions of finite human communication, it implies a negation of the natural and historical conditions of human life, of human finitude. I think Nietzsche was the first to point out that such ideas in the end become indistinguishable from that of nirvana; ideal communication would be the death of communication.¹²⁷

Menneskelivet er fullt av begrensninger og det finnes gode og dårlige måter å forholde seg til det endelige på. Wellmer foreslår her at det å overkomme eller fornekte de begrensningene og utfordringer som kommunikasjon stiller oss ovenfor, ikke nødvendigvis er rett tilnærming. En situasjon der alle forsto alt på samme måte ville ikke lignet på noe av det som karakteriserer mellommenneskelige betingelser eller tilstander. En kan endatil se for seg at slike omstendigheter ikke påkaller kommunikasjon overhodet. Paradokset med den formen for idealisering som vi finner hos Habermas er at vi oppfordres til å tilstrebe et scenario som i praksis ville være slutten på menneskets historie.¹²⁸ Teoriene som holder denne formen for ideell talesituasjon som regulativ idé innretter seg mot et *telos* som, hvis realisert, ville være bråstans for både diskusjon og politikk. Det som hindrer oss i å oppnå idealet er virkeligheten.

Dette poenget er tilsvarende det Mouffe fremmer når hun kritiserer Habermas og andre som skriver innenfor hans deliberative demokratiteori. Som vi har sett i Habermas' teori er konsensus om rasjonelle løsninger noe som kan nås under fullkomne omstendigheter. Dette er noe vi imidlertid aldri vil kunne oppleve, og det er heller ikke ønskelig å oppnå:

Indeed, the free and unconstrained public deliberation of all on matters of common concern is a conceptual impossibility since the particular forms of life, which are presented as its «impediments» are its very condition of possibility.¹²⁹

Mouffe viser til Wittgenstein hvor han sammenligner en ideell uforhindret samtalesituasjon med det å gå ut på speilblank is. Ute på isen er det ingen motstand eller friksjon – forholdene er derfor

¹²⁷ Wellmer, *Endgames*, overs. Midgley, 141.

¹²⁸ *Ibid.*, 141.

¹²⁹ Mouffe, *The Democratic Paradox*, 98.

i dette henseendet optimale. Men på grunn av dette fraværet av det som skaper motstand blir underlaget for glatt, og vi mister evnen til å gå.¹³⁰ På samme måte er det nettopp de aspektene ved en kommunikasjonssituasjon som yter motstand («impediments») som muliggjør dialog. Vi har egeninteresser, begjær, lidenskap, identiteter og uforenelige syn på hva det gode er. I tillegg befinner vi oss i et mangfold av maktkonstellasjoner og følelsesbaserte relasjoner. Ordmening og kommunikasjon kan ikke unndra seg disse aspektene ved menneskets beskaffenhet.

Mouffe og Wellmer hevder derfor at det ikke gir mening å snakke om en slik regulativ idé. Riktignok stemmer det at vi strekker oss mot ting hele tiden; å skaffe gode transportforbindelser til nabolaget, å finne en bra teltplass, å skaffe demokratisk deltakelseslikhet. Men disse målene er alltid situert. Det er på grunn av den konkrete motstanden i situasjonene som vi befinner oss i at de får mening. Derfor har det lite for seg å tenke bort den konkrete konteksten og de utfordringene som er i den. Det er i situasjonene at et mål får en bestemt betydning for oss fordi det er den aktuelle utfordringen som gir handling mening. Derfor vil Mouffe og Wellmer si at selv om vi behandler de som regulativ idé så vil det ikke gi mening å snakke om rasjonell konsensus. Det er motstanden i talesituasjonen som gjør at samtalen finner sted og har et innhold.¹³¹

Dette gjelder også for liberale demokrati. Mouffe understreker at når det kommer til å skulle opprettholde et legitimt demokratisk styresett, holder det ikke å si at veien mot målet er målet:

It should be conceived as a good that only exists as good so long as it cannot be reached. Such a democracy will therefore always be a democracy 'to come', as conflict and antagonism are at the same time its condition of possibility and the conditions of impossibility of its full realization.¹³²

Mouffes kritikk peker på at Habermas' teori har feil utgangspunkt. Det er hverken slik at vi har en felles livsverden eller at enighet er et iboende mål i kommunikasjon. Tvert imot så har vi helt ulike livsformer og perspektiv på verden.¹³³ Kommunikasjon er i en viss forstand basert på samarbeid, men den inneholder også elementer som ikke kan beskrives tilstrekkelig utfyllende med kun dette som forklaringsmodell. I stedet burde vi ta tak i det som faktisk eksisterer mellom oss, og se på hvordan vi på best mulig måte kan huse antagonismene slik at mennesker ikke ekskluderes fra politikken. For å gjøre det må vi ta høyde for det konfliktfylte ved det politiske. Dette mener Mouffe mangler i de ledende retningene innenfor politisk teori:

Liberale teoretikere er ikke bare ute av stand til å anerkjenne at konflikter har en primær rolle i samfunnslivet, og at det er umulig å finne rasjonelle, upartiske løsninger på politiske spørsmål. De forstår heller ikke

¹³⁰ Mouffe «Deliberative democracy or agonistic pluralism?», 751.

¹³¹ I kapittel 4 vil jeg komme tilbake til denne kritikken hvor jeg vil ta opp hvordan Habermas eventuelt kan forsvare seg mot Mouffes utfordring.

¹³² Mouffe, *The Return of the Political*, 8.

¹³³ Mouffe «Deliberative democracy or Agonistic Pluralism?», 749.

*konfliktenes integrerende rolle i det moderne demokratiet. Et demokratisk samfunn krever en debatt om mulige alternativer, og det må kunne tilby politiske former for kollektiv identifikasjon rundt klart differensierte demokratiske posisjoner.*¹³⁴

Mouffe hevder altså at det er en mangel blant liberale demokratiteorier når de ikke tar på alvor politiske posisjoners uforenelige natur. Konflikt er ikke bare opphav til trøbbel, det har en tydelig positiv dimensjon. Med «klart differensierte demokratiske posisjoner» viser hun til en situasjon som står i kontrast til et sentralisert politisk spekter. Mouffe skriver at “every consensus exists as a temporary result of a provisional hegemony, as a stabilization of power and (...) always entails some form of exclusion (...)”.¹³⁵ En tilstand som tilsynelatende er preget av rasjonell konsensus kan ikke bety noe annet enn at opposisjonelle synspunkt er oversett, tilslørt eller undertrykt. Dersom et politisk syn har fått gjennomslag er det ikke fordi alle er enige om at det er slik det skal være. Det er snarere fordi noen har klart å komme i maktposisjon at de bestemmer og at andre syn midlertidig fortrenses på grunn av dette. Hvis det ser ut som det foreligger konsensus, vil det si at en gitt beskrivelse har fått hegemonisk status. Det er derfor helt avgjørende at dette hegemoniet anses som kontingent og midlertidig, og ikke som nødvendig og universell. Hvis ikke vil konsensusidealet bli brukt som et verktøy for å utestenge meninger som befinner seg utenfor hegemoniet.

Politikk, polarisering og populisme

Blant teoriene som har blitt presentert i dette kapittelet er det ingen som fornekter uenighets eksistens. Både Mill, Sunstein, Habermas og Mouffe tar alle utgangspunkt i at mennesker har ulike meninger og at politiske institusjoner bør prøve å romme disse. Jeg har her gått i dybden på Habermas’ politiske teori og Mouffes kritikk av denne. Teoriene deler et grunnleggende fellestrekk; begge mener det er ønskelig at flest mulig får anledning til å delta i politiske beslutningsprosesser. På to viktige punkter skiller derimot Mouffe sin teori seg fra Habermas’ teori. Det ene punktet handler om hvordan vi skal karakterisere det mellommenneskelige, og det andre omhandler hva som motiverer til politisk deltakelse.

Mens Habermas hevder at vi deler livsverden, avviser Mouffe at vi kan støtte oss til en forutgående meningssammenheng som er felles. Der Habermas viser til at vi kan støtte oss til det vi har felles, insisterer Mouffe på at vi alltid vil ha forskjellige livsformer.¹³⁶ Derfor er vi også grunnleggende sett uenige. Politikk dreier seg ikke om hvordan vi kan nærme oss det sanne svaret, det dreier seg primært om valg uten fasit om hva som er sant og falskt eller godt og ondt: «Ekte

¹³⁴ Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 38-39.

¹³⁵ Mouffe, «Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?», 756.

¹³⁶ *Ibid.*, 749.

politiske spørsmål», skriver Mouffe, «rommer alltid beslutninger som krever at vi velger mellom motstridende alternativer.»¹³⁷ Når disse alternativene skal forhandles om er det ikke det vi deler som leder oss mot en avgjørelse. Det er heller slik at den sterkeste posisjonen får gjennomslag. Dette innebærer nødvendigvis at noens mening vil være midlertidig fortrent. Slik må det være, mener Mouffe, fordi vi grunnleggende sett ikke har et felles ståsted som vi kan bruke til å skape enighet.

Habermas og Mouffe har ulike tilnærminger til hva de mener motiverer oss til politisk deltakelse. Som vi har sett forutsetter Habermas at kraften i de bedre argumenter er som en rettesnor for politisk kommunikasjon. Den regulative idéen om at hvis bare vi så ting helt klart så ville vi også mene det samme er noe Habermas hevder også kan belyse hva mennesker gjør i politikken.¹³⁸ Forsvarer av en slik posisjon postulerer at motivasjonen til deltakelse dreier seg om dette – hvis vi ikke har et håp om å bli enige, hvorfor vil en da i det hele tatt gå inn i en debatt? Forutsetningen til at en i det hele tatt orker å ytre seg er at en mener at en selv sitter med gode grunner, i tillegg til at vi sammen videre kan bruke språket til å finne de beste grunnene. En mouffeiansk tilnærming vil på den andre siden vektlegge at det nettopp er ulikheter i livsform, i erfaring og posisjon, som gjør at vi går inn i politikken. Samfunnet bærer ikke bare preg av å ha et mangfold. Når det kommer til meninger og posisjoner er menneskene helt grunnleggende sett delt seg imellom.¹³⁹ Dette kan hverken overkommes eller forklares vekk, for det er nettopp skillene som gjør at vi i det hele tatt motiveres til å delta i politikken.

Agrarianisme og populisme har i USA historisk sett tidvis vært sammenvevde fenomener. Fra 1891 til 1908 var People's Party (også kalt Populist Party) en betydningsfull politisk aktør for å fremme amerikanske bønders interesser. Partiet oppsto som en reaksjon på at både demokratene og republikanerne ville la det frie markedet bestemme priser og betingelser for jordbrukets vilkår. Konsekvensene av den markedsstyrte økonomiske politikken var ødeleggende for småskalabøndene. Jernbanen var monopolisert og transportprisene for landbruksvarer var satt opp. I tillegg var de stadig under trussel av å bli utkonkurrert av selskapseide storgårder.¹⁴⁰ I Kansas var nesten halvparten av landområdene oppkjøpt av banker. Blant mange ble familiegården

¹³⁷ Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 16.

¹³⁸ Hvorvidt deliberasjon i Habermasiansk ånd i det hele tatt kan finne sted er et anliggende det råder usikkerhet rundt. Det finnes studier som har undersøkt om deliberasjon kan fungere blant større ansamlinger av mennesker for å se om en åpen og fri diskusjon kan ender opp i at man blir enige om de beste argumentene. Den politiske filosofen Dennis F. Thompson skriver at resultatet av de empiriske undersøkelsene er «mixed or inconclusive», fordi de ulike studiene samlet sett ikke gir entydige svar om hva vi egentlig kan forvente av en deliberativ prosess. Se Thompson, «Deliberative Democratic Theory and Empirical Political Science», 499.

¹³⁹ Mouffe, *Agonistics*, xiv.

¹⁴⁰ Judis, *The Populist Explosion*, 22-23.

ansett for å være en viktig redning for de som ikke hadde mulighet til å skaffe seg annet arbeid.¹⁴¹ Når politikerne da forsømt å beskytte småbønder var også sikkerhetsnettet til folket truet.

Hva er det som får undertrykte bønder til å engasjere seg i et ordskifte om statens destruktive eller ikke-eksisterende landbrukspolitik? Hva er satt i spill når arbeidere krever rettigheter og når minoriteter protesterer mot rasistisk motivert og arbitrær politivold? Dette handler om hva som ligger til grunn for motivasjonen til demokratisk deltakelse, hva som er første beveger og politikkenes natur. Dersom du sikret din overlevelse ved å drive et småbruk samtidig som kårene for å holde driften i hevd i økende grad ble fortrent av mektige kapitalinteresser frontet av et samarbeid mellom stat, storindustri og banker, da er det ikke «aspirasjonen mot å være individuelt og kollektivt rasjonell» som beskriver drivkraften bak ditt politiske engasjement.

Både Mouffe og Habermas vil si noe som er gyldig for politikk i et demokrati som helhet. Selv om vi legger til grunn at Habermas' versjon av rasjonell konsensus i deliberativt demokrati må forstås som et normativt konsept som skal beskrive et helhetlig systemisk rammeverk for offentlig samhandling, så har det ikke tilstrekkelig forklaringsverdi for å forstå politikk generelt, og populisme i særdeleshet.

Jeg vil hevde at det kan skilles mellom mikro- og makrodeliberasjon. Når det er snakk om en liten gruppe med mennesker som sammen skal finne fram til en løsning kan jeg se for meg hvordan deliberasjon finner sted i henhold til Habermas' beskrivelse. I eksempelet mitt ovenfor om forhandlingen om teltplass kom det fram at jeg og de andre delte livsverden, forsto hverandre som oppriktige og til slutt tok en avgjørelse basert på grunner som vi alle var enige i. Men en kanotur med venner er ikke det samme som dyp pluralisme i massedemokrati.¹⁴² I storsamfunnet vil interessene alltid være delte. Jeg er derfor enig med Mouffe i at konflikt og konfrontasjon er politikkenes eksistensbetingelse, og at et delt politisk spektrum derfor er en nødvendig og konstituerende bestanddel av politikk.

Konklusjon

Jeg har i dette kapittelet tatt opp til kritisk vurdering noen av argumentene som vi finner i Habermas' deliberative demokratiteori. Jeg har vist at jeg ikke godtar at vi kan beskrive politisk debatt ut fra en idé om rasjonell enighet, fordi det er en tilnærming som ikke ser politisk kommunikasjon for hva det er. Derfor mener jeg at Mouffes teori om konfliktens rolle i den politiske offentligheten bedre danner grunnlag for en populismeanalyse.

¹⁴¹ Thompson, *The Agrarian Vision*, 162.

¹⁴² I førstnevnte tilfelle er vi deltakere som kun representerer oss selv uten at det er en overordnet statsmakt. I tillegg er vi samlet om et klart definert og avgrenset prosjekt. Motsatt er et representativt demokrati blant annet bygget opp rundt en nasjonalforsamling og en utøvende instans som administrerer ressurser og sitter med mak, i tillegg til at det består av politikere som befolkningen kanalisere sine interesser sine gjennom.

Til tross for dette står et spørsmål fortsatt ubesvart: Hvorfor ikke prøve å være fornuftige? Når det først er slik at vi er tilbøyelige til å bruke våre fornuftsevner til å vurdere standpunkt og at det i kommunikasjonen ligger en kime til et samarbeid (ellers ville vi overhode ikke forstått hverandre), er det ikke disse egenskapene vi også bør fremheve og bruke som standard for kvaliteten på ytringer? Denne problemstillingen vil jeg ta med videre i neste kapittel, hvor jeg skal diskutere hvordan vi bør forstå kommunikasjonens rolle for politisk aktørskap.

3 Populisme og kommunikasjon

Jeg begynte denne oppgaven med å trekke fram eksempler på at populistar tar i bruk en kommunikatív stíl som hylles av noen og fordømmes av andre. I kapittel 1 argumenterte jeg for at Mouffes analyse av populisme tilbyr en forklaring på hvordan det har seg at populistene tiltrekker seg oppmerksomhet og støtte ved hjelp av måten de artikulerer krav på. Videre hevdet jeg i forrige kapittel at vi ikke kan få en dekkende beskrivelse av kommunikasjon, i hvert fall ikke politisk kommunikasjon, med utgangspunkt i rasjonell konsensus. Vi ble likevel stående igjen med et spørsmål: Selv om det ikke er enighet som driver oss til politisk debatt, skal vi ikke gjøre vårt ytterste for å holde kommunikasjonen innenfor rasjonelle rammer?

I dette kapitlet skal jeg forsvare to påstander. Den første påstanden er at det ikke er mulig å etablere et nøytralt felt for politisk debatt. Med utgangspunkt i Mouffes kritikk av John Rawls' politiske teori vil jeg fremheve hvilke problemer som oppstår ved å forutsette at det kan finnes slike rammer for politisk kommunikasjon. Jeg vil gå nærmere inn på hvordan Mouffes kritikk er begrunnet i teorien om hegemoni og i diskursteori. Den andre påstanden jeg skal argumentere for er at populisme kan fungere som et korrektív og alternativ til det etablerte politiske feltet. Det skjer først og fremst ved at nye formuleringer bidrar til å skape nye identiteter. For å underbygge dette poenget skal jeg trekke inn Miranda Frickers begrep om *hermeneutisk urett*. Fricker viser hvordan vi sammen kan oppnå alternative erkjennelser gjennom språk. Jeg skal med utgangspunkt i disse argumentene foreslå hvordan kollektive språklige åpenbaringer muliggjør politisk mobilisering på en måte som gjør seg relevant for en analyse av populisme.

Rimelig pluralisme og overlappende konsensus

Hos John Rawls finner vi et forslag til hvordan vi kan ramme inn politiske beslutningsprosesser på en måte som sikrer stabilitet og legitimitet. Rawls tar utgangspunkt i at det innenfor moderne konstitusjonelle demokrati bor borgere med tidvis svært ulike syn på hvordan mennesker burde leve sine liv og hvilke kollektive avgjørelser vi er mest tjent med. Rawls fremholder at slike ulikheter i rimelige, grunnleggende verdisyn er et vedvarende faktum fordi det er en naturlig konsekvens av frie institusjoner. Dette utgangspunktet kaller han for *rimelig pluralisme*.¹⁴³ Personer med eksempelvis ulik religiøs bakgrunn vil potensielt ha vidt forskjellige grunner til å hevde det de gjør. Dette kan føre til at de hverken aksepteres hverandres premisser eller konklusjoner idet de skal forhandle om politiske vedtak. Samtidig er det slik at når ulikhetene

¹⁴³ Rawls, *Political Liberalism*, 4.

er store blir det vanskelig både å enes om institusjonenes utforming samt å fatte politiske enkeltbeslutninger. Rawls' politiske liberalisme dreier seg derfor i stor grad om hvordan vi kan opprettholde et stabilt og bærekraftig samfunn gitt at menneskene som utgjør det har vidt forskjellige oppfatninger om verden. Med rimelig pluralisme som betingelse spør han:

Hvordan er det mulig at det over tid kan eksistere et rettferdig og stabilt samfunn av frie og like borgere når borgerne sverger til svært forskjellige, men rimelige religiøse, filosofiske og moralske doktriner?¹⁴⁴

Rawls spør her om hvordan vi kan sikre stabilitet og rettferdighet innenfor de politiske institusjonene, gitt at det finnes store ulikheter i borgernes livssyn. Løsningen på å sikre stabilitet i et politisk fellesskap mener Rawls ligger i å finne prinsipper som også sikrer institusjonenes legitimitet. Dersom noen grupper mener urimelige prinsipper ligger til grunn for samfunnets oppbygging vil en ikke klare å sikre stabilitet over tid. Om vi derimot kan finne fram til prinsipper som alle rimelige personer kan enes om, vil vi kunne opprettholde stabile samfunn. Dette er grunnen til at vi trenger et frittstående politisk rettferdighetsbegrep.

Utgangspunktet er at menneskene i pluralistiske stater har det Rawls kaller for *rimelige omfattende doktriner*.¹⁴⁵ Det er ikke mulig å en gang for alle etablere én felles forståelse av hva som er godt og sant. Derfor finnes det mange ulike, men fortsatt rimelige, tolkninger. Men for å kunne opprettholde stabile og rettferdige samfunn må vi finne et grunnlag som det er gjensidig enighet om. Dette krever også noe av borgerne. I *Political Liberalism* skriver Rawls:

Let's say that reasonable disagreement is disagreement between reasonable persons: that is, between persons who have realized their two moral powers to a degree sufficient to be free and equal citizens in a constitutional regime, and who have an enduring desire to honor fair terms of cooperation and to be fully cooperating members of society. Given their moral powers, they share a common human reason, similar powers of thought and judgment: they can draw inferences, weigh evidence, and balance competing considerations.¹⁴⁶

Rawls tar utgangspunkt i at mennesker deler grunnleggende fornuftsevner. I tillegg deler vi de samme forutsetningene for å aktivere våre moralske evner på en måte som gjør at vi kan samarbeide med andre borgere på rettferdig vis. Rimelige personer kjennetegnes ved at de ønsker å bo i et samfunn der de kan samarbeide med andre på rettferdige vilkår. Dette innebærer at de både vil akseptere å foreslå regler og å følge gjensidig aksepterte regler dersom andre også gjør det.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Rawls, *Political Liberalism*, 4 og 47. Overs. av Pedersen i Pedersen, «John Rawls – en realistisk utopist», 39.

¹⁴⁵ Ibid., 59. For at noe som skal telle doktriner må det omfatte tre bestanddeler. For det første inneholder den en stort sett sammenhengende teori om religiøse, filosofiske og moralske anliggender slik som meningen med livet, Guds eksistens og det gode liv. For de andre sier doktrinen noe om hvordan verdiene innenfor doktrinen skal vektles i forhold til hverandre. Det siste trekket ved en doktrine er at den kan utvikle seg sakte i henhold til nye grunner som menneskene som skriver seg inn i doktrinen finner tilfredsstillende.

¹⁴⁶ Ibid., 55.

¹⁴⁷ Wenar, «John Rawls.»

Hvordan er det mer presist at folk med ulike omfattende doktriner går med på å være lovlydige borgere, med lover definert ut fra en liberal politisk begrunnelse? Offentlig fornuft er et ideal som går ut på å fremme de offentlige politiske verdiene frihet, likhet og rettferdighet.¹⁴⁸ Idealet for offentlig fornuft realiseres når borgerne utviser «[en] stabil og utbredt evne til å betrakte seg selv som ideelle lovgivere (...)».¹⁴⁹ Plikten til en slikt «sivilisert fremferd» er en moralsk plikt, og ikke en lovpålagt plikt.¹⁵⁰ Denne omhandler ifølge Rawls at vi følger kravene som stilles til hvordan en kan argumentere i et beslutningsforløp:

Følgelig går ideen om politisk legitimitet basert på gjensidighetskriteriet ut på følgende: Vår utøvelse av politisk makt er korrekt bare når vi oppriktig tror at grunnene vi ville gi for våre politiske handlinger, om vi skulle stå for dem som offentlige tjenestemenn, er tilstrekkelige, og vi også med rimelighet antar at andre borgere vil anse disse grunnene som rimelige.¹⁵¹

Rawls svarer med sin teori på hvordan mennesker med uforenelige oppfatninger av hva som er godt og sant kan diskutere sammen og oppnå enighet om grunnleggende rettferdighetsprinsipp. Dette skjer ved at borgerne støtter et politisk rettferdighetsbegrep med grunner som de finner i sin egen doktrine.¹⁵² Rawls foreslår at vi i forløpet av beslutninger som tas innenfor politiske institusjoner sørger for at begrunnelsen for et forslag som angår grunnleggende rettferdighet kan godtas av alle (rimelige) parter.¹⁵³ Med «grunnleggende rettferdighet» refererer Rawls til vedtak som for eksempel angår maktfordelingen mellom den dømmende, lovgivende og utøvende maktinstansen.¹⁵⁴ Dette innebærer at personer med rimelige omfattende doktriner vil omfavne disse verdiene, men gjør dette ut fra ulike grunner og i henhold til sin egen doktrine. Stabilitet kan således ifølge Rawls oppnås ved det han kaller *overlappende konsensus* mellom de rimelige omfattende doktrinene. Vi har ulike doktriner, men disse er rimelige for så vidt som de som sverger til doktrinen også kan bære det Rawls kaller *domsbyrder (burdens of judgment)*. Det vil si at partene anerkjenner at det finnes mange spørsmål som det er vanskelig å nå enighet om. Med frittstående politiske grunner som ikke hviler på premisser som kun stammer fra en omfattende doktrine, kan vi diskutere sammen. Ved å bruke en slik politisk begrunnelse i argumentasjonsprosessene vil vi ideelt sett oppnå rasjonell konsensus angående grunnleggende problemstillinger.

Vi så i forrige kapittel at Habermas legger til grunn at vi i et deliberativt demokrati ikke bare enes om et forslag, men at vi også kan komme fram til den samme begrunnelsen for å godta

¹⁴⁸ Rawls, «The Idea of Public Reason Revisited», 766.

¹⁴⁹ Rawls, «En reformulering av ideen om offentlig fornuft», overs. Evang, 145.

¹⁵⁰ Ibid., 146.

¹⁵¹ Ibid., 147.

¹⁵² Wenar, «John Rawls.»

¹⁵³ Rawls, «The Idea of Public Reason Revisited», 767.

¹⁵⁴ Pedersen, «John Rawls – en realistisk utopist», 42.

forslaget. Rawls' teori åpner for at borgere kan ha helt ulike private grunner til å støtte en politisk sak, men at de bruker offentlige grunner når de skal forhandle seg imellom i politikken. De grunnene vi gir hverandre bør i slike sammenhenger ikke stamme fra et normativt rammeverk som kun en liten gruppe anerkjenner. Borgerne må derfor sette til side sine omfattende doktriner – sine moralske, religiøse og filosofiske verdsett – slik at de kan argumentere med grunner som alle kan akseptere.

Kritikk av overlappende konsensus

Rawls har blitt kritisert for å tillegge ikke-sekulære borgere en ekstra byrde. Om ens egentlige grunn til å hevde noe er motivert i ens omfattende doktrine, er en nødt til å finne grunner som er av en slik natur at også andre kan akseptere dem. Man må med andre ord «oversette» sine grunner inn i et sekulært språk. Det hefter derimot ikke ved liberale omfattende doktriner et slikt ekstraarbeid på samme måte som ved ikke-liberale doktriner. Kravet om offentlig fornuftsbruk vil derfor ramme de rimelige doktrinene ulikt. Ikke bare legger det en ekstra byrde på noen grupper at ens grunner må kunne aksepteres av alle – det legger også en begrensning på hva som kan tas opp. Robert Talisse viser i *Democracy and Moral Conflict* hvordan enkelte temaer er svært vanskelig å diskutere med mindre man kan henvise til sine personlige moralske forpliktelser.¹⁵⁵ Eksempler på problemstillinger som Talisse mener vi ikke på adekvat måte kan behandle i en rawlsiansk modell er lover som angår homofilt ekteskap og abort. For hva gjør man når ens oppfatning om at abort er galt er grunnlagt i overbevisningen om at alt liv er hellig og at et embryo er et liv? Denne aporien avslører ifølge Talisse et paradoks i Rawls' teori:

*Legitimacy requires that democratic decisions be justifiable to all citizens, but when citizens are deeply divided at the most fundamental moral levels, they are also divided over what constitutes a successful moral justification. And so it seems that democratic justification – and thus democratic legitimacy – is impossible when citizens are deeply divided at the level of basic moral commitments.*¹⁵⁶

En kan ifølge Rawls oppnå rasjonell konsensus ved å sette til side argumenter som stammer fra de omfattende doktrinene. Talisse peker derimot på at i pluralistiske samfunn er vi ikke bare uenige om utfall, vi er også dypt uenige om hvilke begrunnelser som er gyldige. Svakheten med Rawls' overlappende konsensus er at det postulerer et legitimitetskriterium som umuliggjør motargumenter fra de som ikke godtar kravet om offentlig begrunnelse. Disse prosedyrene er derfor ikke nødvendigvis rettfærdiggjort ovenfor alle. Talisse mener følgelig at Rawls ikke har løst utfordringene det er å skulle legitimere demokratiske beslutninger i samfunn med dyp uenighet.

¹⁵⁵ Talisse, *Democracy and Moral Conflict*, 15-19.

¹⁵⁶ *Ibid.*, 19.

Mouffe har en lignende kritikk av Rawls' politiske teori. Det er et problem, hevder Mouffe, at borgere må omforme sine grunner og formuleringer slik at det passer inn i Rawls' politiske liberalisme. Grunnen til det er at det favoriserer de med en liberal doktrine samtidig som det vanskeliggjør andre perspektivers innpass. Kravet om offentlig begrunnelse gjør det videre umulig for borgere å stille spørsmål ved selve prinsippet om offentlig begrunnelse, for da vil de ikke lenger anses som rimelige. Ikke bare vil diskusjonen hemmes, det vil også gjøre at en aldri vil kunne reforhandle rammene for diskusjonen:

When a well-ordered society has been achieved, those who take part in the overlapping consensus should have no right to question the existing arrangements since they embody the principles of justice. If somebody does not comply, it must be due to irrationality or unreasonableness.¹⁵⁷

Som vi så ovenfor skriver Rawls at «reasonable disagreement is disagreement between reasonable persons». Mouffe mener dette viser at Rawls' argumentasjon hviler på et sirkelargument: «political liberalism can provide a consensus among reasonable persons who by definition are persons who accept the principles of political liberalism.»¹⁵⁸ Kravene om rimelighet vil legge føringer på hvilke grunner som godtas og følgelig hvilke avgjørelser som tas. Rawls' teori utestenger derfor noen posisjoner på bakgrunn av en helt spesifikk forståelse av hva og hvem som er rimelig.

Rawls mener statens avgjørelse om grunnleggende rettferdighet ikke burde hvile på begrunnelser fra en omfattende doktrine. Hvis den gjorde det ville konsekvensen være at noens meninger ble fortrent, og da ville det blitt vanskelig å opprettholde stabile samfunn. Mouffe hevder på sin side at en politisk beslutning ikke kan være noe annet enn en avgjørelse som noen er uenige i. I et pluralistisk demokrati vil det alltid være noen som ikke slutter seg til en gitt bestemmelse. Så lenge det finnes politiske beslutninger vil ekskludering alltid forekomme.¹⁵⁹ Mouffe skriver at vi riktignok trenger konsensus om noen grunnleggende institusjoner. Likevel mener hun denne midlertidige enigheten alltid må kunne tas opp til forhandling.

Som vi har sett anser Rawls rimelig pluralisme for å være et trekk ved og konsekvens av en offentlighet som åpner for fri utøvelse av fornuften.¹⁶⁰ Mouffe understreker derimot at pluralisme er noe som må være helt grunnleggende for konstellasjonen av sosiale relasjoner. Det er hverken bare et faktum eller en følge av en bestemt form for politisk innretning. Pluralisme er et aksiologisk prinsipp; det har egenverdi og er på samme tid grunnleggende for vår tilværelse og definerende for vårt samvær.¹⁶¹ Det å åpne for de konfliktene som pluralismen genererer er å se antagonismen for

¹⁵⁷ Mouffe, «The Limits of John Rawls' Pluralism», 6.

¹⁵⁸ Ibid., 4.

¹⁵⁹ Ibid., 9.

¹⁶⁰ Pedersen, «John Rawls – en realistisk utopist», 38.

¹⁶¹ Mouffe, *The Democratic Paradox*, 19.

det den er. Antagonismen konstituerer samfunnene som vi lever i. Mouffe mener at Rawls setter stabilitet over konflikt, og at han dermed også eliminerer det distinkt politiske. Politisk liberalisme, slik det forsvares hos Rawls, forneker ifølge Mouffe antagonismene fordi en med overlappende konsensus og offentlig fornuft henviser kontroverser til privatsfæren.¹⁶²

Mouffe er kritisk til Rawls' teori om overlappende konsensus mellom rimelige borgere. Men hva er grunnen til at Mouffe mener at det overhode ikke er mulig å skape en stabil ramme for rasjonell politisk debatt? I det følgende trekker jeg inn et eksempel for å vise hvordan personer med meninger utenfor den hegemoniske ordenen kan ekskluderes på grunn av forutbestemte kriterier for begrunnelse.

Nora Helmers kamp mot hegemoniet

I Henrik Ibsens *Et dukkehjem* får vi innblikk i noen av utfordringene som oppstår ved å leve i et samfunn uten like formelle og uformelle rettigheter for menn og kvinner. Vi presenteres for Nora Helmer, en kvinne hvis liv bærer preg av å være låst i roller, først som datter og deretter som kone. Felles for disse rollene er at de fratrukker henne myndighet til å gjøre seg kjent med sin egen situasjon på egne premisser. Dette har sammenheng med de sterke forventningene som er knyttet til kvinnenrollen i samfunnet. De patriarkalske rammene som Nora omgis av gjør at hun ikke har medbestemmelsesrett på samme måte som mennene rundt henne:

Da jeg var hjemme hos pappa, så fortalte han mig alle sine meninger, og så havde jeg de samme meninger; og hvis jeg havde andre, så skjulte jeg det; for det vilde han ikke have likt. Han kaldte mig sit dukkebarn, og han legte med mig, som jeg legte med mine dukker.¹⁶³

Nora har hatt en oppvekst med sterke føringer på både hva hun skal tenke og si. En tilsvarende infantiliserende behandling mottar Nora også i sitt ekteskap med Torvald Helmer. Gjennom skuespillet vises det hvor lite spillerom hun faktisk har idet hun stilles ovenfor valg der ethvert utfall havner i hennes disfavør. I samspill med omgivelsene later hun som hun godtar spillereglene, men det blir etter hvert tydelig at under overflaten bærer hun på et annet selv som ikke får komme til uttrykk. Uten at hun selv har bestemt det har hun havnet i en situasjon der hun ikke har innflytelse over egen skjebne.

Stanley Cavell viser til Noras situasjon i *Et dukkehjem* og bruker det som analogi for å vise hvordan Rawls' rettferdighetsteori etablerer et utgangspunkt som hverken er upartisk eller nøytralt.¹⁶⁴ I *A Theory of Justice* skriver Rawls at de som er misfornøyd med en institusjonell praksis

¹⁶² Mouffe, «The Limits of John Rawls' Pluralism», 8.

¹⁶³ Ibsen, *Et dukkehjem*, 78.

¹⁶⁴ Cavell, *Condition Handsome and Unhandsome*, 101-126.

er nødt til å påvise hvordan institusjonene gjør dem urett eller skader dem.¹⁶⁵ Problemet med dette er at det finnes de som ikke har fått ta del i utarbeidingen av prinsippene som danner kriteriene for hvilke innspill som er gyldige. De er blitt utelatt fra å sette premissene for hvordan avgjørelser skal tas. Samtidig må påstander om at institusjonene er urettferdige trekke på de former for argumenter som disse tillater. Denne paradoksale situasjonen rammer Nora Helmer. Når Nora vil protestere på at hun som kvinne er ufri og tvunget inn i en inautentisk tilværelse, går hun de etablerte moralske rammene imot og ender opp med å tale for døve ører. Blant de som får delta i meningsutvekslingen – i dette tilfelle menn – er det konsensus om reglene for deltakelsen. Det er allerede opplest og vedtatt hva kvinner kan og ikke kan forvente. Ikke bare har Nora dermed blitt utelatt fra det diskursive rommet, dette rommet er i seg selv et produkt av det moralske hegemoniet som er etablert uten hennes samtykke. Innenfor disse rammene vil hun aldri kunne nå fram med sine argumenter.¹⁶⁶ Torvald tolker derfor Noras protester som bevis på at hun mangler fornuftsevner:

TORVALD. Du taler som et barn. Du forstår ikke det samfunn du lever i.

NORA. Nei, det gjør jeg ikke. Men nu vil jeg sette meg inn i det. Jeg må se å komme efter hvem der har rett, samfunnet eller jeg.¹⁶⁷

Nora på sin side innser at hun aldri vil få det innpasset som hun trenger under de rådende forholdene. Innenfor rammene av ekteskapet med Torvald finnes det ikke ressurser for at hun kan få formidlet sitt ståsted. Nora må derfor bryte opp for å se om hun kan finne den nødvendige kunnskapen andre steder.

Sammenligningen mellom Rawls' teori og Noras situasjon i *Et dukkehjem* viser hvordan ufravikelige prinsipp for hvilke grunner som er gyldige kan føre til at noen frarøves anledning til å komme med sitt syn. Mouffe slutter seg til Cavells kritikk av Rawls.¹⁶⁸ Hun hevder at det ikke går an å fastholde på en endelig måte hva som kan aksepteres av innspill som dermed skal danne robust presedens for hva som kan tas opp og hvordan det kan behandles. Vi trenger spilleregler for politisk debatt, men når en aldri kan revurdere disse, undermineres friheten til å være annerledes. Mouffe er enig i at komplett pluralisme uten grenser ikke er ønskelig. Det vil undergrave de liberale institusjonene som utgjør selve forutsetningen for muligheten av pluralisme.¹⁶⁹ Likevel er det viktig å ha klart for seg at utestenging alltid vil være en politisk avgjørelse:

¹⁶⁵ Rawls, *A Theory of Justice*, 533. Rawls skriver: «Those who express resentment must be prepared to show why certain institutions are unjust or how others have injured them.»

¹⁶⁶ Cavell, *Condition Handsome and Unhandsome*, 109.

¹⁶⁷ Ibsen, *Et dukkehjem*, 81.

¹⁶⁸ Mouffe, «Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?», 750.

¹⁶⁹ Mouffe, «The Limits of John Rawls' Pluralism», 8.

I certainly do not want to argue in favour of a total pluralism but I consider that the exclusion linked to the limits of pluralism need to be recognised for what they are, i.e., as exclusions that do entail a form of oppression, instead of being concealed under the veil of rationality.¹⁷⁰

Dersom vi vedtar å utelukke et synspunkt i politikken skal ikke begrunnelsen ligge i at fornuften eller moralen gjør det imperativt. Et kriterium for begrunnelse vil alltid være produkt av en politisk avgjørelse. Potensialet for mangfold krever et rammeverk slik at det ikke oppstår maktmisbruk som fortrenger andres rett til deltakelse. Ifølge Mouffe betyr ikke dette at en skal unngå alle former for konflikt – mange konflikter hverken kan eller bør skjules. Poenget her er at vilkårene for debatten er midlertidig og må alltid kunne revurderes.

For ordens skyld vil jeg fremheve at jeg ikke mener å ha vist at Rawls' modell utelukker at det kan argumenteres for likestilling. Cavells eksempel er en lignelse som skal vise at en gitt forutbestemt ramme kan utestenge visse innspill. Eksempelen demonstrerer hvordan noen kan hindres i å vinne fram med sitt synspunkt når rammene for diskusjonen ikke kan revurderes. Grunnen til det er at en ikke alltid kan gi et meningsfullt forsvar innenfor en gitt orden, fordi denne ordenen anser de argumentene en fremmer som ugyldige. I Noras tilfelle er det forutbestemt at argumentasjonen hennes kommer til kort. Det som foruroliger både Talisse og Cavell er at de begrensningene som pålegges prosessene som skal styre den offentlige debatten ikke selv har vært tatt opp i en offentlig deliberativ prosess.¹⁷¹

Mouffes grunn til å si seg enig i denne kritikken er at hun mener fornuftsbegrepet i seg selv alltid er produkt av en tolkningsprosess. Vi har sett at for Mouffe oppstår hegemoni i skjæringspunktet mellom makt og objektivitet. Hun er dermed grunnleggende skeptisk til at en gitt orden kan sies å være den beste eller den mest fornuftige. Hva som er rasjonelt og rimelig kan ikke postuleres en gang for alle. Om en skal ta pluralisme på alvor kan en ifølge Mouffe ikke etablere prinsipper som begrenser muligheten for å ta opp til diskusjon betingelsene som konstituerer rammene for den politiske debatten. De politiske institusjonene må følgelig legge til rette for at det kan skje reforhandlinger om premissene for diskusjon mellom de politiske aktørene.¹⁷² I det følgende skal jeg vise hvordan et hegemoni kan utfordres, først med Laclau og Mouffes diskursteori og dernest med Frickers teori om hermeneutisk urett.

¹⁷⁰ Mouffe, «The Limits of John Rawls' Pluralism», 9.

¹⁷¹ Talisse, *Democracy After Liberalism*, 89.

¹⁷² Mouffe skriver ikke om hvordan slike politiske institusjoner mer konkret bygges opp eller opprettholdes. Dette er en potensiell svakhet ved Mouffes teori som jeg vil komme tilbake til i kapittel 4.

Hegemoni og ordmening

Mouffes kritikk av Rawls støtter seg til teoretiske forutsetninger som kan spores tilbake til deres radikaliserings av Gramscis teori om hegemoni. Fredrik Engelstad skriver at sammenlignet med teoriene til Horkheimer, Adorno, Foucault og Bourdieu, er det en styrke hos Laclau og Mouffe at teorien deres ikke bare peker på maktrelasjonenes tilstedeværelse og innvirkning, men at den også tilbyr en forklaringsmodell for hvordan hegemoniske praksiser oppstår og endres.¹⁷³ Vi så i kapittel 1 at denne forklaringsmodellen er inspirert av det poststrukturalistiske perspektivet på hvordan ord får mening. Jeg skal her trekke fram de viktigste delene av Laclau og Mouffes diskursteori. Noen av de mest sentrale begrepene i diskursteorien blir i *HSS* forklart på en svært abstrakte måte. Etter å ha introdusert begrepsdefinisjoner skal jeg derfor først konkretisere teorien med noen eksempler fra populistiske diskurser. Deretter skal jeg vise hvordan vi finner noen tilsvarende poeng i Frickers teori om hermeneutisk urett.

Diskursteori er en teori om betydningsdannelse.¹⁷⁴ Diskursteoriens mest sentrale komponenter definerer Laclau og Mouffe på følgende vis:

*(...) we will call articulation any practice establishing a relation among elements such that their identity is modified as a result of articulatory practice. The structured totality resulting from the articulatory practice, we will call discourse. The differential dispositions, insofar as they appear articulated within discourse, we will call moments. By contrast we will call element any difference that is not discursively articulated.*¹⁷⁵

Diskurs er fastsetting av mening innenfor et bestemt domene. Et domene kan for eksempel være kommunal helsesektor, et ungdomsmiljø eller et bestemt politisk fellesskap. Tegnene i en diskurs som har en fastsatt betydning kalles for *momenter*. Disse har mening i kraft av at de skiller seg fra andre momenter. *Element* brukes om de tegnene som ikke enda har fastsatt mening innenfor en diskurs. I kjølvannet av diskursiv kamp kan disse imidlertid få provisorisk *lukning* (*closure*). Da er elementene midlertidig omgjort til momenter.¹⁷⁶ *Artikulering* betegner all praksis som etablerer et forhold mellom elementer, slik at elementenes identitet blir modifisert. Tegn defineres negativt på den måten at en artikulering ekskluderer mening som tegnene kunne ha hatt. Ethvert utsagn er derfor en aktiv redusering av et tegns mulige betydninger. Alle de mulige tolkningene som en fastsetting av betydning utelukker, kaller Laclau og Mouffe for *diskursivitetfeltet* (*field of discursivity*).¹⁷⁷ De meningene et ord kunne hatt, men som en artikulering midlertidig har utelukket, utgjør den

¹⁷³ Engelstad, *Maktens uttrykk*, 83.

¹⁷⁴ Jørgensen og Phillips, *Diskursanalyse som teori og metode*, 44.

¹⁷⁵ Laclau og Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, 91. Kursiv invertert.

¹⁷⁶ Jørgensen og Phillips, *Diskursanalyse som teori og metode*, 38.

¹⁷⁷ Laclau og Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, 98.

konstitutive utsiden. Artikuleringsprosessen kan gjennom disse mekanismene produsere en strukturert helhet – og det er denne helheten Laclau og Mouffe kaller *diskurs*.

Diskurser inneholder enkelte privilegerte tegn, såkalte *knutepunkt* (*nodal points*).¹⁷⁸ Knutepunktene er sentrale begrep som er særdeles viktige for å forstå en gitt diskurs. I vår samtidige politiske kontekst kan begrepene *demokrati*, *frihet* og *likhet* karakteriseres som knutepunkt. Disse er det særlig rift om å få definere fordi de spiller en avgjørende rolle for de andre ordenes mening. Dannelsen av knutepunktene mening og deres meningsbærende forbindelse til andre ord produserer samlet sett en form for helhet. Denne helheten legger igjen grunnlag for virkelighetsoppfatningen til medlemmene av det aktuelle (språk)felleskapet. Fastleggingen av knutepunktene mening er i likhet med øvrig lukning av elementer i momenter ikke bestandig – de fikseres delvis. Språkets struktur er hverken forutbestemt eller statisk, derfor kan heller ikke mening sementeres. Så lenge det finnes personer som tolker og skaper mening, vil det også oppstå nye fortolkninger og ny mening.

Laclau og Mouffe legger vekt på at det er gjennom konflikter og forhandlinger at betydningsstrukturer blir til.¹⁷⁹ Denne kampen om å få definere tegnene pågår kontinuerlig, og derfor går det ikke an å etablere en endelig orden. Diskursiv kamp innebærer at ulike diskurser konkurrerer mot andre diskurser for å vinne fram med sin måte å forstå verden på. Hvis en ønsker å få innsikt i hva som står på spill innenfor et gitt fellesskap kan en se på hvilke begrep det er kamp om å få definere. En vil videre kunne trekke ut verdifull informasjon ved å se nærmere på hvilken diskurs en artikulasjon drar veksel på og hvilken diskurs den bidrar til å reproducere. På dette punktet er det viktig å huske på at diskursteorien ikke bare handler om språket, det handler om det sosiale som helhet. Det innebærer at både tegn og sosiale handlinger får sin betydning ved å skille seg fra andre tegn og handlinger.¹⁸⁰ Og i likhet med de språklige tegnene kan de sosiale fenomenene aldri ferdigdefineres.¹⁸¹

Vi har sett at populistiske bevegelser gjør utbredt bruk av begrepet *folket*. I disse diskursene kan dette ordet forstås som et knutepunkt. Det som står på spill for populistiske bevegelser er å sette nettopp dette begrepet inn i en ny meningssammenheng som tjener egen agenda. Partiet Podemos opererte for eksempel helt fra begynnelsen av med skillet mellom *folket* og *kasten*. *Kasten* er et eksempel på et ord som innenfor de fleste diskurser ikke er av fremtredende betydning. Da er det fortsatt et *element* fordi det ikke har noe bestemt innhold.¹⁸² Partistrategene i Podemos ønsket

¹⁷⁸ Laclau og Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, 99.

¹⁷⁹ Jørgensen og Phillips, *Diskursanalyse som teori og metode*, 34.

¹⁸⁰ *Ibid.*, 47.

¹⁸¹ *Ibid.*, 34.

¹⁸² Eventuelt kan et element til en viss grad ha en betydningen, men denne er i så fall svært vag.

med dette tegnet å etablere en helt ny meningssammenheng. For å understreke den dagsaktuelle relevansen av eget partiprogram dannet de en virkelighetsbeskrivelse som var løsrevet fra fortidige venstresideprosjekt. I stedet for å snakke om for eksempel kapitaleiere og proletariat, eller høyre og venstre, ønsket de å ramme den helt spesifikke gruppen av politikere som kunne knyttes til landets dårlige økonomi. *Kasten* ble derfor brukt til å referere til en selvopptatt elite, til «et maktsjikt som [setter] en privilegert minoritets interesser framfor flertallets».¹⁸³ På denne måten ville de unngå assosiasjoner til den delen av venstresiden som ble ansett som intellektuell og lukket. Iñigo Errejón og de andre valgkamarbeiderne ville ha fram at noen satt komfortabelt på toppen av samfunnet og samlet opp rikdom samtidig som flere og flere mister jobbene og hjemmene sine. Ved å nettopp ikke snakke spesifikt om de borgerlige eller arbeiderne ville de få fram at dette var et nytt anliggende som angikk alle. I likhet med Sieyès pamflett kan Podemos politiske program derfor identifiseres som et forsøk på et mothegemoni.

Diskursteorien forklarer ikke bare hvordan ord som for eksempel *godhetsstyranni*, *snikislamifisering*, *falske nyheter* og *folket* får bestemte meninger og present plassering i et samfunns dagligdage vokabular. Teorien viser også hvordan vi med våre formuleringer danner sammenhengende og vidtomspennende virkelighetsforståelser. Ved enhver formulering vil man enten bekrefte eller bryte med en gitt diskurs. Hvordan man velger å enten reproducere eller å forandre tegns meningsinnhold er både avslørende og avgjørende for hvem som har hegemoni.

Som vi har sett er en slik orden alltid midlertidig:

*It is the very characteristics of modern democracy to impede such a final fixation of the social order and to preclude the possibility for a discourse to establish a definite suture. Different discourses will, indeed, attempt to dominate the field of discursivity and create nodal points through the practice of articulation, but they can only succeed in temporarily fixing meaning.*¹⁸⁴

Hvilke ord vi bruker, hvilket meningsinnhold de har og hvilke typer argumenter som anses som gyldige vil i stor grad påvirkes av den hegemoniske ordenen. I og med antagonismen vil konfrontasjonen mellom diskurser aldri opphøre. Gjennom utfordringen av de bestående hegemoniske tegnene kan en alternativ diskurs vinne terreng med en ny fiksering av elementer og knutepunkt. Utgangspunktet for dette er at noen alltid befinner seg utenfor den rådende diskursen og stiller som utfordrer til denne.

I kapittel 1 så vi hvordan en gruppes hegemoniske status gjør at de som har oppfatninger som er innenfor hegemoniet vil ha lettere med å forsvare sine meninger. Motsatt vil det si at de uten hegemoni har en ulempe når de skal kommunisere sine interesser. Engelstad skriver at

¹⁸³ Elstad, *Den spanske sensasjonen Podemos*, 39.

¹⁸⁴ Mouffe, *The Return of the Political*, 52-53.

diskursteorien får fram hvordan et hegemoni kan forhindre at en klarer å gjøre rede for både sin egen situasjon og at en følgelig heller ikke vil evne å vekke andres sympati og støtte:

Den underlegne gruppen (B) blir dominert fordi den ikke klarer å opptre på egne vegne og samle seg til forsvar for sine oppfatninger eller normer. Problemet er dels at gruppen ikke makter å formulere og begrunne sine verdier eller normer, dels at den ikke får støtte fra andre.¹⁸⁵

Denne situasjonen handler igjen om at en gruppe (A) har hegemoni over en annen gruppe (B) og forklarer hvordan det kan skje at et visst antall mennesker som ikke kan innskrive sine opplevelser inn under den gjeldende hegemoniske ordenen, heller ikke alltid har mulighet til å på skikkelig vis forstå og formidle det de under ellers like forhold kunne holde for å være gyldig om seg selv og om verden. Jeg skal i det følgende gå nærmere inn på hvordan en slik situasjon kan vendes om på.

Epistemisk urett og sosial mobilisering

Også innenfor analytisk filosofi har det i nyere tid oppstått en økende oppmerksomhet for at makt er relevant for hvordan ord får mening, og sågar for hvordan nye ord og meninger bidrar til å skape sosial endring. I Miranda Frickers bok *Epistemic Injustice- Power and the Ethics of Knowing* blir vi presentert for to former for epistemisk urett: urett hva gjelder vitnesbyrd (*testimonial injustice*) og hermeneutisk urett (*hermeneutical injustice*).¹⁸⁶ Teorien behandler forbindelsen mellom epistemologi og etikk på en måte som utgjorde et relativt utforsket terreng da boka ble publisert i 2007.¹⁸⁷ Fricker beveger seg innenfor både etikk, epistemologi og språkfilosofi, og tar opp hva som foregår idet en ytrer ikke har fått budskapet sitt gjennom fordi hen enten i) på grunn av fordommer ikke blir tillagt den troverdighet en har rett på (*testimonial injustice*) eller ii) ikke har tilgang til kollektive tolkningsressurser som strekker til for at en skal kunne formidle det en opplever (*hermeneutical injustice*).

For å forklare sistnevnte fenomen benytter Fricker seg av et eksempel som forteller oss om opphavet til begrepet *seksuell trakassering*.¹⁸⁸ I memoarene til den amerikanske aktivisten og journalisten Susan Brownmiller finner hun en beskrivelse av en kvinnelig administrativt ansatt ved en forskningsinstitusjon, Carmita Wood, som stadig opplevde uønsket seksuell oppmerksomhet fra en mannlig kollega. Wood fant situasjonen med gjentakende forulempinger svært ubehagelig og anstrengende. På grunn av den uholdbare arbeidstilværelsen utviklet hun kroniske ryggmerter og endte opp som ufør. Skammen som hun selv følte ovenfor disse episodene førte til at hun på

¹⁸⁵ Engelstad, *Maktens uttrykk*, 86.

¹⁸⁶ Fricker, *Epistemic Injustice*, 1.

¹⁸⁷ Senere har det kommet mye litteratur på akkurat dette feltet. Se for eksempel Medina, *The Epistemology of Resistance: Gender and Racial Oppression, Epistemic Injustice, and Resistant Imagination*.

¹⁸⁸ Fricker, *Epistemic Injustice*, 149.

sin søknad om arbeidsavklaringspenger skrev at årsakene for oppsigelsen var «personlige». Søknaden hennes ble avvist.

Senere skulle Wood fortelle sin historie til journalisten Lin Farley, hvor en gruppe av kvinnelige studenter var tilstede. En kollektiv åpenbaring påfulgte: hver og en av disse kvinnene hadde hatt svært liknende opplevelser i diverse arbeidssituasjoner. Innsikten i at deres egen opplevelse kunne generaliseres motiverte dem til handling. I prosessen med å engasjere kvinnerettsadvokater for å hjelpe Wood som hadde mistet sitt arbeid, lette de samtidig etter ord som kunne dekke opplevelsen som de alle hadde erfart. Opprettelsen av begrepet *seksuell trakassering* ble resultatet. Farley er siden kjent for å ha popularisert dette uttrykket som de fleste kjenner til i dag, og som trolig har vært et viktig bidrag for å bedre kvinners arbeidsliv.¹⁸⁹

Fricker definerer hermeneutisk urett som «the injustice of having some significant area of one's social experience obscured from collective understanding owing to hermeneutical marginalization.»¹⁹⁰ Hermeneutisk urett skjer der de ressursene en trekker veksler på for å forstå verden mangler forklaringspotensiale til å gjøre seg kjent med sin egen opplevelse. Disse eventuelle hullene i fortolkningsalternativene er forårsaket av ujevn definisjonsmakt. Det er en slik mangel på en mer treffende betydningssammenheng som rammer Carmita Wood. Uten å kunne rette sin frustrasjon mot noe bestemt, noe artikulert, risikerer en å rette den innover mot seg selv. Og når et offer klandrer seg selv på grunn av hull i det kollektive tolkningsrommet er konsekvensen at de som gjør urett slipper unna med ugjerningen. At strukturelle forhold hindrer en i å bli oppmerksom på viktige aspekter ved eget liv er kjernen av urettferdigheten i Frickers teori om hermeneutisk urett.

Fricker hevder at hermeneutisk urett er vanskelig å oppdage fordi vår fortolkning av verden ikke er nøytral: «Our interpretive efforts are naturally geared to interests, as we try hardest to understand those things it serves us to understand.»¹⁹¹ Dette kan gjøre at kunnskapen vi trenger er skjult for oss på grunn av hvordan maktstrukturer påvirker den kollektive sosiale forestillingsverdenen (*collective social imagination*). Vi mener kanskje selv at vi opplever ting slik de virkelig er. Samtidig finnes det sterke tilbøyeligheter i mennesket til å oppfatte omgivelsene slik det tjener oss selv å forstå dem. Dette forklarer blant annet hvorfor det kan være så vanskelig å innse det som setter en selv i et dårlig lys. I tillegg sier det noe om hvorfor sosial endring kan være et svært saktegående fenomen. Uten begreper vanskeliggjøres både prosessen med å forstå sin egen

¹⁸⁹ «De fem hersketeknikker» av Berit Ås har spilt en lignende rolle for norsk arbeidsliv. Det kan ha samme effekt å få bekreftelse på at latterliggjøring, usynliggjøring og tilbakeholdelse av informasjon er opplevelser som er instansieringer av noe strukturelt og at det burde bli forstått som moralsk galt i den kollektive forestillingen. Se Ås, *Kvinner i alle land*, 42-73.

¹⁹⁰ Fricker, *Epistemic Injustice*, 158.

¹⁹¹ *Ibid.*, 152.

situasjon samt det å få formidlet den til andre. Og da befinner en seg ifølge Fricker i et epistemisk mørke.

At individer har et partisk selvforhold – at vi tolker verden til egen fordel – er forenelig med at vi også ønsker oss korrekt kunnskap. Vi kan anta at ofte er det i vår interesse å gjøre tolkninger som er nærmest mulig sannheten (slik det også ble vist av Talisse og Aikin i forrige kapittel). Samtidig er det trolig slik at tolkningene til de som har makt i stor grad utgjør det verdensbildet som de med mindre makt må forholde seg til. Grunnen til dette er ifølge Fricker at «(...) the powerful have an unfair advantage in structuring collective social understandings.»¹⁹² De kollektive hermeneutiske ressursene kan bære på identitetsfordommer som gjør at noen individer forurettes. Dette er alvorlig fordi det påvirker både eget og andres tolkningsarbeid. Men eksempelet med Wood og Farley viser også at det finnes utveier. Gjennom nye formuleringer er det mulig å endre den kollektive sosiale forestillingsverdenen.

Med nye ord kommer ny bevissthet. Dette kan igjen danne grunnlag for sosial endring. Begrepet *seksuell trakassering* kan være eksempel på en enkeltartikulering. Men den kan også forstås som en del av et større politisk prosjekt der noen vil nå fram med sin sak. Videre kan det settes i sammenheng med en mer omfattende sosial bevegelse for at kvinner skal få likeverd og like rettigheter som menn. Denne kampen skjer i stor grad ved hjelp av alternative tolkninger som kommer til uttrykk gjennom nye formuleringer. På denne måten kan vi beskrive verden med helt andre ord. *Fødselsdepresjon*,¹⁹³ *bersketeknikk*,¹⁹⁴ *mansplaining*,¹⁹⁵ *manel*,¹⁹⁶ og *manspreading*¹⁹⁷ er alle eksempler på termer som helt eksplisitt er konstruert for å utfordre et sosialt rom som er dominert av patriarkalske tolkningsmodeller. Alle disse begrepene har kommet til fordi det fantes en opplevelse som de kunne dekke på en god måte.

Laclau og Mouffe skriver at de som evner å formulere en situasjon slik at mange kan identifisere seg med den, også har større mulighet til å få definere det de kaller for knutepunkt. Det overordnede målet vil i diskursen ovenfor være å tillegge nytt innhold til de svært sentrale begrepene *kvinne*, *mann* og *kjønn*. Hvis man oppnår å skifte den allmenne forståelsen av disse begrepene vil også maktbalansen mellom kjønnene trolig endre seg. I lys av Frickers teori ser vi enda tydeligere hvordan forskyvninger i våre hermeneutiske ressurser, ved hjelp av aktiv

¹⁹² Ibid., 147.

¹⁹³ Ibid., 149.

¹⁹⁴ Ås, *Kvinner i alle land*, 42-73.

¹⁹⁵ Oxford dictionaries definerer *mansplaining* som: «(of a man) explain (something) to someone, typically a woman, in a manner regarded as condescending or patronizing.» Oxford dictionaries, s.v. «Mansplain». Se også Rebecca Solnit, *Menn forklarer meg ting*.

¹⁹⁶ *Manel* betegner et panel som kun består av mannlige deltakere. Sherwood, Jeff. “On the radar: manel.”

¹⁹⁷ *Manspreading* viser til situasjoner der menn opptar uforholdsmessig stor plass ved å spre beina, for eksempel på offentlig transport. Sherwood, Jeff. “On the radar: manel.”

oppmerksomhet til språket, er helt avgjørende for sosial endring. Eksempelet med Wood viser hvordan en artikulering av en opplevelse har en essensiell rolle i ny bevisstgjøring. Når flere kjenner på en opplevelse som kan virke ubestemmelig og vag, men samtidig betydningsfull, vil en treffende terminologi spres fort. Følelsen av anerkjennelse, opprettelsen av en ny identitet og opplevelsen av urettferdighet har svært tette forbindelser til fiksering av ny mening inn i nye eller eksisterende tegn. På denne måten bærer Frickers teori likhetstrekk til Mouffes.

Populisme og mothegeboni

Fricker viser hvordan ny bevissthet kan komme til ved hjelp av nye formuleringer. Et viktig trekk ved hermeneutisk urett er at forståelse i stor grad påvirkes av et delt sosialt rom. Det er derfor ofte avgjørende at det er i felleskap med andre at nye erkjennelser kan finne sted. Mens Nora Helmer mangler samtalepartnere som kan bekrefte gyldigheten av hennes opplevelser, har Carmita Wood funnet et sosialt rom der hun kan få anerkjennelse. Dette gjør det lettere å generere nye oppfatninger. Med Mouffes teori kan vi videreføre disse premissene inn i en politisk kontekst for å forklare politisk mobilisering. I lys av Mouffe og Fricker sine teorier ser vi hvordan et ønske om endring kan ta form idet en ny kollektiv identitet skapes på bakgrunn av en ny selvforståelse. Slik vil et marginalisert perspektiv kunne styrkes ved at mennesker finner støtte og bekreftelse hos hverandre.

Samtidig er det et viktig aspekt som skiller de to teoriene. Der Mouffe insisterer på diskursfeltets uforenelige natur, mener Fricker at det er mulig å unngå urettferdighet ved å korrigere for mangler i de rådende fortolkningspraksisene. Dette innebærer at ved å korrigere den hermeneutiske uretten kan vi oppnå en sosial forestillingsverden uten hull. Vi kan rette opp i urett ved å være gode mottakere av budskap. Fricker skriver at det finnes en dyd som svarer til den hermeneutiske uretten. Dyden utøves av tilhørere ved at de er oppmerksomme på at personen(e) som de lytter til kan ha vansker med å formulere seg på grunn av tomrom i de kollektive hermeneutiske ressursene. Ved å være sensitiv til at det kan finnes dimensjoner ved kommunikasjonssituasjonen som krever ekstra årvåkenhet, vil en bedre kunne fange opp signaler om at det er noe ved tolkningsressursene, og ikke ved personen, som mangler. Snarere enn å avskrive ytrereens opplevelse som usammenhengende eller underlig, bør en heller undersøke om det er noe annet som ligger bak.¹⁹⁸ Formulert på en annen måte: vi bør også lytte til hva som *ikke* blir sagt.¹⁹⁹ Da vil en skape rom til å avdekke at det kan finnes noe bak utsagnene som ikke enda

¹⁹⁸ Fricker, *Epistemic Injustice*, 169.

¹⁹⁹ *Ibid.*, 171.

har blitt gitt en meningsfull fortolkning. Slik vil en kunne bidra til å korrigere strukturelle skjevheter i de kollektive tolkningsressursene.

Selv om det er vanskelig å unngå maktstrukturenes forstyrrende effekt på våre (manglende) oppfatninger om verden, har Fricker tro på at det er mulig å demme opp for de hermeneutiske tilkortkommenhetene som hindrer rett forståelse:

Even though this virtue can only can only mitigate, rather than pre-empt, any given instance of hermeneutical injustice, none the less the collective exercise of the virtue could ultimately lead to the eradication of hermeneutical injustice. In so far as the exercise of the virtue at least sometimes involves the creation of a more inclusive hermeneutical micro-climate shared by hearer and speaker, its general exercise is obviously conducive to the generation of new meaning to fill in the offending hermeneutical gaps, and it is thereby conducive to reducing the effects of hermeneutical marginalization. In so far as this is so, the exercise of the virtue ultimately aims at the actual elimination of the very injustice it is designed only to correct for.²⁰⁰

Fricker viser her en klar optimisme på vegne av hva vi kan utrette med denne dyden. Ved at individer utviser en spesiell form for oppmerksomhet i samtalsituasjoner, vil disse anstrengelsene samlet sett kunne bidra til å utslette hermeneutisk urett som sådan. I så fall er det ikke lenger slik at maktubalanse forårsaker epistemiske tomrom, fordi tolkningsressursene vi har til rådighet vil være dekkende for å beskrive verden slik den er.

Påstanden om at vi kan arbeide oss fram til et delt og universelt dekkende hermeneutisk klima står i sterk kontrast til Mouffes posisjon. I motsetning til Fricker vektlegger Mouffe at den kollektive sosiale forestillingsverdenen har iboende begrensninger. Det betyr at det alltid vil være noen mulige tolkninger som er skjult for oss. Vi har sett at Mouffe har et konfliktorientert perspektiv på det sosiale. Det innebærer at antagonismen er å finne der diskurser kolliderer og der ulike identiteter gjensidig utelukker hverandre. Dette er et uoverkommelig trekk ved menneskelig sameksistens. Mouffe mener derfor at det er viktig å legge til rette for konfrontasjon med henblikk på at det alltid finnes alternative tolkninger.

Når et element får lukning inn i et moment, vil det samtidig si at en rekke betydninger utestenges fra diskursen – ved avsløring følger tildekning. Dette er et uunngåelig trekk ved meningsproduksjon. Vi har sett at ved hegemonisk intervensjon kan en alternativ diskurs etablere nye identiteter ved å skyve til side gamle identiteter. Denne mekanismen forklarer hvordan det ikke lenger oppfattes som stuerent å forulempe kvinner på arbeidsplassen. Ved at kvinner har fått mer definisjonsmakt, har samtidig menns handlingsrom blitt innskrenket. Som vi så i kapittel 1 mener Mouffe at vi ikke kan oppdrive en tilstand av likevekt der alle får sin tilmålte del av definisjonsmakten – det er ikke slik det politiske fungerer.

²⁰⁰ Ibid., 174.

Her kan vi trekke en parallell mellom eksempelet på identitetskampen mellom kjønnene og politikk på nasjonalt nivå. Studier gjort på de som støtter høyrepopulistiske parti indikerer at kulturelle faktorer spiller en vel så stor rolle som økonomiske spørsmål for velgernes motivasjon.²⁰¹ I *Strangers in their Own Land* legger Hochschild fram en grundig beskrivelse av hvordan mange av Trump-tilhengerne i Louisiana føler seg utsatt for kulturell marginalisering:

As the 1960s transitioned to the 1970s, a movement focused on the social and legal system shifted into a movement focused on personal identity. Now to gain public sympathy it was enough to be Native American, or a woman, or gay. The patience of many on both left and right was tried. All these social movements left one group standing in line: the older, white male, especially if such a man worked in a field that didn't particularly help the planet. He was – or was soon becoming – a minority too.²⁰²

Hochschild formulerer her det hun forstår som opplevelsen til hvite, eldre, heterofile menn i USA. Samtidig som disse har mistet privilegier til fordel for en omveltende kamp for like sosiale rettigheter, har deres perspektiver måttet vike for perspektiver formidlet av både kvinner og etniske, kulturelle og seksuelle minoriteter. Ikke bare har hvite menn mistet status, mange føler i tillegg at de er pålagt et sett med «følelsesregler» («feeling rules»)²⁰³ Kravet om «PC», politisk korrekthet, gjør at de kjenner seg trengt opp i et hjørne. De har blitt fremmede i sitt eget land. Det forelå altså en stemning av utbredt fortvilelse da Trump omtrent uten forvarsel meldte sitt kandidatur og erklærte «Let's get rid of PC».²⁰⁴ At mange hadde opplevelsen av å ha en underkjent identitet foranlediget derfor ifølge Hochschild valgresultatet i 2017.

Det kan se ut til at høyrepopulisme langt på vei er forårsaket av et kulturelt tilbakeslag (*cultural backlash*).²⁰⁵ I en litt forenklet fremstilling vil det si at de som før hadde mest makt – hvite, eldre menn – nå opplever at deres status og identitet fortrenses. De føler at de blir, som Hochschild skriver, plassert bakerst i køen.²⁰⁶ Det har bygget seg opp en frustrasjon som nå har kommet til uttrykk i politiske valg. I Mouffes utlegning vises det hvordan denne motbevegelsen er et iboende trekk ved det politiske. Ifølge Mouffe er både det sosiale og det språklige er produkt av dynamisk prosesser og følgelig i kontinuerlig forandring. Derfor vil det skje på nytt og på nytt at noen perspektiv undertrykkes. Det vi kan håpe på, er at vi holder disse kampene på et *politisk* nivå der

²⁰¹ Inglehart og Norris, «Trump, Brexit, and the Rise of Populism», 29. «(...) the spread of progressive values has also stimulated a cultural backlash among people who feel threatened by this development. Less educated and older citizens, especially white men, who were once the privileged majority culture in Western societies, resent being told that traditional values are 'politically incorrect' if they have come to feel that they are being marginalized within their own countries. As cultures have shifted, a tipping point appears to have occurred.»

²⁰² Hochschild, *Strangers in their Own Land*, 212.

²⁰³ Ibid., 227.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Inglehart og Norris, «Trump, Brexit, and the Rise of Populism», 29.

²⁰⁶ Hochschild, *Strangers in their Own Land*, 137.

«vi» og «dem» konstrueres rundt politiske identiteter og ikke med grunnlag i identitetskategorier som baserer seg på eksempelvis etnisitet eller religion.

Konklusjon

Populisme stiller oss ovenfor en sentral problemstilling i politisk teori: Hvilke kriterier skal vi ha for hva som er gyldige bidrag i politisk debatt? Rawls har noen tydelige prinsipper som han mener gjør oss i stand til å diskutere politikk på en nøytral måte. Mouffe mener derimot at vi ikke kan opprette rigide regler for politisk debatt, fordi det vil medføre at noen ekskluderes fra å delta. Om vi legger til grunn Mouffes teori vil det etablerte aldri fullt ut kunne romme alles opplevelse. Det vil med andre ord alltid være hermeneutiske hull i de kollektive tolkningsressursene. Der én mening kommer til, tildekkes en annen. Uansett hvor mye toleranse og forsøk på å imøtekomme alles behov, så vil ikke den dominerende kulturen kunne favne om alle situasjon og alle meningshorisonter. Dette betyr også at uansett hvor oppmerksom og aktiv et statsapparat er, vil det ikke på egen hånd kunne dekke alle grupperes behov. Derfor mener Mouffe at vi trenger populisme.

I dette kapitlet har vi nådd en ytterkant i Mouffes politiske teori. Mouffe tilbyr mange verktøy for å forklare mekanismene som ligger til grunn for populistiske bevegelsers utvikling og appell. I denne teorien har vi derimot ikke dekning for å vurdere disse bevegelsenes innhold ut fra faste normative standarder. Dette er et grunnleggende problem som vil få behandling i neste kapittel.

4 Populisme og demokrati

Både populisme og demokrati handler om folkets rett til medbestemmelse, men sammenhengen mellom disse er likevel ikke åpenbar. I etymologisk forstand ser begrepene *populisme* og *demokrati* ut til å beskrive omtrent det samme. *Demos* er gresk og betyr folk, det samme gjør det latinske ordet *populus*. Når jeg i denne oppgaven har omtalt populisme som et tvetydig fenomen handler det i stor grad om hvilken innvirkning populisme har på demokratiet – er populisme et gode eller et onde for demokratisk praksis og opprettholdelsen av våre demokratiske institusjoner? For å nærme meg denne tematikken forutsetter jeg at vi kan tenke på demokratiet som mer og mindre demokratisk. Det vi her ønsker å finne ut av er: I hvilken retning trekker populisme?

I dette kapittelet ser jeg på forholdet mellom populisme og demokrati, og argumenterer for at populisme kan spille en positiv rolle også i liberale demokrati. Gjennom Mouffes teori kan vi identifisere gode grunner til å ivareta mange av de trekkene som er å finne blant populistiske bevegelser. Mot slutten av kapittelet tar jeg opp noen sentrale innvendinger mot Mouffes teori. Relativismeutfordringen utgjør den mest alvorlige, og er en kritikk vi med utgangspunkt i Mouffes posisjon ikke kan gi et fullstendig forsvar mot. Til tross for dette hevder jeg at Mouffes teori likevel har klare styrker, fordi den inneholder forklaringspotensiale som gjør at vi bedre kan forstå populisme.

Demokratisering og avdemokratisering

I kapittel 1 presenterte jeg hovedsakelig to ulike populismeteorier. Den første legger vekt på en definisjon av *folket* som en enhetlig og essensbasert identitet (Mudde, Müller). Den andre teorien om hva populisme er ble definert på en slik måte at det åpner for at også mer inkluderende bevegelser kan få benevnelsen populistisk (Mouffe, Laclau). Cas Mudde og Jan-Werner Müller har begge skrevet om hvilken rolle populisme spiller i forhold til demokratiske styresett. Felles for disse to statsviternes teorier er påstanden om at populisme (altså det jeg foreslår å heller kalle *høyre-* eller *nypopulisme*) utfordrer de liberale demokratienes eksistens.

I innføringsboka *Populism: A Very Short Introduction* fra 2017 diskuterer Cas Mudde og Cristóbal Rovira Kaltwasser forholdet mellom demokrati og populisme. Forfatterne holder fast ved Muddes definisjon fra 2004 som vi husker fra kapittel 1 postulerer at populisme er en tynn ideologi som skiller den korrupte eliten fra det rene homogene folket, og som fremmer et krav om

at politikk skal være uttrykk for den generelle folkeviljen.²⁰⁷ I tråd med denne beskrivelsen av populistenes ideologiske utgangspunkt utleder de noen sammenhenger mellom populisme og demokrati som i all hovedsak går ut på at førstnevnte har en undergravende effekt på sistnevnte. Dette hevder de også er den mest utbredte oppfatningen: «(...) it is not far-fetched to suggest that the conventional position is that populism constitutes an intrinsic danger to democracy.»²⁰⁸ Selv om jeg stiller meg skeptisk til innholdet i påstanden om at populisme er en iboende fare for demokratiet, har Mudde og Kaltwasser trolig rett i at det er en utbredt forståelse at populisme, uansett innhold, utgjør en potensiell trussel. Hva er det som ligger til grunn for denne oppfatningen?

I *Hva er populisme?* skriver Müller at «[e]nhver populismeteor er nødvendigvis en demokratiteori».²⁰⁹ Med dette kan vi forstå at der vi skal gjøre oss opp en mening om populismens beskaffenhet og rolle, vil en også måtte si noe om hva det er vi forventer oss av demokratiet. *Demokrati* betyr i og for seg bare folkestyre og er derfor, slik Müller skriver, ikke i direkte motsetning til populisme. Populister har en tendens til å selv hevde at de er hyperdemokratiske fordi de vil overføre makt til folket – det *virkelige* folket. Når populistere krever mer demokrati er det nettopp i betydning folkestyre, men da med sin egen definisjon av *folket*. Og det er grunnen til at et begrenset antall politikere, eller til og med bare én person, kan tillate seg å se på seg selv som representant(er) for den sanne folkeviljen.

Müller minner oss om at demokrati og representasjon ikke er det samme. Selv om vi ofte tenker på demokratiet som et styresett som ideelt sett skal sørge for at alle borgere representeres, er representasjon ifølge Müller «ikke i seg selv [er] et demokratisk prinsipp».²¹⁰ Demokrati kan i en tolkning være et styresett der det sanne folket representeres. Dette er grunnen til at populistere kan kreve mer demokrati på en måte som for andre fremstår som høyst udemokratisk. Vi er derfor nødt til å gå nærmere inn på følgende to spørsmål: hva er demokrati og på hvilke måter utgjør populisme en trussel?

Mudde og Kaltwasser tar i første rekke utgangspunkt i en minimumsdefinisjon av demokrati som kort og godt stadfester at demokrati er et styresett som kombinerer folkesuverenitet og flertallsstyre.²¹¹ Videre trekker de frem institusjonelle ordninger som vanligvis anses som sentralt for et stabilt demokratisk statsstyre, som at det holdes frie og rettferdige valg samt at overgangen til en ny samling av representanter går for seg på fredelig vis.²¹² Demokratiet kan altså innrettes på

²⁰⁷ Mudde og Kaltwasser, *Populism*, 6.

²⁰⁸ *Ibid.*, 79.

²⁰⁹ Müller, *Hva er populisme?*, overs. Holm-Hansen, 11.

²¹⁰ *Ibid.*, 97.

²¹¹ Mudde og Kaltwasser, *Populism*, 80.

²¹² *Ibid.*, 80.

en rekke måter og fortsatt kalles demokrati. Det kan være direkte eller indirekte, illiberal eller liberal. Jeg forstår Mudde og Kaltwasser dithen at liberale demokrati slik det beskrives her kan plasseres i den ene ytterkanten av skalaen for hvor demokratisk et styre er. Liberale demokrati har noen institusjoner som beskytter grunnleggende individuelle rettigheter, medbestemmelsesrett og beskyttelse av minoriteter (fra å bli undertrykket av flertallet).²¹³

Hvorvidt populisme bidrar til mer representasjon og pluralisme avhenger altså av hvilken forfatning styresettet er i:

*In fact, we suggest that populism tends to play a positive role in the promotion of an electoral or minimal democracy, but a negative role when it comes to fostering the development of a full-fledged liberal democratic regime.*²¹⁴

Med den forutsetning at populisme er en tynn ideologi, argumenterer Mudde og Kaltwasser for at populisme vil kunne virke positivt inn på et styresett dersom styresettet har en autoritær karakter, ettersom kravet om folkets medbestemmelsesrett er et grunnleggende demokratisk krav. I slike tilfeller kan populisme føre til *demokratisering*. I motsatte tilfeller der antipluralismen og ønsket om avvikling av opposisjon kommer til uttrykk vil konsekvensene innebære et svakere demokrati. Dette er hva Mudde og Kaltwasser kaller *avdemokratisering (de-democratization)*.²¹⁵

Populisme er derfor ikke utelukkende negativt. I autoritære regimer vil det styrke en demokratiseringsprosess dersom en populistisk bevegelse lykkes i å innføre valgordninger der det før ikke var noen. I generelle termer kan man altså si at populisme er bra for politisk deltakelse, og negativt hva gjelder opprettholdelsen av offentlig bestridelse (*public contestation*).²¹⁶ Nærmere bestemt vil populisme kunne bidra til en demokratiseringsprosess ved liberalisering, demokratisk overgang og fordypning av demokratiet.²¹⁷ Ved liberalisering krever populistene rettigheter til individer eller grupper, og vil på denne måten bidra til at folkets behov og posisjon ivaretas:

*(...) it helps articulate demands of popular sovereignty and majority rule, which call into question existing forms of state repression, populism contributes to the formation of a "master frame" through which opposition leaders can mobilize (all) those opposed to the regime.*²¹⁸

Der styresett beveger seg mot et mer demokratisk styre kan populisme fungere som drahjelp, da bevegelsene vil kunne utøve press for å få organisert valg. Populisme kan også tilføre et styresett en fordypning av demokratiet ved at populistiske bevegelser krever grunnleggende rettigheter for

²¹³ Mudde og Kaltwasser, *Populism*, 80.

²¹⁴ *Ibid.*, 96.

²¹⁵ *Ibid.*, 86.

²¹⁶ *Ibid.*, 81. Konseptene *public contestation* og *political participation* har Mudde og Kaltwasser hentet fra Robert Dahl. Dahl mener dette er de to viktigste prinsippene i liberale demokrati.

²¹⁷ *Ibid.*, 88.

²¹⁸ *Ibid.*

individer eller grupper som i utgangspunktet manglet slike rettigheter, og ved at de motarbeider embeter og institusjoner hvor medlemmene ikke er demokratisk valgt.

Motsatt vil avdemokratisering karakteriseres ved demokratisk erosjon, sammenbrudd og/eller undertrykking.²¹⁹ Demokratisk erosjon er når maktfordelingsprinsippet svekkes, og der instanser som er til for å beskytte grunnleggende rettigheter ikke lenger har samme myndighet til å utføre sine oppgaver. Sammenbrudd og undertrykking betegner tilfeller der de demokratiske institusjonene bryter sammen, og et mer autoritært regime overtar. Ved et sammenbrudd kan det fortsatt forekomme fredelige maktskifter, mens undertrykking vil innebære komplett samling av makt hos én ledelse. Dette er altså måter på hvilke populisme i teorien kan bidra til forringelse av demokratiet. Det finnes derimot ingen nylige eksempler på at populistere har forårsaket et slik ekstremt skifte fra demokrati til undertrykkende styring.²²⁰

På tross av det som er sagt hittil skriver Mudde og Kaltwasser at det ikke alltid er entydig hvilken effekt populisme har på demokratiet:

*Around the world populist forces seek to give voice and power to marginalized groups, but they also tend to combat the very existence of oppositional forces and transgress the rules of political competition.*²²¹

Det er første delen av denne påstanden som har interessert meg mest i denne oppgaven: Hvordan gjør populisme seg relevant i liberale demokrati der alle voksne borgere har stemmerett, ytringsfrihet og rett til deltakelse? Hva er det i *denne* sammenheng å «give voice and power to marginalized groups»? Selv om Mudde og Kaltwasser i hovedsak konsentrerer seg om vekslingen mellom mer og mindre demokratiske styresett, der populisme kan være sunt for autoritære stater og nedbyggende for det liberale demokratiet, skriver de også at til og med i liberale demokrati kan populisme ha en noe paradoksal karakter. Akkurat denne siden ved populisme tror jeg Mouffe gir en bedre forklaring på fordi hun tilbyr oss et rikere grunnlag for å diskutere hvordan det oppstår behov for politiske utløp i tilfeller hvor det etablerte sentrum har overtatt det politiske spillerommet.

Både Mudde og Müller fremhever at en teori om populisme bør ta utgangspunkt i populistiske aktørers selvforståelse om at de har tilgang til den *virkelige* folkeviljen og at det finnes en unik og korrekt måte å representere det sanne folket på. I kapittel 1 argumenterte jeg mot Müllers posisjon ved å vise til at definisjonene ikke dekker bevegelser som i utbredt grad refereres til som populistiske. Mest tydelig blir dette når det kommer til venstrepopulistiske bevegelser, men jeg tenker det også er mulig å definere ulike former for eksempelvis sentrumpopulisme og

²¹⁹ Mudde og Kaltwasser, *Populism*, 91.

²²⁰ *Ibid.*, 92.

²²¹ *Ibid.*, 95.

distriktspopulisme. Denne alternative posisjonen innebærer at retorikk som gjør bruk av begrepet *folket* ikke nødvendigvis impliserer en indre logikk slik Müller beskriver det. Vi kan ikke på forhånd vite om en populistisk bevegelse har til intensjon å avskaffe demokratiet, med mindre det er eksplisitt uttalt. Å påberope seg representativ status på vegne av «folket» må derfor ikke forveksles med et varsku om avdemokratisering.

Vi har sett at i Mouffes teori blir ikke populisme tillagt antipluralistisk innhold. For Mouffe er identiteter flytende. Ved å føre en diskurs der «folket» settes opp mot noe annet kan et politisk prosjekt utfordre et hegemoni. Vi bør derfor først og fremst se på denne retorikken som en politisk konstruksjon og ikke som en påstand om moralsk essens. Det kan gi mening å snakke om «folkets» krav, uten at en dermed legger til grunn en prototype for folkets sanne identitet. Politiske prosjekt prøver ofte å favne om et mangfold av identiteter. Vi kan snakke om «folket», også uten at vi tror det finnes et *egentlig* folk. Retorikken som brukes viser snarere til en artikulasjonsmodus, som gir seg til kjenne på en egen og identifiserbar måte blant populistiske bevegelser. Dette er grunnen til at vi bør behandle de ulike bevegelsene som det her er snakk om som del av samme utvikling. Vi har sett gjennom oppgaven at populisme er et komplekst fenomen med klare konstruktive sider. Mouffes utlegning om populismens beskaffenhet og funksjon gjør rede for disse trekkene, og har derfor klare fordeler sammenlignet med både Muddes og Müllers definisjoner.

Müllers kritikk av Mouffe

Müller stiller seg svært kritisk til Mouffes bidrag i populismedebatten. Jeg skal her ta opp to av innvendingene hans. Den første ser ut til å handle om at Müller finner uklårheter i Mouffes teori:

Når Mouffe betegner folkets motstandere (et folk hun har konstruert ut fra et venstreorientert perspektiv) som «nyliberalismens» anonyme «krefter», som om det dreide seg om krefter i fysisk forstand, tyder det på at venstrepopulismens teoretikere bevisst vil unngå å personifisere «folkefienden». Men hva betyr det da å «konstruere» et folk? Hva vil det si at et folk kjemper mot abstrakte «krefter»? Ønsker man med «p-ordet» bare å få opp konfliktnivået litt?²²²

Müller kritiserer her Mouffe for å ha en vag framstilling om hvem populistene motsetter seg. I stedet for å ha en klar definisjon av hvem som motarbeider «folkets» interesser, har populismeteorikere på venstresiden ofte fokusert på hvordan man kan få bukt med diverse fenomener som er av en mer abstrakt natur. Dette trenger derimot ikke være veldig problematisk. I Mouffes teori ser vi hvordan et hegemoni vil ha et helhetlig grep om samfunnet. Det omfatter også de idealene som ligger til grunn for de praksiser som blir tatt for gitt. De «kreftene» populistene kjemper imot kan

²²² Müller, *Hva er populisme?*, overs. Holm-Hansen, 90-91.

tenkes å være de idéene som på sett og vis legitimerer handlinger og utsagn. Det gir derfor mening at noen ønsker å motsette seg rådende idéer eller forståelsesmåter. I kapittel 1 så vi at Judis forklarte Trumps og Sanders' popularitet ved å vise til hvordan amerikanske velgere føler seg rammet av «nyliberal enighet». Denne tendensen påvirker mennesker på negativt vis, fordi det har indirekte og samtidig konkret innvirkning på deres livsbetingelser. Blant annet står denne enigheten som et hinder for å få gitt uttrykk for sitt verdensbilde. Dette er grunnen til at Mouffe mener slike situasjoner påkaller en form for konflikt. At motstanderen ikke er en konkret identifiserbar gruppe undergraver ikke muligheten for at det er snakk om et populistisk initiativ.

Ved å stille en rekke retoriske spørsmål vedrørende Mouffes teori indikerer Müller at denne tilnærming er abstrakt og at den derfor ikke har potensiale til å kunne si oss noe om populisme.²²³ Antecedenten i denne påstanden stemmer – Mouffes teori er abstrakt og komplisert. Dette betyr ikke at den er innholdsløs og derfor bør forkastes. Gjennom oppgaven har vi sett at de sentrale poengene som vi finner hos Mouffe også kan tas ut på andre måter. Ved å trekke inn Wellmer, Cavell, Talisse og Fricker har jeg vist at avgjørende punkter i Mouffes fremstilling gir mening, også i lys av andre teoretiske rammeverk. Innsiktene om populisme hviler med andre ord ikke utelukkende på det poststrukturalistiske grunnlaget som vi finner hos Mouffe.

Jeg vil videre rydde opp i en annen kritikk Müller retter mot Mouffe. Denne beror på en misforståelse av hva det er Mouffe retter sin kritikk mot. Mouffe har ofte problematisert moderne politisk teori i forbindelse med både populisme og terrorisme. I de to foregående kapitlene har jeg trukket fram kritikker som Mouffe retter mot henholdsvis Habermas og Rawls. I en uvillig lesning vil kritikken kunne oppfattes som om teoretikerne som nevnes har forårsaket de problemene som tas opp. Müller beskylder Mouffe for å dra forbindelsen mellom de politiske teoriene og reell utvikling for langt:

Demokratiet er alltid pluralistisk og konfliktpreget, og det er absurd å hevde at Rawls og Habermas skulle ha forandret noe på denne realiteten gjennom sine normative teorier.²²⁴

Det ser her ut som Müller mener Mouffe trekker en robust kausal linje mellom teoriene til Rawls og Habermas og hvordan politikken faktisk har utartet seg i moderne demokratier. Det tror jeg ikke Müller har gode nok grunner til å hevde. Riktignok har Mouffe en polemisk skrivestil. I tillegg behandler hun konkrete dagsaktuelle fenomener parallelt med dypere filosofiske motsetninger. Sammen kan dette føre til misforståelser av den typen vi finner hos Müller. Jeg ser likevel ikke i tekstene hennes indikasjoner på at hun holder Rawls og Habermas ansvarlig for å ha innsnevret mulighetene for pluralisme og politisk konflikt i den virkelige verden.

²²³ Müller, *Hva er populisme?*, overs. Holm-Hansen, 90-91.

²²⁴ *Ibid.*, 90.

Om Rawls' teori skriver Mouffe at hun finner teoretisk innhold som utgjør en «god illustrasjon» av de poengene hun vil fram til.²²⁵ Når hun behandler Rawls' politiske filosofi behandler hun ikke bare teoretiske poenger. Mouffe vil med kritikken ta tak i selvmotsigelsene i det liberale demokratiet. Motsigelsene i teoriene er motsetninger som manifesteres i dagens politiske praksis. At vi med utgangspunkt i Rawls og Habermas ikke vil kunne komme de utfordringene populisme stiller oss ovenfor i møte, forstår jeg som et av de viktigste poengene til Mouffe når hun kommenterer politisk utvikling i moderne tid.

Simen Andersen Øyen forstår også Mouffe dithen at kritikken er rettet mot en helhetlig tendens. Han tolker det slik at Mouffes henvisning til Habermas bunner i at hun mener resonnementene hans utgjør «(...) en av de mest illustrerende artikuleringene for en politikkforståelse som ligger nær opptil det liberale konstitusjonelle demokratiets moralske overlegenhet og universelle gyldighet».²²⁶ Mouffe beskylder altså ikke Rawls og Habermas for å ha forårsaket tilveksten av høyrepopulistiske bevegelser. Teoriene er snarere ifølge Mouffe de mest sofistikerte eksemplene på tankeretninger som prøver å legitimere en særskilt måte å forstå demokrati på.²²⁷ Rawls og Habermas har altså en politikkforståelse som drar i samme retning som det vestlige liberale demokrati også i praksis ser ut til å aspirere mot – og det er denne utviklingen Mouffe vil til livs.

Relativismeutfordringen

Mouffes teori om populisme står støtt i møte med kritikkene fra Müller. Det er derimot andre deler av den politiske teorien til Mouffe som er mer sårbar for kritiske innvendinger. Det gjelder særlig diskursteorien fra *HSS*, som er en hjørnestein i Mouffes politiske filosofi. Det poststrukturalistiske utgangspunktet som Laclau og Mouffe forfekter i *HSS* tilsier at samfunnet skapes gjennom diskurser. Videre tilbyr teorien verktøy for å *dekonstruere* diskurser og avdekke maktstrukturer. Den forsyner oss derimot ikke med godt funderte redskaper til å konstruere rasjonelle standarder eller normative retningslinjer. Denne delen av teorien er derfor blant de mest kontroversielle i Mouffes forfatterskap og utgjør en alvorlig utfordring for den politiske teorien om agonistisk pluralisme. Problemene som oppstår ved å utelate et tydelig skille mellom makt og det som ligger utenfor maktstrukturenes rekkevidde, kaller jeg *relativismeutfordringen*.

I *HSS* skriver Laclau og Mouffe at alt er konstituert som et diskursivt objekt.²²⁸ Dette utsagnet kan tolkes som at det ikke kan finnes ting i verden, i betydningen av at tingene i seg selv

²²⁵ Mouffe, «Rawls: Political Philosophy without Politics», 106.

²²⁶ Øyen, «Etterord», 158.

²²⁷ Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 96.

²²⁸ Laclau og Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, 93.

ikke eksisterer utenfor diskursene. Noen kritikere mener diskursteorien deres derfor impliserer at virkeligheten ikke finnes.²²⁹ Laclau og Mouffe skriver derimot at det ikke er slik posisjonen deres bør forstås:

The fact that every object is constituted as an object of discourse has nothing to do with whether there is a world external to thought, or with the realism/idealism opposition. An earthquake or the falling of a brick is an event that certainly exist, in the sense that it occurs here and now, independently of our will. But whether their specificity as objects is constructed in terms of 'natural phenomena' or 'expression of the wrath of God', depends upon the structuring of a discursive field.²³⁰

Laclau og Mouffe understreker her at virkeligheten eksisterer også utenfor vår erfaring og tolkning. Det de vil ha fram er at det ikke finnes en kontekstfri skildring av den. Som eksempel skriver de at hvorvidt en naturkatastrofe forstås som et uttrykk for Guds vrede eller som naturfenomen er helt avhengig av den gjeldende diskursen. Det utelukker ikke at det innenfor diskurser finnes rom for at vi kan gjøre vurderinger av ulike utsagn, altså diskutere oss imellom for eksempel om et jordskjelv bør spores tilbake til platetektonikk eller en overordnet skapers vilje. Poenget er at skildringen av verden skjer innenfor diskurser. Dette kan vi ikke fri oss fra, og derfor vil vi aldri kunne oppdrive en komplett nøytral beskrivelse av hverken påstander, handlinger, fenomener eller objekter.

Selv om Laclau og Mouffe sin teori unngår idealisme, risikerer de likevel å innta en relativistisk posisjon. En måte å forstå relativismeproblemet på finner vi i Frickers bok om epistemisk urett. Der identifiserer hun både en styrke og svakhet ved postmoderne teorier. Til tross for at Laclau og Mouffe ikke vil kalle seg postmodernister treffer Frickers karakteristikk også deres teori. Fricker skriver at en avgjørende grunn til at for eksempel teoretikere innenfor feministisk filosofi lot seg overbevise av postmoderne retninger er at de i utstrakt grad tar for seg sammenhengen mellom kunnskap og makt. Fordelen med slike tilnærminger er at de tillater oss å analysere maktstrukturers innvirkning på vår tenkning. Fricker skriver at disse filosofiske teoriene appellerte til mange fordi de plasserer «reason and knowledge firmly in the context of social power.»²³¹ Maktrelasjoner har ifølge Fricker innvirkning på mye av det som skjer i mellommenneskelige sammenhenger. Postmoderne teorier har med sine perspektiv forsynt forskere med nyttige verktøy for å analysere sammenhengen mellom maktstrukturer og hvilken kunnskap som produseres og reproduseres. Teoriene har altså forklaringspotensiale til å vise hvordan maktforhold kan muliggjøre helt spesifikke former for kunnskapsfrembringning.

²²⁹ Jørgensen og Phillips, *Diskursanalyse som teori og metode*, 46.

²³⁰ Laclau og Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, 94. Kursiv invertert.

²³¹ Fricker, *Epistemic Injustice*, 2.

Det hefter imidlertid et grunnleggende problem ved disse teoriene. Ifølge Fricker kan vi si om den postmoderne posisjonen at “it eradicates, or at least obscures, the distinction between what we have a reason to think and what mere relations of power are doing to our thinking.”²³² Det Fricker her skriver er at postmoderne teorier ikke har grunnlag for å skille mellom det som vi har grunner til å tro og det som maktrelasjonene får oss til å tro. Selv om disse teoriene kan synliggjøre maktstrukturers innvirkning på kunnskapsproduksjon, mener Fricker at de ikke har forutsetninger for å skille ut det som vi faktisk kan tillate oss å hevde. Som følge av dette ender vi opp uten ryggdekning til å påstå at noe er mer gyldig enn noe annet, ettersom alt uansett bare er et uttrykk for makt. Denne kritikken rammer også Laclau og Mouffe.

Det er et alvorlig problem for Mouffes teoretiske perspektiv hvis vi ikke har noen standarder for å vurdere synspunkt, for hvordan kan vi da etablere og forsvare normativt gyldige påstander og teorier? Utfordringen ligger i at Mouffes teoretiske perspektiv hviler på noen premisser som gjør teorien selvmotsigende, eller til og med selvutslettende. Ettersom perspektivet hun inntar åpner for at det meste handler om makt, og ikke om fornuft, mister vi den kritiske standarden til å sortere gyldighet fra makt. Dette gjør at argumenter ikke vil kunne ha innhold som, dypest sett, går ut over forsøket på å oppnå eller å demonstrere makt. Uten å ha skillet som Fricker etterlyser, så har vi heller ikke en standard for å kunne vurdere standpunkt opp mot hverandre. Følgelig vil en heller ikke kunne påstå at én teori er mer gyldig eller sann enn en annen teori.

Relativismeutfordringen angår punkter som vi allerede har vært inne på tidligere i oppgaven. I kapittel 2 så vi at Wellmer og Mouffe stiller seg kritisk til rasjonell konsensus som regulativ idé. De hevder at dette konseptet i seg selv er meningsløst, fordi det er mostanden i virkelige situasjoner som gir tale og handling mening, ikke regulative idéer. Problemet for Mouffe blir likevel at det ikke er noe klart alternativ til en slik regulativ idé. I Habermas’ teori viser de regulative idéene til forutsetningen for at noe i det hele tatt kan gi mening. Regulative idéer er med andre ord det som muliggjør en standard for at vi kan ta kritisk stilling til det vi vil vurdere. For å illustrere dette poenget kan vi tenke på samtaler mellom individer som anser hverandre for å være rasjonelle og autonome vesener. Vi har indikasjoner på at mennesker i mange tilfeller hverken er særlig frie eller spesielt fornuftige. Psykologifeltet har vist hvordan vi ofte i første rekke styres av helt andre faktorer enn den frie fornuften, for eksempel egeninteresser, følelser, tilfeldige kontekstavhengige innfall og maktkonstellasjoner.²³³ Til tross for at vi vet dette om mennesker er det vanskelig å forestille seg hva kommunikasjon skal være *uten* den regulative idéen om rasjonell dialog mellom

²³² Fricker, *Epistemic Injustice*, 3.

²³³ Psykologer og adferdsøkonomer har fremvist betydelig dokumentasjon på at våre valg i stor grad påvirkes av andre forhold enn de mest rasjonelle grunnene når vi tar stilling til økonomiske eller normative forhold. Se for eksempel Thaler og Sunstein, *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness*.

frie, tenkende vesener. Det gir med andre ord lite mening å ha en samtale med noen der en ikke samtidig stipulerer at samtalepartneren bruker sin fornuft. En dialog kan aldri bare være en ren maktkamp fordi det undergraver grunnlaget for at den finner sted. Hvordan kan vi forklare interaksjon uten en slik regulativ idé? Hvorfor diskutere med en irrasjonell person som en aldri kan bli enig med gjennom argumenter? Uten de regulative idéene mister vi en del av forklaringen på fornuftens rolle i menneskelig samvær. Til denne innvendingen har ikke Mouffe noe klart svar.

Både Habermas og Rawls mener legitimitet kan sikres ved at vi tilstreber deliberasjon mellom frie, like og rasjonelle aktører.²³⁴ I kapittel 3 så vi at Rawls har en teori som etablerer et fundament for demokratiets legitimitet. Med rimelig pluralisme og overlappende konsensus kan vi sikre både at borgerne anser de politiske beslutningene som legitime, og dermed også at vi kan bevare et stabilt og rettferdig samfunn. Et sentralt premiss for dette er at borgerne setter til side sine omfattende doktriner og heller bruker politiske grunner i debatter om grunnleggende rettferdighet. Vi så videre at Mouffe hevder at en slik innramming ikke er nøytral, og utgjør følgelig ikke et godt grunnlag for å skaffe til veie den legitimiteten som teorien er ment å etablere. Men hva er egentlig alternativet til Rawls' teori?

Legitimitet er ifølge Mouffe tett forbundet med makt. Om noen har oppnådd en demokratisk maktposisjon er det fordi noen («in some quarters») anser den som legitim.²³⁵ En av grunnene til at Mouffe avviser Rawls' teori er at hun mener at «(...) det å trekke grense mellom det legitime og det illegitime, alltid er en politisk beslutning, og at den derfor bør være åpen for diskusjon».²³⁶ Det vi ifølge Mouffe trenger er minimumskonsensus om de etisk-politiske prinsippene om frihet og likhet for alle.²³⁷ Vi kan dermed postulere at vi skal basere samfunnet rundt begrepene *frihet* og *likhet*, men disse konseptene må alltid kunne fortolkes på nytt:

²³⁴ Elster, «Introduction», 5. “(...) the arguments advanced by Habermas and Rawls do seem to have a common core: political choice, to be legitimate, must be the outcome of deliberation about ends among free, equal, and rational agents.”

²³⁵ Mouffe, «Deliberative democracy or agonistic pluralism», 14. “Democracy requires, therefore, that the purely constructed nature of social relations finds its complement in the purely pragmatic grounds of the claims to power legitimacy. This implies that there is no unbridgeable gap between power and legitimacy – not obviously in the sense that all power is automatically legitimate, but in the sense that: a) if any power has been able to impose itself, it is because it has been recognized as legitimate in some quarters; and b) if legitimacy is not based on a aprioristic ground, it is because it is based on some form of successful power. This link between legitimacy and power and the hegemonic order that this entails is precisely what the deliberative approach forecloses by positing the possibility of a type of rational argumentation where power has been eliminated and where legitimacy is grounded on pure rationality.”

²³⁶ Mouffe, *Om det politiske*, overs. Holm-Hansen, 141.

²³⁷ *Ibid.*, 39.

Forskellen mellom høire og venstre handler grunnleggende om at utfylde begreber som frihed og likhed. Der er mange legitime, men motstridende, fortolkninger af disse begreber, og det er sundt for et demokrati at have en debat om, hvad disse begreber betyder.²³⁸

Prinsippene om frihet og likhet bør med andre ord alltid være ledende for hvordan vi innretter samfunnet. Begrepenes betydning kan derimot aldri fastsettes permanent.

Det er et potensielt problem ved Mouffes teori at hun opererer med et svært tynt legitimitetsbegrep. Grunnen til dette er at skillet mellom det legitime og det illegitime ikke blir tydelig. Hva som er legitimt må alltid være underlagt en politisk diskusjon og påfølgende politisk avgjørelse, men hvor langt kan vi dra tolkningen av begrepene *frihet* og *likhet*? Uten grenser for hvordan vi kan innrette oss risikerer vi å utvikle samfunn vi ikke ønsker å leve i. Dette er en konsekvens av å hevde at legitimitet skal være tuftet på idéen om at alt er relativt til et gitt hegemoni.

Til relativismeutfordringen skriver Mouffe at «[t]o assert that one cannot provide an ultimate foundation for any given system of values does not imply that one considers all views to be equal.»²³⁹ Det å mangle et endelig fundament er ifølge Mouffe ikke det samme som å si at alle perspektiver er like gode. At vi eksempelvis ikke har forankring i en endelig og universell moralteori gjør ikke at alle påstander vi kommer med har lik status. Videre skriver hun:

To accept with Foucault that there cannot be an absolute separation between validity and power (since validity is always relative to a specific regime of truth, connected to power) does not mean that we cannot distinguish within a given regime of truth between those who respect the strategy of argumentation and its rules, and those who simply want to impose their power.²⁴⁰

Mouffe mener at hun med sin teori ikke utelukker det skillet mellom gyldighet og makt som Fricker etterlyser. Selv om hegemoniet er rammebetingelsene for kommunikasjonen, er det ikke dermed sagt at vi ikke *innenfor* dette «sannhetsregimet» kan skille mellom hva vi har grunner til å tro og hva makt får oss til å tro. Vi kan altså ifølge Mouffe fremdeles skille mellom god og dårlig argumentasjon og følgelig strebe etter å opprettholde det Aikin og Talisse kaller god «kognitiv hygiene».²⁴¹ Forskjellen her er at Mouffe forutsetter at et vurderingsgrunnlag aldri kan være universelt og nøytralt.

Mouffe mangler gode forutsetninger for et normativt rammeverk og for å etablere universelt gyldige fornuftkriterier. Samtidig kan kritikken jeg her har gått gjennom også speiles andre veien. Teoretikere som Habermas og Rawls skriver lite om hvordan kollektive identiteter, lidenskaper og maktstrukturer også er med på å bygge politikken. Mouffe viser derimot tydelig hvordan politikk

²³⁸ Hauxner, «Intet demokrati uden lidenskab», 254.

²³⁹ Mouffe, *The Return of the Political*, 15.

²⁴⁰ *Ibid.*, 15.

²⁴¹ Aikin og Talisse, *Why we argue*, 35.

ikke kan gi mening uten følelser, makt og motstand. Dette perspektivet får ikke en stor nok rolle i det synet på demokrati som vi finner hos Habermas og Rawls. Jeg tror at dersom vi ikke blir følelsesmessig engasjert, får vi mindre grunn til å aktivere fornuften. Og at hvis vi ikke kan oppfatte hva som foregår ved hjelp av rasjonell vurdering, får vi heller ikke motivasjon til å engasjere oss. Utfordringen vi står ovenfor er å finne et teoretisk rammeverk som både rommer følelser og kollektive identiteter, uten å havne i de samme konseptuelle utfordringene som Mouffe gjør.

Fricke har vist hvordan et manglende skille mellom det vi har grunner til å tro og det makt får oss til å tro, gjør at vi undergraver fornuftens rolle. Jeg har brukt Frickers utlegningen til å peke på hull i Mouffes politiske teori. Problemet angår det teoretiske fundamentet for det vi har sett i de foregående kapitlene, og består i at vi mangler et grunnlag for å kunne kritisere posisjoner vi faktisk har grunner til å motarbeide. Mot slutten av kapittel 3 så vi at med Mouffes teori kan vi forklare det kulturelle tilbakeslaget som ligger til grunn for Trumps valgsuksess. Teorien gir oss imidlertid ikke kritiske standarder for å vurdere innholdet i det disse velgerne formidler. Vi har ikke dekning for å fordømme prioritering av eldre, hvite menns interesser, og vi har heller ikke grunnlag for å avvise påstander som vi finner uredelige, inkonsistente eller «løsrevet fra en interesse for sannheten»²⁴² Med Mouffes teori har vi altså få verktøy for å evaluere disse tilfellene. Det gjør at vi med hennes tilnærming vil mangle teoretiske forutsetninger for å forklare hvorfor også slike forhold utgjør en potensiell trussel mot det liberale demokratiets eksistens.

Relativismeutfordringen er et grunnlagsproblem som jeg ikke vil kunne løse i denne oppgaven. Det jeg imidlertid vil få fram er at Mouffes teori bærer på mye forklaringspotensiale. Det er ikke den nakne sannhet Mouffe først og fremst er ute etter. Laclau og Mouffe har med sin diskursteorier et annet helt spesifikt mål:

Analysens ærinde er (...) ikke at afdække den objektive virkelighed, altså for eksempel at finde ud af hvilke grupper samfundet 'i virkeligheden' består af, men at undersøge, hvordan vi skaber virkeligheden, så den bliver en objektiv og selvfølgelig omverden.²⁴³

Hensikten med den teorien som har ledsaget oss gjennom kapitlene er altså ikke å finne den blotte virkelighet slik den er i seg selv. Teorien gir i stedet ressurser til maktkritikk, og den viser oss hvordan maktstrukturer, følelser og identitet har politisk relevans. Mouffe kan ved å benytte seg av dette perspektivet forklare mange av aspektene ved populisme.

Jeg mener det er to klare styrker ved Mouffes teori om populisme. Den første er at den tar høyde for hvordan identitet og følelser forsyner politiske posisjoner med mening. Innsikt i rollen kollektive prosjekt spiller for politisk deltakelse, er helt uunnværlig når det kommer til å skulle

²⁴² Frankfurt, *Om bullshit*, 56.

²⁴³ Jørgensen og Phillips, *Diskursanalyse som teori og metode*, 44.

forklare populisme. Mouffe har en politisk teori som tar høyde for lidenskapenes rolle og at mennesket har sterke disposisjoner til, samt behov for, å identifisere seg med andre personer og grupper av mennesker. Disse aspektene preger uunngåelig alt av politikk, men det er blant populistiske bevegelser vi ser at de får komme godt til uttrykk.

Den andre styrken ved Mouffes teori er analysen av konfliktdimensjonen ved det politiske feltet. Det er sannsynlig at mangel på genuin politisk strid er med på å generere det vi kan forstå som et vakuum i politikken. Vår tids populistiske bevegelser er en reaksjon på en slik mangel på konflikt. De to poengene ved Mouffes teori som jeg her har fremhevet henger tett sammen. Om ikke utformingen av det offentlige politiske rommet legger til rette for at en kan identifisere seg med kollektive politiske prosjekt – som skiller seg fra andre politiske prosjekt – får en heller ikke anledning til å engasjere seg med hele sitt register som politisk vesen. Mouffe har vist oss at en slik mangel også vil utgjøre en trussel for liberale demokrati.

Konklusjon

Da jeg begynte å skrive denne oppgaven tok jeg utgangspunkt i en personlig frustrasjon over å ofte ikke evne å henge med i politiske debatter. Selv om jeg holder det for å være både et privilegium og en plikt å få innsyn i og påvirkning på politiske avgjørelser (f.eks. ved valgdeltakelse), hadde jeg problemer med å få med meg hva politikerne prøvde å kommunisere – hva de *egentlig* diskuterte. Debattene i media mellom politikere og samfunnsstopper opplevde jeg som både teknisk og kringlete. På grunn av hvordan politikere valgte å formulere seg fremsto den offentlige politiske samtalen som vanskelig tilgjengelig. Det var dette som vekket min interesse for å forstå mer av hva som foregår idet vi går inn i politisk debatt.

Som jeg nevnte i innledningen av oppgaven så jeg i første omgang etter hvilke argumentative betingelser som burde være på plass, slik at debatter kan foregå saklig og pedagogisk. Jeg så for meg at den offentlige debatt kunne dra fordeler av mer rigide saklighetsnormer og strengere prosedyrer for form og innhold. Hvis vi diskuterer nøytralt og rasjonelt vil det ikke da både bli mer forståelse og sjansene for å oppnå gode utfall øke?

Men samtidig som jeg følte meg fremmedgjort fra politikken vokste det på internasjonalt nivå fram reaksjoner på eksisterende politiske praksiser. I Europa og USA oppsto bevegelser med økende oppslutning som på ulike vis egget opp til «exit» fra de etablerte demokratiske institusjonene. Populistiske kandidater ble ved nasjonale valg i tur og orden stemt inn som politiske representanter i en rekke europeiske land. I 2014 fikk Podemos valgt inn 5 mandater til europaparlamentet og i 2015 vant det venstrepopulistiske partiet SYRIZA parlamentsvalget i Hellas. Lovforslag og kandidaturer som valgforskere og media i det lengste avskrev som tull skulle vise seg å bli virkelighet: I 2016 kunne vi vitne både britenes folkeavstemming om å forlate EU og

at et tilstrekkelig antall amerikanere stemte slik at forretningsmannen og TV-kjendisen Donald Trump ble USAs 45. president. Plutselig var det ikke lenger utenkelig at Marine Le Pen skulle kunne bli Frankrikes nye president, og få ble veldig overrasket da Alternative für Deutschland ble Tysklands tredje største parti ved forbundsvalget i 2017.

De siste årene har vi sett mengder av folk som ikke har følt seg representert og som har kommunisert opplevelsen av å være utelatt fra den politiske samtalen. Min egen fremmedgjorthet fra politikken gjorde at jeg på et visst nivå kunne kjenne meg igjen i deler av kritikken disse politiske aktørene formidlet. Problemet deres ser derimot ikke ut til å være at det mangler rigide rammeverk for politisk debatt – protestene virker å stamme fra en helt annen type opplevelse.

Ved å lese Chantal Mouffe har perspektivet mitt endret seg. Fra først å tenke at vi med mer logisk presisjon vil kunne redde politikken og demokratiet, til nå å være overbevist om at følelsene spiller en helt avgjørende rolle for å motivere oss til politisk deltakelse. Mouffe er den politiske filosofen som jeg mener i størst grad har klart å formulere en forklaring på hvordan det kan henge sammen at store grupper av mennesker føler seg ekskludert fra politikken i liberale demokrati. Gjennom hennes teori ser vi også tydelig hvorfor den offentlige debatten aldri kan omgjøres til en algoritme. Grunnen til det er at språket utfyller mange flere funksjoner enn det som kan gjengis i et logiske skjema. For å henge med i politiske diskusjoner trenger mennesker beskrivelser som de kan kjenne seg igjen i. Til det trengs ord med meningsinnhold som dekker borgernes opplevelser. Ved å fremheve kontraster og aktivere følelser blir det lettere å sette seg inn i hva som står på spill i konfrontasjonen mellom politiske posisjoner. Derfor er vi tjent med visse former for konflikt, lidenskap og kollektive identiteter i politikken.

Gjennom Mouffes teori blir det tydelig hvordan populisme kan være konstruktivt for demokratisk politikk. Jeg har vist at selv om relativismeutfordringen utgjør en alvorlig innvending mot teorien, har vi likevel et rikholdig grunnlag for å sette oss inn i populistiske bevegelsers oppbygning og funksjon.

Populisme er et tvetydig fenomen. Det kan romme forskjellig tankegods, også problematiske idéer, og kan derfor ha ulike virkninger på liberale demokrati. I oppgaven har jeg argumentert for at populisme har klare positive sider. Ved å gjøre bruk av Mouffes teori har jeg fremhevet de dimensjonene av populisme som muliggjør demokratisk deltakelse blant grupper som mangler representasjon. Ved å fremheve funksjonen til konfrontasjon og følelser får vi innsikt i hvordan populisme har en oppbyggende rolle. Jeg mener vi trenger å ta høyde for dette perspektivet for å forstå politisk kommunikasjon, demokratisk deltakelse og populisme.

Litteratur

- Aikin, Scott F., og Robert B. Talisse. *Why We Argue (and How We Should) : A Guide to Political Disagreement*. New York: Routledge, 2014.
- Arendt, Hannah. *Vita Activa : Det Virksomme Liv*. Oversatt av Christian Janss. Oslo: Pax, 2012.
- Canovan, Margaret. "Populism for Political Theorists?". *Journal of Political Ideologies* 9, nr. 3 (2004): 241-52.
- Cavell, Stanley. *Conditions Handsome and Unhandsome : The Constitution of Emersonian Perfectionism*. The Carus Lectures. Vol. 1988, La Salle, Illinois: Open Court, 1990.
- Clausen, Torben, Helene Gjerding, Allan Dreyer Hansen, Ane Jensen, Carsten Jensen, Heidi Kaltoft, Christian Madsbjerg, og Ulrik Pram Gad. "Diskursteori, Radikalt Og Pluralt Demokrati." i *Det Radikale Demokrati - Diskursteoriens Politiske Perspektiv*, redigert av Carsten Jensen og Allan Dreyer Hansen, 11-36. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, 2002.
- Elstad, Lotta. *Den spanske sensasjonen Podemos : - Og hvordan gjøre venstrepopulisme i krisens Tid*. 2. utg. Oslo: Forlaget Manifest, 2015.
- Elster, Jon. "Introduction." i *Deliberative Democracy*, redigert av Jon Elster, 1-18. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1998.
- Engelstad, Fredrik. *Maktens uttrykk : Kulturførståelse som maktanalyse*. Oslo: Universitetsforlaget, 2010.
- Estlund, David M. *Democratic Authority : A Philosophical Framework*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2008.
- . "Introduction: Epistemic Approaches to Democracy." *Episteme: A Journal of Social Epistemology* 5, nr. 1 (2008): 1-4.
- Frankfurt, Harry G. *Om bullshit*. Oversatt av Alexander Leborg. Oslo: Krakiel, 2008.
- Fricker, Miranda. *Epistemic Injustice : Power and the Ethics of Knowing*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Gramsci, Antonio. *Selections from the Prison Notebooks*. Oversatt og redigert av Quintin Hoare og Geoffrey Nowell Smith. New York: International Publishers, 1971.
- Habermas, Jürgen. *Between Facts and Norms : Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Oversatt av William Rehg. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1996.
- . "Det sivile samfunn og rettstaten." Oversatt av Are Eriksen. i *Kraften i de bedre argumenter*, redigert av Ragnvald Kalleberg, 65-78. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1999.
- . "Diskursetikk - Notater til et begrunnelsesprogram." Oversatt av Jon-Alfred Smith og Jon-Hjalmar Smith. i *Kommunikativ handling, moral og rett*, redigert av Halvor Fauske, 105-55. Otta: Tano Aschehoug, 1999.
- . "En genealogisk undersøkelse av moralens kognitive gehalt." Oversatt av Are Eriksen. i *Kraften i de bedre argumenter*, redigert av Ragnvald Kalleberg, 173-264. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1999.
- . "Handlinger, talehandling, språklig formidlet samhandling og livsverden." Oversatt av Are Eriksen. i *Kraften i de bedre argumenter*, redigert av Ragnvald Kalleberg, 137-72. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1999.
- . "Verdensrelasjoner og rasjonalitetsaspekter ved handling i fire sosiologiske handlingsbegreper." Oversatt av Jon-Alfred Smith og Jon-Hjalmar Smith. i *Kommunikativ Handling, moral og rett*, redigert av Halvor Fauske, 38-60. Tano Aschehoug, 1999.
- Haidt, Jonathan. *The Righteous Mind : Why Good People Are Divided by Politics and Religion*. London: Penguin Books, 2012.

- Hauxner, Katinka. "Intet demokrati uden lidenskab". I *Det radikale demokrati: diskursteoriens politiske perspektiv*, redigert av Carsten Jensen og Allan Dreyer Hansen. Gylling: Roskilde Universitetsforlag, 2002.
- Hochschild, Arlie Russell. *Strangers in Their Own Land: Anger and Mourning on the American Right*. New York: The New Press, 2016.
- Ibsen, Henrik. *Et dukkehjem*. 2. utg. Oslo: Gyldendal, 2005.
- Inglehart, Ronald F., og Pippa Norris. "Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash." *Harvard Kennedy School Faculty Research Working Paper Series*, August (2016).
- Ionescu, Ghita, og Ernest Gellner. *Populism : Its Meaning and National Characteristics*. The Nature of Human Society Series. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969.
- Judis, John B. *The Populist Explosion : How the Great Recession Transformed American and European Politics*. New York: Columbia Global Reports, 2016.
- Jupskås, Anders Ravik. *Ekstreme Europa : Ideologi, årsaker og konsekvenser*. Oslo: Cappelen Damm, 2012.
- Jørgensen, Marianne Winther, og Louise Phillips. *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, 1999.
- Laclau, Ernesto. "Populism: What's in a Name?". I *Populism and the Mirror of Democracy*, redigert av Francisco Panizza, 32-49. London, New York: Verso, 2005.
- Laclau, Ernesto, og Chantal Mouffe. *Hegemony and Socialist Strategy : Towards a Radical Democratic Politics*. 2. utg. London: Verso, 2014.
- Landemore, Hélène. "Collective Wisdom: Old and New" i *Collective Wisdom : Principles and Mechanisms*, redigert av Hélène Landemore og Jon Elster, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Medina, José. *The Epistemology of Resistance : Gender and Racial Oppression, Epistemic Injustice, and Resistant Imaginations*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Mill, John Stuart. *Om friheten*. Oversatt av Pål Foss. Oslo: Vidarforlaget, 2010.
- Mouffe, Chantal. *Agonistics : Thinking the World Politically*. London: Verso, 2013.
- . "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism." *Political Science Studies, IHS Wien* 72 (2000): 1-17.
- . "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?". *Social Research* 66, nr. 3 (1999): 745-58.
- . *Om det politiske*. Oversatt av Lars Holm-Hansen. Oslo: Cappelen Damm, 2015.
- . "Politics and Passion: The Stakes of Democracy." *Ethical Perspectives* 7, nr. 2-3 (2000): 146-50.
- . "Rawls: Political Philosophy without Politics." *Philosophy & Social Criticism* 13 (1987): 105-23.
- . *The Democratic Paradox*. London, New York: Verso, 2005.
- . "The 'End of Politics' and the Challenge of Right-Wing Populism.". I *Populism and the Mirror of Democracy*, redigert av Francisco Panizza, 50-71. London, New York: Verso, 2005.
- . "The Limits of John Rawls' Pluralism." *Theoria: A Journal of Social and Political Theory* 56, nr. 118 (2009): 1-14.
- . *The Return of the Political*. London: Verso, 2005.
- Mudde, Cas. "The Populist Zeitgeist." *Government and Opposition* 39, nr. 4 (2004): 541-63.
- Mudde, Cas, og Cristóbal Rovira Kaltwasser. *Populism : A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2017.
- Müller, Jan-Werner. *Hva Er Populisme? : Et Essay*. Oversatt av Lars Holm-Hansen. Oksnøen: Heinesen forlag, 2016.
- Pedersen, Jørgen. "Innledning - den politiske teoriens aktualitet." i *Moderne Politisk Teori*, redigert av Jørgen Pedersen, 7-27. Oslo: Pax, 2010.

- . "John Rawls - en realistisk utopist." i *Moderne Politiske Teori*, redigert av Jørgen Pedersen, 28-50. Oslo: Pax, 2010.
- . "Jürgen Habermas - offentlighetens teoretiker." i *Moderne Politiske Teori*, redigert av Jørgen Pedersen, 118-41. Oslo: Pax, 2010.
- Pelinka, Anton. "Right-Wing Populism: Concept and Typology." I *Right-Wing Populism in Europe*, redigert av Ruth Wodak, Majid KhosraviNik og Brigitte Mral, 3-22. London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury, 2013.
- Rawls, John. "En reformulering av ideen om offentlig fornuft." Oversatt av Jon A. Evang. i *Folkenes lov Og "En reformulering av ideen om offentlig fornuft"*, redigert av Jon A. Evang, 139-92. Oslo: Libro, 2006.
- . *Folkenes lov : Og "En reformulering av ideen om offentlig fornuft"*. Oversatt av Jon A. Evang. Oslo: Libro Forlag, 2006.
- . "The Idea of Public Reason Revisited." *University of Chicago Law Review* 64, nr. 3 (1997): 765-807.
- . *Political Liberalism*. John Dewey Essays in Philosophy. Vol. 4, New York: Columbia University Press, 1993.
- . *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 1973.
- Schmitt, Carl. *Begrepet om det politiske*. Oversatt av Ketil Dokset. Oslo: Vidarforlaget, 2007.
- Sieyès, Emmanuel. *Hva er tredjestanden?* Oversatt av Geir Uvsløkk. Oslo: Aschehoug, 2016.
- Solnit, Rebecca. *Menn forklarer meg ting*. Oversatt av Anne Arneberg. 2. utg. Stavanger: Pelikanen, 2017.
- Sunstein, Cass R. *Why Societies Need Dissent*. The Oliver Wendell Holmes Lectures. Vol. 2003, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2003.
- Talisse, Robert B. *Democracy and Moral Conflict*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2009.
- . *Democracy after Liberalism: Pragmatism and Deliberative Politics*, New York: Routledge, 2005.
- Thaler, Richard H., og Cass R. Sunstein. *Nudge : Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. New Haven: Yale University Press, 2008.
- Thompson, Dennis F. "Deliberative Democratic Theory and Empirical Political Science." *Annual Review of Political Science* 11, nr. 1 (2008): 497-520.
- Thompson, Paul B. *The Agrarian Vision : Sustainability and Environmental Ethics*. Kentucky: University Press of Kentucky, 2010.
- Trump, Donald. *Hvordan gjøre USA "Great Again"*. Oversatt av Nina Juul. Oslo: Juritzen, 2016.
- Tønnesson, Kåre. "Innledning." i *Hva Er Tredjestanden?*, redigert av Geir Uvsløkk. Oslo: Aschehoug, 2016.
- Wellmer, Albrecht. *Endgames : The Irreconcilable Nature of Modernity : Essays and Lectures*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1998.
- Wodak, Ruth, Majid KhosraviNik, og Brigitte Mral, red. *Right-Wing Populism in Europe : Politics and Discourse*. London: Bloomsbury, 2013.
- Øyen, Simen Andersen. "Etterord." i *Om det politiske*, 153-62. Oslo: Cappelen Damm, 2015.
- Ås, Berit. *Kvinner i alle land: -Håndbok i frigjøring*. Oslo: Aschehoug, 1981.

Avisartikler, nettartikler o. l.

- Arnold, Sarah. «Why Theresa May is right to refuse a debate with Jeremy Corbyn.» *The Independent*. 16.05.2017. <http://www.independent.co.uk/voices/theresa-may-jeremy-corbyn-general-election-2017-tv-debates-peston-local-candidates-a7738456.html>.
- BBC Hard Talk, «Marine Le Pen on Brexit, Frexit, and the future of Europe.» 11.10.2016. <http://www.bbc.co.uk/programmes/p04b9n1h>.
- BBC News, «BBC debate: Rivals attack Theresa May over absence.» 01.06.2017. <http://www.bbc.com/news/election-2017-40105324>.
- Berg, Ole T. *Store norske leksikon*. «Polarisering – politikk» 28.09.2017. https://snl.no/polarisering_-_politikk.
- Brækhus, Leni Aurora. «Jonas Gahr Støre får pris for beste tåketale.» *ABC Nyheter*. 17.01.2016. <https://www.abcnyheter.no/nyheter/norge/2016/01/17/195194234/jonas-gahr-store-far-pris-beste-taketale-2015>.
- Dagens Næringsliv, «De fleste regjeringsrådgivere har aldri hatt en vanlig jobb.» 27.01.2012. <https://www.dn.no/nyheter/politikkSamfunn/2012/01/27/de-fleste-regjeringsradgivere-har-aldri-hatt-en-vanlig-jobb>.
- Ekern, Simen. «Myten om folk flest.» *Morgenbladet*. 14.10.2016
- Faure, Sonya og Anastasia Vécrin. «Chantal Mouffe: “Obtenir un consensus en politique est par principe impossible.” *Libération*. 15.04.2016. http://www.liberation.fr/debats/2016/04/15/chantal-mouffe-obtenir-un-consensus-en-politique-est-par-principe-impossible_1446542.
- Griffin, Roger. “En slags idiotveiledning.” *Aftenposten*, 29.05.2013. <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/En-slags-idiotveiledning-118339b.html>.
- Iversen, Magnus Hoem. «Nyanser av grøt.» *Bergens Tidende*. 03.02.2017.
- Jupskås, Anders Ravik. *Store norske leksikon*. «Populisme.» 02.09.2017. <https://snl.no/populisme>.
- Langberg, Øystein Kløvstad. «Dette er velgerne som stemmer frem de radikale røstene.» *Aftenposten*. 11.11.2016. <https://www.aftenposten.no/verden/i/vmQE1/Dette-er-velgerne-som-stemmer-frem-de-radikale-rostene>.
- Larsen, Dag Eivind Undheim. “Langet ut mot adelen”, *Klassekampen*, 04.05.2016.
- McKie, Robin. “Far-right leader Geert Wilders calls Moroccan migrants ‘scum’.” *The Guardian*. 18.02.2017. <https://www.theguardian.com/world/2017/feb/18/geert-wilders-netherlands-describes-immigrants-scum-holland>
- Mouffe, Chantal. «The Populist Moment». Oversatt av Theresa Sastre. *openDemocracy*. 21.11. 2016. <https://www.opendemocracy.net/democraciabierta/chantal-mouffe/populist-moment>.
- Nagle, Angela. «Folkefiendene.» Norske *Le Monde Diplomatique*, 04.05.2017
- Oxford Dictionaries, s.v. «Mansplain» 23.10.2017. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/mansplain>.
- Sandel, Michael. «Bernie Sanders and Donald Trump look like saviours to voters who feel left out of the American Dream.” *The Guardian*. 28.02.2016. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/feb/28/bernie-sanders-donald-trump-populist-moment-in-american-politics>.
- Sherwood, Jeff. “On the radar: manel.” *Oxford Dictionaries Blog*. 05.06.2017. <https://blog.oxforddictionaries.com/2017/07/on-the-radar-manel/>.
- Rambøl, Astrid Hauge. «De er kunnskapsløse.» *Klassekampen*. 13.07.2016.
- Rein, Roger. «Om å skrive og snakke så folk forstår.» *Innherred*, 22.04.2017. <http://www.innherred.no/debatt/2017/04/22/Om-%C3%A5-skrive-og-snakke-s%C3%A5-folk-forst%C3%A5r-14625705.ece>.
- Robert, Anne-Cécile. «Kunsten å ignorere folket.» Norske *Le Monde Diplomatique*. 06.10.2016.
- Wenar, Leif. «John Rawls.» *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, vår 2017, Edward N. Zalta (red.). <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/rawls>